

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A MOLDOVEI

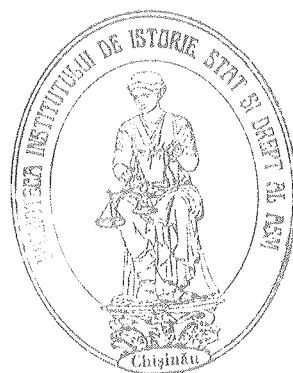
INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

3 – 4 (55– 56)

2003 – iulie - decembrie

Revistă științifică, fondată în 1990

CIVITAS

CHIȘINĂU 2003

COLEGIUL DE REDACȚIE

Redactor-șef: *Demir DRAGNEV*

Membri ai colegiului:

*Mihai ADAUGE, Leonid BULMAGĂ,
Ioan CAPROȘU, Ion CHIRTOAGĂ,
Pavel COCĂRLĂ, Gheorghe COJOCARU,
Gheorghe GONȚA, Andrei EȘANU,
Ion JARCUȚCHI, Gheorghe NICOLAEV,
Constantin REZACHEVICI, Vladimir TCACI,
Ion ȘIȘCANU, Ion VARTA, Alexandru ZUB,
Zinaida ALEXANDREANU-SĂTNIC.*

REDACȚIA

Secretar de redacție: *Zinaida ALEXANDREANU-SĂTNIC*

Redactor: *Dumitru BOICU*

Tehnoredactare computerizată: *Vera BOSTAN*

Apărut cu sprijinul Consiliului Suprem
pentru Știință și Dezvoltare Tehnologică
din cadrul Guvernului Republicii Moldova

SUMAR

STUDII ȘI COMUNICĂRI

- 5 *Valentin Alexei Constantinov*, Confruntările polono-otomane din anii 1615-1616 și urcarea lui Radu Mihnea pe scaunul Țării Moldovei.
- 19 *Nicolae Fuștei*, Contribuția lui Dosoftei la introducerea limbii române în cultul religios.
- 24 *Alexandru Furtună*, Constatări privind rolul cabalinelor în viața cotidiană a Țării Moldovei.
- 35 *Alina Felea*, Despre imaginea corpului în Țara Moldovei (mijlocul sec. XVII-mijlocul secolului XVIII).

ISTORIOGRAFIE

- 43 *Andrei Eșanu*, *Valentina Eșanu*, Cercetare și carte istorică în Republica Moldova (1989-2003).

PERSONALITĂȚI ISTORICE

- 61 *Vladimir Mischevca*, *Vladimir Tcaci*, Constantin Moruzi, domn al Moldovei.
- 68 *Vladimir Mischevca*, Alexandru II Mavrocordat (*Firaris*), domn al Moldovei: 1/12 ianuarie 1785 – 3/14 decembrie 1786.

ÎN AJUTORUL PROFESORULUI DE ISTORIE

- 74 *Ghenadie Bodeanu*, Perioada Movileștilor în istoria Țării Moldovei.
- 87 *Gheorghe Cojocaru*, Tratatul fondator de Uniune.

RECENZII, PREZENTĂRI

- 94 *Valentin Alexei Constantinov*, Documente privitoare la istoria orașului Iași, vol. V, acte interne (1741-1755), editate de Ioan Caproșu, Iași, Editura "Dosoftei", 2001.
- 96 *Ion Chirtoagă*, O nouă lucrare despre o problemă controversată.

IN MEMORIAM

- 99 *Ion Chirtoagă*, Ne-a părăsit un renumit savant, Ion Hâncu.

CONTENTS

STUDIES AND COMMUNICATIONS

- 5 *Valentin Alexei Constantinov*, Polish-otoman collisions in 1615-1616 years and Radu Mihnea's set up on the Tsara Moldovei's throne.
- 19 *Nicolae Fuștei*, Dosoftei's contribution to the introduction of Romanian language in the religions cult.
- 24 *Alexandru Furtună*, A view points concerning horse-breeding in the daily life of Tsara Moldovei.
- 35 *Alina Felea*, About boody's imagination in Tsara Moldovei.

HISTORIOGRAPHY

- 43 *Andrei Eșanu, Valentina Eșanu*, A research and historical book in Republic of Moldova (1989-2003).

HISTORICAL PERSONALITIES

- 61 *Vladimir Mischevca, Vladimir Teaci, Constantin Moruzi*, Domn of Moldova.
- 68 *Vladimir Mischevca, Alexandru II Mavrocordat (Firaris)*, domn of Moldova.

REFERENCE AND MATERIALS FOR TEACHERS OF HISTORY

- 74 *Ghenadie Bodeanu*, Movileștion's period in history of Tsara Moldovei.
- 87 *Gheorghe Cojocaru*, The founder agreement the Union.

BOOK REVIEWS AND PRESENTATIONS

- 94 *Valentin Alexei Constantinov*, The documents concerning the history of Iași city, vol V, internal documents (1741-1755), edited by Ioan Caproșu, Iași, Publishing house "Dosoftei", 2001.
- 96 *Ion Chirtoagă*, A new work about contradictory problem.

IN MEMORY

- 99 *Ion Chirtoagă*, He have been left by a renowned scientist – Ion Hâncu.

Studii și comunicări

Valentin Alexei Constantinov

CONFRUNTĂRILE POLONO-OTOMANE DIN ANII 1615-1616 ȘI URCAREA LUI RADU MIHNEA PE SCAUNUL ȚĂRII MOLDOVEI

Deși subiectul abordat de noi în acest studiu a mai fost în atenția istoriografiei românești, mai există unele detalii neelucidate până la sfârșit. Ele țin de statutul politico-juridic al Țării Moldovei, cel al dublei suzeranități polono-otomane, instituit încă la sfârșitul secolului precedent, când Moldova a ales o altă cale de a-și revendica vechile privilegii grav periclitate în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, diferită de cea a Țării Românești. Dacă Muntenia nu avea o altă cale decât participarea alături de habsburgi la războiul antiotoman, Țara Moldovei a intrat sub scutul protector a Republicii nobiliare, astfel moldovenii neparticipând la războiul antiotoman și, totodată, fiind protejați de toate dezastrele generate de acesta. Dacă războiul împotriva Imperiului Otoman i-a costat scump pe munteni, iar țara a fost în repetate rânduri invadată de armatele turco-tătare, Moldova a trecut printr-o perioadă de stabilitate relativă.

Evenimentele din jurul anului 1611 au impus Porții ca unica soluție pentru păstrarea influenței sale în spațiul românesc înlocuirea nu numai a domnului Țării Românești, Radu Șerban, dar și a lui Constantin Movilă, care a participat alături de domnul muntean și imperiali la evenimentele din acel an¹.

Înlocuirea lui Constantin Movilă cu Ștefan II Tomșa nu a fost pe placul Poloniei, magnații polonezi înrudiți cu Movileștii încercând inițial să-l restabilească pe Constantin pe tronul țării², apoi să obțină scaunul pentru fratele acestuia, Alexandru. Totodată, evenimentele din jurul Moldovei nu puteau să lase în afară nici alte forțe interesate în atingerea scopurilor lor. În primul rând, este vorba despre încercările lui Radu Șerban de a redobândi tronul Țării Românești, precum și ale lui George Homonnai de a obține scaunul Transilvaniei.

În cele ce urmează, vom arăta în ce mod intenționau aceștia să realizeze planurile lor și ce legătură exista între acțiunea lor și cea a Movileștilor. Totodată, este interesant de urmărit care a fost raportul de forțe în zonă după această confruntare, care a fost rolul lui Radu Mihnea în această dispută și în ce condiții a ajuns anume el să dețină scaunul țării românești de la est de Carpați.

Dacă anul 1614 poate fi considerat un an în general liniștit pe plan extern, nu același lucru poate fi spus de anul 1615, când situația se deteriorează extrem de mult. Și dacă anul 1613 a stat sub semnul problemei Transilvaniei, atunci anii 1615-1616 stau sub semnul confruntărilor din Transilvania, mai ales, începând cu sfârșitul anului 1615, din Moldova. Ținând cont de interdependența Țărilor Române, evenimentele din Moldova și Transilvania nu puteau să rămână fără ecou în Țara Românească, acolo unde domnea Radu Mihnea. Domnul Țării Românești va fi implicat deplin în acțiunile din Moldova, iar destinul său politic de mai departe va fi determinat de acestea.

La începutul anului 1615, Gabriel Bethlen află că Ștefan Kendi vrea să intre cu Radu Șerban, cu autorizația împăratului, în Transilvania și Țara Românească. De aceea, i-a scris imediat comitelui Francisc Daroszy, spunându-i că este foarte mirat de știre, deoarece aceasta ar fi contrar tratatului de pace făcut cu împăratul. Principele Transilvaniei, deși nu se arată speriat de această eventualitate, totuși amintește că pacea sigură este mai bună decât victoria nădăjduită³. La 3 februarie 1615, căpitanul Gabriel Perneszy scria lui Sigismund Forgach. Sosind știri că George Druget de Homonnai vrea să intre în Transilvania cu Radu Șerban, Gabriel Bethlen a chemat Stările în tabăra de la Cluj. Totodată, a cerut domnilor din Moldova și Țara Românească ca la prima scrisoare să-i vină în ajutor⁴. De la sfârșitul lunii februarie 1615, avem știri despre intrarea lui Homonnai în Transilvania⁵ și luptele care s-au dus între acesta și Gabriel Bethlen⁶. Se plănuia ca, după înfrângerea lui Gabriel Bethlen, Homonnai să-l ajute pe Radu Șerban să ocupe scaunul Țării Românești.

Aproximativ din aceeași perioadă avem știri despre tratativele de pace otomano-austriece⁷. Încheierea păcii otomano-austriece va reprezenta un moment important nu numai în relațiile dintre cele două imperii, dar și, așa cum vor arăta evenimentele, va determina propulsarea unuia dintre protagoniștii încheierii acesteia pe scaunul Moldova. La 31 august 1615, ambasadorul din Viena raporta dogelui Veneției despre sosirea la Praga a soliei turcești pentru ratificarea păcii⁸. Aceasta a venit acolo cu un mare alai, care i-a uimit pe contemporani, și era condusă de Gașpar Grațiani⁹.

Ceva mai înainte se stabilise legătura între unii funcționari austrieci și Radu Șerban cu Ali pașa de Buda, în persoana căruia sperau să obțină un avocat al lui Radu Șerban pe lângă sultanul turc¹⁰. Or, credem că nu este întâmplătoare coincidența stabilirii legăturilor cu pașa de Buda, pe de o parte, și tratativele otomano-austriece, pe de altă parte. Se spera ca prin intervenția diplomatică a austrieților în favoarea lui Radu Șerban să se obțină acordul otomanilor de a i se oferi acestuia scaunul Țării Românești. Iar pentru a obține acest lucru s-a făcut apel la demnitarul otoman, care nădăjduia, fără îndoială, să obțină și el ceva profituri în cazul în care demersurile respective ar fi reușit. La 20 august 1615, Ioan Mollart scria episcopului Melchior Klesl că va trimite pe sluga lui Radu Șerban la Praga pentru a expune acolo cele stabilite cu Ali pașa¹¹. La 28 septembrie 1615, palatinul Georgiu Thurzo îl ruga pe Ali pașa să intervină la Poartă în folosul lui Radu Șerban, care merita, după spusele lui Thurzo, scaunul Țării Românești mai mult decât Radu Mihnea¹². Din luna septembrie 1615, datează o scrisoare a lui Radu Șerban către comisarii imperiali împuterniciți a încheia pacea cu otomanii, prin care fostul domn al Țării Românești cerea ca aceștia cât timp se desfășurau negocierile între austrieci și otomani să introducă în discuție și problema readucerii lui în scaunul Munteniei¹³.

Nu avem din această perioadă prea multe mențiuni despre demersurile diplomatice ale lui Radu Mihnea. Acestea pot fi deduse însă indirect din desfășurarea ulterioară a evenimentelor. Faptul că nu s-a dat curs insistențelor cereri de a fi restabilit pe scaunul Țării Românești vechiul său rival, indirect ne duce cu gândul la ideea că domnul Țării Românești a făcut în această privință eforturile necesare. De altfel, este de bănuț că rețeaua de agenți pe care îi avea în toate părțile activa în continuare în plină forță. Așa, de la 8 august 1615, avem știrea despre sluirea unui pretendent la scaunul Țării Românești¹⁴. Or, aceasta nu putea să nu se producă fără intervenția agenților lui Radu Mihnea de la Constantinopol.

Radu Șerban nu a întrerupt legăturile cu George Homonnai¹⁵. La începutul lunii octombrie 1615, în Transilvania și Țara Românească circulau zvonuri cum că Radu Șerban va fi reșezat în scaun prin intervenția împăratului, acestui proiect însă se opunea din răspuțeri Gabriel Bethlen¹⁶.

Rolul activ pe care l-a jucat Constantin Movilă în derularea evenimentelor din anul 1611 au pus Poarta în fața necesității schimbării acestuia. Urcarea pe scaunul Moldovei a lui Ștefan II Tomșa a generat un val de nemulțumiri atât din partea Poloniei, cât și din cea a boierimii moldovene, în majoritatea ei polonofile. Încercarea nereușită din anul 1612 a lui Constantin Movilă de a recuceri tronul Moldovei a fost urmată de un val de execuții în rândurile boierimii moldoven, ceea ce a sporit nemulțumirea acesteia.

Scoaterea favoritului lor din scaun a provocat și nemulțumirea Poloniei, care nu a acceptat niciodată ideea că scaunul Moldovei este ocupat de Ștefan Tomșa. În plus, înrudirea familiei domnitoare a Movileștilor cu marii magnați polonezi, precum și apropierea nemijlocită a domeniilor acestora de Țara Moldovei au făcut confruntarea între cele două tabere inevitabilă.

În această perioadă s-a declanșat revolta boierilor moldoveni împotriva lui Ștefan II Tomșa. Lupta între cele două tabere s-a dat la Fântâna lui Păcurar și s-a terminat cu înfrângerea boierilor¹⁷. Astfel, la 10 octombrie 1615, Gabriel Bethlen scria comitelui Francisc Daroczy despre cruzimile săvârșite de Ștefan Tomșa împotriva răsculaților, nefiind cruțate nici măcar boieroaicele¹⁸. Peste zece zile, principele Transilvaniei scria lui Sigismund Forgach despre unele detalii ale luptelor între boieri și domnul Moldovei. Răsculații l-au ținut o zi întreagă înconjurat în palatul său, dar au fost învinși cu ajutorul pedestrilor unguri¹⁹.

După cum am arătat mai înainte, se pare că atunci relațiile dintre Radu Mihnea și Ștefan II Tomșa nu erau tocmai cordiale. În conflictul din Moldova, Radu Mihnea a luat partea răsculaților, adăpostind pe câțiva dintre fruntași în Țara Românească²⁰. Se pare că din anul 1614, de când avem prima mențiune a încordării relațiilor între domniile Moldovei și Țării Românești, raporturile dintre cei doi s-a deteriorat continuu. Posibil, ca încă de pe atunci între Radu Mihnea și polonezi, care au trimis numeroase solii la Constantinopol și care, probabil, au trecut și pe la curtea domnului Țării Românești, să se fi stabilit relații de prietenie. Încercările lui Ștefan Tomșa de a se apropia de austrieci, precum și relațiile lui Radu Mihnea cu polonezii erau motive întemeiate ale dușmăniei între cei doi domni români.

Răfuielele lui Ștefan II Tomșa cu partizanii Movileștilor, precum și recenta revoltă a boierilor moldoveni împotriva domnului lor, au fost considerate, probabil, un semnal bun pentru a porni campania împotriva acestuia. De la începutul lunii noiembrie 1615, avem știri despre intrarea armatelor poloneze în Moldova. Astfel, la 2 noiembrie 1615, Simon Pechy scria palatinului Gheorghe Thurzo despre începutul campaniei poloneze împotriva lui Ștefan II Tomșa²¹. La 4 noiembrie 1615, de la Făgăraș, Gabriel Bethlen scria bistrițenilor despre luptele din Moldova și despre nevoia de a închide drumurile²². La 13 noiembrie 1615, Ștefan Tomșa trimitea din tabăra de lângă Prut lui Climenti Beldi o scrisoare, prin care îl ruga ca de îndată ce va primi scrisoarea să-i vină în ajutor²³. La 20 noiembrie, Gabriel Bethlen îi scria căpitanului Andrei Doczy despre situația din Moldova. Scrisoarea este plină de ironie, așa încât, la un moment dat, principele Transilvaniei spune că Tomșa se crede atât de puternic, încât nici măcar nu i-a cerut ajutor și a chemat numai pe căpitanii ardeleni mărginași, numai că aceștia nu au dreptul să-l ajute²⁴. Înfrânt în lupta de la Tătăreni, la 12/22 noiembrie, Ștefan Tomșa s-a văzut nevoit să se retragă în Țara Românească²⁵. Astfel, criza moldoveană s-a agravat și risca să se transforme într-o confruntare de proporții polono-otomană, confruntare, care, de altfel, nu era dorită de nici una dintre părți. În plus, luptele din Moldova riscău să declanșeze și alte operațiuni în zonă; Radu Șerban și George Homonnai așteptau doar momentul potrivit pentru așa ceva.

În această situație s-au văzut, încă o dată, calitățile de mare diplomat ale lui Radu Mihnea. Prin forța lucrurilor, el a trebuit să-l ajute pe Ștefan Tomșa, atâta timp cât Poarta nu-i

retrăsese sprijinul de altă parte însă angajamentele lui Radu Mihnea, așa cum vom vedea, s-au arătat a fi, mai degrabă, în favoarea Poloniei, decât împotriva ei. La 4 ianuarie 1616, Radu Mihnea era în tabără la Buzău, în drum spre Moldova, și scria căpitanului Francisc Redey despre un cal pe care i l-a promis²⁶. Cu o zi mai târziu, la 5 ianuarie 1616, secretarul Petru Boer scria aceluiași Francisc Redey despre sosirea lui Radu Mihnea la Buzău. Domnul Țării Românești era gata să meargă în Moldova, unde, probabil, va trebui să vină și Gabriel Bethlen, deoarece domnul Țării Românești „nu era destul de puternic” în fața polonezilor. Această scrisoare mai este interesantă și din alt motiv. Petru Boer amintește care erau adevăratele relații între Radu Mihnea și Ștefan Tomșa: „Măria Sa voievodul <Radu Mihnea *n.n.s.*> e nevoit să meargă, nu poate face altfel, pentru că acel voievod Ștefan, fără minte Nerone, nu încetează a pârî pe Măria Sa”.

Lucrurile în afacerea Moldovei se mai complicau din cauza susținerii de care se bucura Ștefan Tomșa din partea marelui vizir: „Măria Ta vei fi aflat și aceea că marele vizir de acum este Mehmet Hadim pașa, cel ce a promovat pe voievodul Ștefan și astfel, chiar dacă ar fi și mai nebun, îndeobște așa își duce afacerile că toți oamenii să zică precum că Ștefan e cuminte și viteaz”. Secretarul amintește și de istoria uciderii boierilor moldoveni, pe care Radu Mihnea i-a trimis cu plângere la Poartă, istorie pe care o întâlnim și la Miron Costin: „și nu demult acum o săptămână pe boierii în drum spre strălucita Poartă, găsindu-i Osman aga, i-a legat, i-a adus îndărăt și Ștefan a dat 6000 galbeni pentru ei, punând să-i bată pe malul Nistrului”²⁷.

Așadar, din cele mai sus scrise, rezultă clar poziția lui Radu Mihnea față de disputele pentru tronul Moldovei. Obligativitatea lui Gabriel Bethlen de a trimite în Moldova contingente militare nu era agreată în Transilvania, iar motivul principal al nemulțumirilor era că acestea vor trebui să intre în confruntare cu polonezii²⁸. Campania de reînscăunare a lui Ștefan Tomșa a înregistrat inițial câteva succese. Oastea poloneză a fost nevoită să se retragă la Hotin, unde a fost urmărită de contingentele militare care îl susțineau pe Ștefan Tomșa, iar printre acestea se aflau și contingentele militare conduse de Radu Mihnea.

S-a păstrat o interesantă povestire a acestor lupte, scrisă de către un aventurier francez, care făcea parte din oastea poloneză²⁹. Lăsând la o parte fanteziile și inexactitățile de care este plină lucrarea, putem reproduce multe aspecte ale confruntărilor din Moldova de la începutul anului 1616, precum și rolul pe care l-a jucat Radu Mihnea în această situație. În capitolul XXVIII, Joppecourt povestește despre poziția pe care a avut-o Radu Mihnea în urma primelor victorii ale lui Ștefan Tomșa. Motivația acestei poziții aventurierul francez o pune pe seama unei prorociri din care ar fi rezultat că dacă Radu Mihnea, ar fi luptat împotriva polonezilor, ar fi pierit³⁰.

Cum stăteau lucrurile de fapt. În mod evident, domnul Țării Românești dorea evitarea unui conflict militar cu polonezii și, totodată, mazierea lui Ștefan Tomșa. O victorie a lui Ștefan Tomșa oricum i-ar fi adus puține bucurii din cauza conflictului existent între cei doi. Și chiar dacă o confruntare militară s-ar fi produs, el o dorea fără participarea lui, ceea ce indirect rezultă și din relatarea aventurierului francez: „această victorie, spune Joppecourt, împlu de mândrie pe zisul pașa și pe Ștefan, dar nu și pe Mihnea”, care știa că „principii așteaptă la Hotin tare decizi a se apăra”³¹, nu însă din cauzele invocate. Pentru a nu participa la lupta de la Hotin și poate pentru a provoca o înfrângere lui Ștefan Tomșa, Radu Mihnea „răspândi vorba după sfatul ce-i dădu cancelarul său și un magistru de câmp, numit spătarul Leca, precum că el primise de la unul din locotenenții săi știre cum că în Țara Românească ar fi intrat un mare număr de tătari care devastau totul”³². Credem că această dezinformare a venit din propria inițiativă a lui Radu Mihnea, fără să fi fost determinată de cineva din anturajul lui. El nu dorea să participe la acea confruntare, din care singurul câștigător ar fi

fost Ștefan Tomșa, pe care nu-l agreea, în plus, risca să piardă creditul polonezilor. Implicarea celor doi dregători în povestirea ostașului francez ar putea avea însă o altă explicație. După cum se știe la începutul anului 1616 a fost omorât sub acuzație de „rea hiclesie” Leca spătar și, probabil, Lupu mare logofăt, vechi partizani ai lui Radu Șerban³³. Se pare că adevăratul motiv al executării celor doi au fost uneltirile pe care aceștia le puneau la cale împotriva lui Radu Mihnea pentru readucerea în scaunul Țării Românești a lui Radu Șerban. Posibil ca legăturile pe care ei le-au stabilit cu polonezii în favoarea fostului domn să fi reprezentat cauza principală a furiei lui Radu Mihnea³⁴. Motivul invocat de mercenarul francez, precum că Radu Mihnea s-ar fi supărat pe „consilierii” săi că n-a participat la lupta în care Ștefan Tomșa ar fi obținut, după spusele acestuia, victoria³⁵ este, probabil, una dintre numeroasele fantezii ale lui Joppecourt de care este plină relatarea sa. Totodată, nu este exclus ca boierii menționați să fi stabilit legături directe cu Radu Șerban. Știm, de altfel, că la sfârșitul lunii ianuarie - începutul lunii februarie 1616, la Radu Șerban a venit o delegație a boierilor munteni, care îl chemau în țară. Urmând intervenția susținătorilor săi, Radu Șerban se adresa împăratului Matei, rugându-l să-i dea bani pentru această expediție³⁶. Nu mult timp după aceasta, la 2 martie 1616, Radu Șerban scria arhiducelui Maximilian despre apropiata sa întoarcere în domnie³⁷. Coroborând datele pe care le avem la dispoziție, credem că omorârea celor doi dregători, a lui Leca spătar și a lui Lupu mare logofăt, stă în legătură tocmai cu aceste demersuri, despre care Radu Mihnea, fără îndoială, a aflat și a luat măsurile corespunzătoare. Nu avem însă știri despre niște execuții masive ale partizanilor lui Radu Șerban, așa cum s-a întâmplat în cazul susținătorilor Movileștilor din Moldova, ceea ce demonstrează, încă o dată, diferența în modul de abordare a raporturilor cu grupările boierești a celor doi domni care stăpâneau țările române extracarpatice. Și dacă Ștefan Tomșa a trecut la execuții masive ale adversarilor săi politici, Radu Mihnea a recurs la acest procedeu doar în cazurile de excepție.

Încă de la începutul lunii ianuarie 1616 datează știrea despre o solie otomană la polonezi, care avea drept scop să clarifice ale cui interese apără cei care au invadat Moldova³⁸. În aceste condiții, regele și seimul polon s-au văzut nevoiți să dezavueze acțiunea principilor Korecki și Wisniowiecki de la sfârșitul anului 1615, cu atât mai mult că în acea perioadă polonezii aveau probleme mari în Rusia. Nobilimea poloneză s-a împărțit în două: una susținătoare a insurgenților, cealaltă se pronunța împotriva acțiunilor arbitrare care au pus în pericol situația Republicii. Poziția din urmă a fost explicată de către Stanislav Zolkiewski, hatmanul Poloniei, care chema, în vara anului 1616, pe nobilii coroanei să se pregătească de un eventual atac turcesc. El se arăta indignat că autoritatea supremă în stat nu este respectată prin acțiuni care pun în pericol siguranța statului și prin încălcarea tratatelor încheiate de mai multă vreme. Cei care au intrat în Moldova, spunea hatmanul, au mizat pe faptul că sultanul, fiind ocupat de războiul cu Persia, nu va putea interveni în afacerile Moldovei. Lucru valabil și în cazul hanului tătăresc. În plus, principii care au intrat în Moldova susțineau că deja ar fi primit confirmarea pentru domnia lui Alexandru. Drept urmare „...aceste noutăți agreabile și consolante au sufocat adevăratele avertismente care aveau ca scop securitatea Republicii”³⁹.

Contingentele forțelor beligerante angrenate în conflictul din Moldova erau aproximativ de același calibru. De aceea, nu putea fi vorba de obținerea victoriei decisive din partea vreuneia din armate. Ștefan Tomșa, deși se bucura de sprijinul marelui vizir, avea puține forțe la dispoziție pentru a reveni în definitiv în scaun. Pe de altă parte, dezavuarea acțiunii ginerilor Elizabetei Movilă⁴⁰ de către oficialitățile Republicii Poloneze a slăbit și mai mult rândurile lor. Sfârșitul anului 1615 și începutul celui următor este plin de lupte, care însă nu au stabilit învingătorul. Așa, de exemplu, la un interval foarte scurt, avem mențiuni diferite despre soarta unor bătălii

între taberele beligerante – la 10 februarie 1616 Tarnowski, castelanul de Sandomir, îi scrie voievodului de acolo că Tomșa a fost învins de către trupele polone⁴¹, iar la 16 februarie Sigismund Zebrowski, substolnicul de Sneatin, îl informa pe Stanislav Zolkiewski că Ștefan Tomșa a ocupat din nou scaunul Moldovei, iar moldovenii vor să năvălească în Pocuția⁴². La 19 martie 1616, bailul Veneției de la Constantinopol scria că Alexandru era retras la Hotin⁴³, iar la 26 martie, într-o știre de la Constantinopol, se afirma că sultanul era hotărât „să-l reazeze în scaun pe domnul înlăturat de polonezi”, adică pe Ștefan II Tomșa⁴⁴.

Incertitudinea care domina pe frontul din Moldova îi dădea speranțe mari lui Radu Șerban, care spera că, în acele conjuncturi tulburi, va putea recuceri tronul. Așa cum am văzut mai sus, cu ceva timp înainte el primise asigurări din Țara Românească despre sprijinul de care se bucura acolo. Drept urmare, la 28 martie 1616, fostul domn al Țării Românești scria lui George Homonnai despre intenția de a porni spre Muntenia, asigurându-l pe acesta că „slava Domnului, trecând prin toate, nu mai avem nici un fel de piedică, nici din partea nemților, nici din a turcilor, căci am pus astfel temelie lucrului, de care măriia ta te vei bucura”⁴⁵. Trimiterea pe care o face Radu Șerban la sprijinul turcesc posibil să aibă acoperire reală, deoarece, după cum am văzut, și înainte pașa de Buda, Maghiaroglu, îl sprijinea.

În decursul lunii aprilie, cercurile diplomatice de la Constantinopol și Viena comunicau suveranilor lor despre situația confuză din Moldova⁴⁶. La sfârșitul lunii aprilie s-a produs incidentul de la Buzău, de care amintește și Joppecourt în istorisirea sa. Dacă până atunci ciocnirile între forțele lui Ștefan Tomșa și cele polone, care îl sprijineau pe Alexandru, aveau loc în perimetrul Țării Moldovei, în această etapă conflictul din Moldova a depășit granițele țării. La 25 aprilie 1616, Gabriel Bethlen scria căpitanului Andrei Doczy despre evenimentele din Moldova. Tătarii lui Ștefan Tomșa, „încercându-se la marginea pământului rusesc cu robi și cu averi, s-au întors în țara lor”. Aflând de acest lucru, polonezii au ieșit din șanțuri „au scos afară din țară pe voievodul Ștefan Tomșa, care a fugit dinaintea lor în Țara Românească, la Buzău; aceia au lovit orașul Buzău în Țara Românească numai cu unelte ușoare, lăsând îndărăt poverile grele, cu vreo trei mii și din întâmplare au gonit și de acolo pe voievodul Tomșa”⁴⁷.

Joppecourt oferă și el informații referitoare la acest incident⁴⁸. Nu ne putem pronunța asupra veridicității povestirii aventurierului francez despre petrecerea pe care a dat-o Radu Mihnea în cinstea lui Ștefan Tomșa la Buzău, în momentul în care au fost surprinși de armatele poloneze atunci când luau masa. Ținând cont de antipatia reciprocă a celor doi, relatarea francezului poate fi una dintre multiplele fantezii în care abundă lucrarea lui. Cert este că Radu Mihnea, imediat după aflarea știrii despre acțiunea poloneză, a trimis o solie la principii pentru a rezolva acel diferend: „<Radu Mihnea *n. ns.*> trimise îndată un ambasador către principele Alexandru spre a afla cu ce scop intrase el cu armele în Țara Românească neștiind să-i dea vreo cauză, ci că din contra i-a dat dovadă că-i era amic, prin aceea că n-a voit să ajute pe pașa și pe Ștefan <Tomșa *n. ns.*> când aceștia-l persecutau la Hotin deși păreau a fi mult mai puternici decât dânsul <*subl. ns.*>”. Îl asigura pe Alexandru că Ștefan Tomșa nu era la el în țară. Din relatarea lui Joppecourt rezultă că Radu Mihnea avea armatele pregătite, iar „plecarea principilor în Moldova l-a determinat să nu meargă înainte”. O solie din partea lui Alexandru Movilă i-a întors lui Radu Mihnea toate bunurile luate de polonezi la Buzău⁴⁹. S-a păstrat scrisoarea lui Samuil Korecki către șleahță, în care argumenta acțiunea din Țara Românească. Printre altele el amintește și despre înțelegerea încheiată cu Radu Mihnea: „Și acolo la Buzău, odihnind caii osteniți, încheind pacea cu Radu, voievodul Munteniei, obținându-mi prizonierii și dându-le drumul celor munteni nefăcând stricăciuni în ziua de 4 <mai *n. ns.*>, luând tunurile părăsite m-am întors înapoi”⁵⁰. Felul în care a fost aplanat cazul făcea parte din aceeași strategie politică a lui Radu Mihnea, care în momentele

extrem de dificilă a renunțat să utilizeze forța. El a urmărit îndeaproape⁵¹ și nu a intervenit în forță până n-a epuizat toate mijloacele de rezolvare pe cale amiabilă a acestui incident⁵².

Evenimentele de la sfârșitul lunii aprilie – începutul lunii mai 1616 credem că au fost determinante în evoluția ulterioară a acestora. Faptul că problema moldovenească necesita o rezolvare era clar, dar după acest incident devenea și mai limpede că orice întârziere era de neadmis pentru toate părțile implicate în conflict. Acțiunea arbitrară a principilor poloni era dezaprobată de cercurile înalte ale Republicii nobiliare. Pe de altă parte, din ce în ce mai mulți demnitari otomani erau nemulțumiți de sprijinul necondiționat pe care Poarta îl acorda lui Ștefan Tomșa. Situația s-a complicat și mai mult când Radu Șerban a intenționat să se folosească de sprijinul principiiilor polonezilor pentru a recupa tronul Țării Românești.

La 8 mai 1616, Gabriel Bethlen se adresa lui Sigismund Forgach în privința preconizatăului plan al lui George Homonnai de a ocupa scaunul Transilvaniei, avându-l complice pe Radu Șerban⁵³. Cu o zi mai târziu, la 9 mai 1616, principele Transilvaniei scria lui Francisc Rédey despre nevoia de a fi pregătiți în cazul unui atac conjugat al lui Radu Șerban și George Homonnai, despre care era sigur că se făcea „din voința împăratului roman”⁵⁴. În aceeași zi, ambasadorul Veneției de la Viena scria dogelui despre tulburările produse de Homonnai în Transilvania⁵⁵.

Coroborând aceste știri cu cele care țin de eforturile unor boieri munteni de a încheia înțelegeri cu polonezii, observăm cât de încordată era situația, care risca să degenereze într-o confruntare de proporții, implicând toate puterile mari din regiune. Deși nici una dintre puteri nu agreea această posibilitate (Imperiul Otoman avea probleme mari cu Iranul, Polonia era implicată în conflictul de succesiune dinastică din Rusia, iar Imperiul Habsburgic traversa o perioadă de criză), erau destule forțe care nu țineau cont de aceste interese. Atât principii polonezi, înrudiți cu Movileștii, cât și unii nobili austrieci forțau nota, sperând să obțină, alături de favoriții lor, câștig de cauză. Astfel, Andrei Doczy scria împăratului Matia, la 10 mai 1616, despre situația din Moldova și Țara Românească. Dezinformându-l pe împărat, el insista asupra faptului că polonezii au pus stăpânire nu numai pe Moldova, dar și pe Țara Românească, după ce l-au învins pe Radu Mihnea. Alexandru Movilă, după spusele lui Doczy, l-ar fi amenințat și pe Gabriel Bethlen să nu acorde ajutor lui Ștefan Tomșa⁵⁶. Ideea unui asemenea mesaj este foarte clară. Aflându-se printre cei care optau pentru reinstalarea cu orice preț a lui Radu Șerban, demnitarul habsburgic forța nota sperând să obțină din partea împăratului acordul pentru realizarea acestui proiect. Totuși precumpănitoare s-a dovedit a fi poziția celeilalte tabere, care era împotriva unei implicări armate a Imperiului Habsburgic în afacerile Transilvaniei și ale Țării Românești și care s-a pronunțat împotriva intervenției militare. Consecința imediată a acestui fapt va fi numărul extrem de mic al celor care doreau să participe la operațiune. Așa, căpitanul Gabriel Perneszy scria lui Sigismund Forgach că în mai toate satele dimprejurul cetății Ecsed s-a așezat steagul lui Radu Șerban pentru înrolare de oști, dar numărul celor care doreau să intre în armata fostului domn al Țării Românești era foarte mic⁵⁷. Cu toate acestea, Andrei Doczy, unul dintre susținătorii lui Radu Șerban, scria împăratului, pentru a obține sprijinul acestuia, că Radu Șerban ar fi făcut învoială cu turcii ca să poată intra liniștit în „țara sa de naștere”⁵⁸. Apelul de ultimă oră al lui Andrei Doczy nu mai putea schimba. Radu Șerban și George Homonnai n-au obținut sprijinul curții de la Viena și au fost nevoiți să acționeze pe cont propriu. La 23 mai 1616, ambasadorul Veneției de la Viena scria dogelui despre intrarea lui Homonnai în Transilvania⁵⁹, anticipând, probabil, acțiunea celor doi, după cum rezultă din scrisoarea lui Andrei Doczy⁶⁰.

Acțiunea lui George Homonnai și cea a lui Radu Șerban au declanșat o întreagă avalanșă de intervenții diplomatice. La 28 mai 1616, neîncrezător în cele declarate de către partizanii

intervențiștilor, Sigismund Forgach scria lui Ali pașa Maghiaroglu, persoană bine cunoscută în epocă, întrebându-l dacă acțiunea lor avea învoiala sultanului⁶¹. În aceeași zi, palatinul Ungariei, Gheorghe Thurzo, scria lui Gabriel Bethlen că Radu Șerban merge în Muntenia cu învoiala sultanului, de aceea îl roagă să-i dea trecere liberă în țara lui⁶². Pentru că așa ceva părea puțin probabil, principele Transilvaniei a trimis o solie la Maghiaroglu cu întrebarea dacă lucrurile stau anume așa cum i-a scris palatinul Ungariei. Cu o zi mai târziu, la 29 mai 1616, Maghiaroglu îi răspundea că Radu Șerban nu are nici o îngăduială de la Poartă să meargă în Țara Românească, iar dacă va merge acolo o va păți rău de tot⁶³. Tot atunci, demnitarul otoman, printr-un mesaj asemănător, adresat lui Sigismund Forgach anunța că: nici Radu Șerban și nici George Homonnai nu au nici o voie de la sultan pentru acțiunea pe care și-au pus-o în gând, în plus, intervenția preconizată reprezintă violarea păcii de la Sztivatorok și, prin urmare, i se va opune cu armele⁶⁴.

La 7 iunie 1616, Andrei Doczy scria de la Satu Mare că Radu Șerban cu armata de 2000 de haiduci, adunată pe banii lui Homonnai, era gata să plece în Țara Românească⁶⁵. Curând oastea lui, la care s-a alăturat și Nicolae Pătrașco, avea să se completeze cu încă o mie de polonezi⁶⁶. Deci contingentele militare ale lui Radu Șerban erau insuficiente pentru a porni o acțiune de asemenea proporții. Acest fapt se datorează, în măsură considerabilă, poziției adoptate de către oficialitățile habsburgice. Posibilitatea unei confruntări cu otomanii era puțin agreată în cercurile diriguitoare de la Viena. Așa, de exemplu, la 9 și 10 iunie 1616, Sigismund Forgach⁶⁷ și Gheorghe Thurzo⁶⁸, cel care doar cu câteva săptămâni în urmă îi cerea lui Gabriel Bethlen să-l lase pe Radu Șerban să treacă în Țara Românească nestingherit, îl asigurau pe Ali Maghiaroglu că Imperiul Habsburgic va păstra pacea cu Poarta. În plus, Gheorghe Thurzo îl avertiza și pe împăratul habsburgic despre pericolele care aveau să apară în urma intervenției lui George Homonnai și Radu Șerban⁶⁹. Astfel, spre mijlocul lunii iunie 1616, balanța a înclinat în defavoarea celor doi, retrăgându-li-se aproape orice sprijin. Drept urmare a acestui fapt, la 13 iunie 1616, Zorzi Giustinian, ambasadorul Veneției la Viena, comunica dogelui că principele Gabriel Bethlen a alungat oștile lui Homonnai și Radu Șerban de la hotarele Transilvaniei⁷⁰.

Așa avea să se încheie încercarea lui Radu Șerban de a reveni în scaunul Țării Românești și a lui George Homonnai de a obține scaunul Transilvaniei. Fiind puși în fața pericolului reînțepirii ostilităților cu Poarta, demnitarii habsburgici au încetat să le acorde acestora orice sprijin, asigurându-i pe otomani că împăratul nu avea nici o cunoștință de pregătirile care se făceau⁷¹. După prima confruntare, situația armatei lui Radu Șerban era disperată și devenise clar că nici de data aceasta nu va avea sorți de izbândă în realizarea visului său⁷².

În paralel cu evenimentele din jurul Transilvaniei și Țării Românești se desfășurau cele din Moldova. Alungarea lui Ștefan II Tomșa din scaun, incidentul de la Buzău, când polonezii au trecut în hotarele Țării Românești, i-au impus pe otomani să renunțe la poziția intransigentă de sprijinire necondiționată a lui Ștefan Tomșa, deși acesta mai avea numeroși susținători la Constantinopol⁷³. În cercurile otomane s-a ajuns la concluzia că, pentru a debloca situația și, totodată, pentru a evita complicarea în continuare a situației, trebuia adoptată o altă tactică. Solia poloneză, condusă de Kochanski, avea să rezolve diferendul între Poartă și Polonia, care trena de atâta vreme. În raportul olandez, din 11 iunie 1616, și descrie modul în care decurgeau tratativele otomano-poloneze: Kochanski îl învinuia pe Tomșa, turcii susțineau că năvălirea s-a făcut prin „autoritatea regelui”. În ceea ce privește deținătorul tronului Moldovei „s-ar putea să izbutească un al treilea candidat”, care să preia scaunul țării de la est de Carpați⁷⁴. Negocierile decurgeau anevoios, deoarece nici una dintre părți nu voia să cedeze pozițiile. În același timp, Almorô Nani comunica dogelui despre intervenția ambasadorului

francez în interesul lui Alexandru Movilă⁷⁵. Tot atunci, Ștefan Kakony scria bistrițenilor despre stăruințele depuse de Alexandru Movilă de a fi sprijinit la Poartă⁷⁶.

Faptul că în Moldova se aflau importante contingente militare poloneze oferea acestora primul cuvânt în tratativele care se derulau la Constantinopol. Numai așa se poate explica de ce prima cedare în procesul negocierilor a fost făcută de otomani. La 25 iunie 1616, din Constantinopol⁷⁷, parvenea știrea despre mazilirea marelui vizir⁷⁸. Într-un alt raport, din aceeași zi, adresat dogelui, se menționa despre situația precară în care se afla Ștefan Tomșa, lipsit acum de orice sprijin⁷⁹. Era clar că el nu mai poate reveni în scaunul Moldovei. Pe de altă parte însă, turcii nu acceptau ca scaunul Moldovei să ajungă în mâinile lui Alexandru. Printre mulții candidați, care se aflau la acel moment în Constantinopol, era și fiul lui Simion Movilă, Gavrilaş, care totdeauna a fost favorizat de rege și de hatman mai mult decât Alexandru. Gavrilaş Movilă era sprijinit și de hanul tătăresc⁸⁰.

La începutul lunii iulie, pe lângă dezamorsarea situației din jurul Transilvaniei și Țării Românești, s-a găsit o soluție și pentru Moldova. La 9 iulie 1616, din Constantinopol ambasadorii Veneției și Olandei trimiteau știrea despre numirea în scaunul Moldovei a lui Radu Mihnea⁸¹. Cum s-a ajuns la soluția numirii domnului Țării Românești în scaunul Moldovei, rămâne o enigmă. După toate probabilitățile, numirea domnului Țării Românești s-a făcut după mai multe runde de negocieri. Așa cum s-a subliniat, solul polonez susținea candidatura lui Gavrilaş Movilă⁸². Posibilitatea ca un alt reprezentant al Movileștilor să ocupe scaunul Moldovei, evident, nu convenea otomanilor, care s-au opus unei asemenea soluții. Atunci, probabil, s-a ajuns la soluția de compromis: numirea lui Radu Mihnea în scaunul Moldovei. Comportamentul acestuia în timpul campaniei din Moldova, când, sub pretextul de a fi fost atacat de tătari, i-a părăsit pe asediatorii lui Ștefan Tomșa și apoi în timpul incidentului de la Buzău a fost, credem, elementul determinant pentru acceptarea de către polonezi a candidaturii lui Radu Mihnea la tronul Moldovei. Același comunicat al ambasadorului olandez, preciza: „Se crede că regele Poloniei se va mulțumi și va retrage trupele și pe Alexandru vodă”⁸³. Așadar, unul dintre punctele înțelegerii încheiate între otomani și polonezi era retragerea armatelor din Moldova, în schimbul renunțării la preconizata expediție otomană împotriva Poloniei⁸⁴, de asemenea și numirea în scaunul Moldovei a lui Radu Mihnea. Totuși încă de atunci se știa că principele Korecki va încerca să reziste până la sfârșit, deoarece „s-a ruinat cu expediția, pe el și pe prieteni”⁸⁵.

În urma înțelegerilor încheiate, hatmanul Poloniei a dat ordin tuturor cazacilor care se aflau în armata principilor să se întoarcă la vatră ca să meargă în expediție în Rusia⁸⁶, ceea ce până la urmă s-a întâmplat⁸⁷. O bună parte a cazacilor l-au părăsit pe Korecki. De aici încolo, soarta armatelor poloneze din Moldova era pecetluită⁸⁸. Înainte de înaintarea sa în Moldova, Radu Mihnea trimise, în stilul său caracteristic, o scrisoare lui Alexandru Movilă, în care îl anunța despre numirea sa în scaunul Moldovei și îl sfătuia, pentru binele tuturor, să părăsească de bună voie scaunul țării, că oricum l-ar fi pierdut. Aceste avertismente însă au rămas fără ecou. Așa cum anticipa ambasadorul olandez, Korecki și doamna Elisabeta au decis să joace cartea până la urmă. Ea lansase zvonul că turcii vin să aducă steagul de domnie lui Alexandru⁸⁹. Manevra, ce de fapt, avea drept scop să-i păstreze pe ultimii cazaci care mai rămăseseră în tabăra polonă, conta puțin în acea împrejurare. Armata Movileștilor era mică, iar lovitura de grație avea s-o dea dezertarea lui Bucioc cu 2000 de oameni. Văzând că nu mai pot spera absolut la nimic⁹⁰, trupele poloneze împreună cu vlăstarii domnești au plecat spre Hotin, însă, printr-o manevră a adversarilor, au fost înconjurați. Bătălia decisivă s-a dat la Drăcșani, lângă Hârlău, la 23 iulie 1616, și s-a soldat cu un eșec total al armatei Movileștilor⁹¹. Familia lui Ieremia Movilă, luată în captivitate a fost forțată să treacă la islam, inclusiv ambițioasa doamnă,

care într-o ultimă clipă a reușit să taie o șuviță din părul său și s-o transmită boierilor moldoveni pentru ca aceștia s-o depună la ctitoria familiei sale, Sucevița⁹².

Astfel se încheie aventura principilor poloni de restabilire a cumnatului lor în scaunul Moldovei. Radu Mihnea ocupă tronul țării românești de la est de Carpați, nu înainte însă de a-i scoate pe boierii prizonieri din mâinile lui Schender pașa⁹³. Cercurile diplomatice, precum și oficialii, au comentat îndelung rezultatele confruntării din Moldova⁹⁴.

Un ultim ecou al acestei confruntări avea să se consume ceva mai târziu, de când ne parvin știri despre înfrângerea contingentelor conduse de Radu Șerban la hotarele Moldovei. Este, foarte probabil, vorba de acele contingente, de care amintea Joppecourt în istorisirea sa. Când s-a produs acest eveniment nu știm exact, dar, cu certitudine, el s-a consumat peste puțin timp după bătălia de la Drăcșani. Astfel, la 23 august 1616, Sigismund Forgach scria palatinului Gheorghe Thurzo despre insuccesul lui Radu Șerban la frontiera Moldovei, fiind bătut de către Schender pașa, care se unise cu Gabriel Bethlen⁹⁵. Cu o săptămână mai târziu, la 30 august 1616, Nicolai Abaffi anunța pe Gheorghe Thurzo despre retragerea lui Radu Șerban în Kraina, lângă Ungvar. În scrisoare se mai spune că ar fi bine ca palatinul să vegheze ca nu cumva pe urmele lui Radu Șerban să intre și turcii în țară⁹⁶.

Cele petrecute în Țările Române în vara anului 1616 i-a determinat pe suveranii interesați în această zonă să accepte calea tratatelor. Așa, din 26 august 1616, datează o știre despre sosirea solilor polonezi și austrieci la Constantinopol, unde aveau să discute chestiuni cu privire la domniile din Moldova și Țara Românească⁹⁷. Credem că acolo s-au discutat și principiile care trebuiau adoptate de domnii celor două țări române extracarpatiche pentru păstrarea păcii și a bunei înțelegeri în zonă. Probabil, că tot atunci au fost stabilite și principiile pe care titularii celor două scaune trebuiau să le respecte pe viitor.

De aceea, poate nu întâmplător, la scurt timp după aceasta, la 12 septembrie 1616⁹⁸, în târgușorul Braha avea să se încheie tratatul între noul domn al Moldovei, Radu Mihnea, reprezentat de mitropolitul țării, Anastasie Crimca, marele vornic al Țării de Sus, Nicoară Prăjescu, marele vameș, Condre, și al doilea logofăt. Textul tratatului prezintă interes și poate explica multe aspecte neclare. În primul rând, tratatul a fost încheiat la „insistența solului noului voievod al Moldovei, Radu Mihnea”. Solul a fost trimis la hatmanul Coroanei, care a dezavuat acțiunea principilor polonezi din Moldova de la sfârșitul anului 1615 și începutul celui următor.

Radu Mihnea, „conform vechilor tratate, obiceiuri și datoriei păstrate de antecesorii lui regelui și regatului [...] va fi dator să depună jurământ de credință și supunere regelui, după cum au făcut odinioară Petru, Alexandru, Ieremia și Simion [...] După despărțirea acestei comisiuni, peste douăzeci de săptămâni, voievodul va fi dator să trimită regelui solii lui cu asigurare de credință, supunere și dorința sa de a îndeplini acest jurământ”. Așadar, conform acestor aliniate, se poate constata că, din punct de vedere juridic, Republica nobiliară nu pierdea nimic din influența sa în Moldova. Mai mult, „jurământul de credință și supunere regelui”, care avea să fie încheiat și respectat, era considerat asemănător cu cele încheiate încă din vechime de alți domni enumerați aici (probabil, textul îi are în vedere pe Petru Rareș, Alexandru Lăpușeanu, Ieremia și Simion Movilă și Ștefan Tomșa) și corespundea întru totul spiritului înțelegerilor încheiate în timpul lui Ieremia Movilă a dublei suzeranități polono-otomane. Altfel spus, teoretic prin acceptarea lui Radu Mihnea în scaunul Moldovei, Republica nobiliară își menținea pozițiile în Moldova, atâta timp cât noul domn va fi nu numai supus al Porții, ci și al Republicii nobiliare, așa cum au fost și Movileștii. Așa putem lămuri compromisul la care s-a ajuns în urma tratatelor din vara anului 1616: polonezii renunță la pretenția de a-i susține pe Movileștii la tronul Moldovei, turcii renunță la susținerea lui Ștefan Tomșa, iar domn al Moldovei devine o persoană, care trebuia să dea dovadă de prietenie

față de coroana polonă și, în plus, se obliga să depună „jurământ de credință și supunere regelui”, așa cum au procedat și domnii înainte de el.

Respectarea angajamentelor luate însemna respectarea buneii vecinătăți de către coroana polonă, iar, deși nu se spune, se subînțelege, nerespectarea ei ar fi avut urmări nefaste atât pentru buna vecinătate, cât și pentru însuși noul domn. Așa a pățit Ștefan Tomșa, care a fost scos din domnie prin intervenția poloneză⁹⁹.

Domnul român se obliga să nu lase pe tătari să treacă prin țara lui. La graniță trebuiau plasați oameni ai ordinii, care să nu permită jafurile și hoțiile. Era specificat felul în care vor fi depuse plângerile de către cele două părți „așa încât răufăcătorii să fie pedepsiți, iar pagubele despăgubite”.

Dacă domnul Moldovei era obligat să nu permită trecerea tătarilor prin Moldova, polonezii se obligau să trimită la marele hatman în toată Ucraina proclamații, „amenințând cu pedeapsă aspră [...] ca să nu cuteze nimeni să strângă oaste sau cete, să adune oameni sub steag să năvălească pe pământurile voievodului său să se războiască în felul și în numele cazacilor”.

Tratatul amintea faptul că acțiunea principilor poloni a fost „făcută împotriva voinței regelui și aspru interzisă de M.S. și, de asemenea, fără știrea Republicii”. Domnului i se mai cerea să stăruie pentru eliberarea prizonierilor poloni, să asigure practicarea liberă a religiei catolice, a comerțului, să acorde libera trecere a solilor¹⁰⁰.

Așadar, domnia lui Radu Mihnea în Moldova începea sub auspicii promițătoare. Dar de curând avea să se constate că toate aceste așteptări erau sterile. Cei invocați în textul tratatului, tătarii și cazacii, aveau să devină mărul discordiei în relațiile polono-otomane, iar noul domn al Moldovei avea să-și concentreze eforturile pentru medierea tensiunilor ivite în urma acțiunilor acestora. Misiunea lui Radu Mihnea nu era deloc ușoară. Atât tătarii, cât și cazacii ieșiseră de multă vreme de sub controlul efectiv al suveranilor lor, promovând propria politică. Totuși, referindu-ne la raportul de forțe din zonă în urma confruntărilor din anii 1615-1616, putem constata că el a rămas unul *status-quo*. Dezavuarea regelui polon a acțiunii principilor, semnarea tratatului de la Braha, compromisurile la care s-a ajuns în urma tratatelor polono-otomane, toate acestea indică păstrarea statutului de dublă suzeranitate pentru Țara Moldovei și după anul 1616.

NOTE

¹ Despre evenimentele din acel an vezi studiul nostru: *Despre tratatul lui Radu Mihnea cu orașul Brașov din 12 septembrie 1611*, „Ioan Neculce – Buletinul Muzeului de Istorie a Moldovei” (serie nouă), IV-V (1998-2001), p.107-123.

² Această încercare avea să se încheie cu un eșec lamentabil în 1612, în urma bătăliei de la Cornul lui Sas: Constantin Rezachevici, *Două rectificări cronologice privind istoria Moldovei în secolul al XVII-lea. Data bătăliei de la „Cornul lui Sas”*, în „Studii” XXV(1972), nr. 2, p.311-313; idem, *Bătălia de la „Cornul lui Sas., (3/13 iulie 1612) – Reconstituire*, în „Studii și Materiale de Muzeografie și Istorie Militară”, 9 (1976), p.59-70 ș.a.

³ *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, vol. IX (1614-1636), Acte și scrisori, publicate de Andrei Veress, nr.30, Editura “Cartea Românească”, București, 1936, p.34-37, (în continuare Veress, IX).

⁴ *Ibidem*, nr.33, p.41-42.

⁵ *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol.VIII (1376-1650), nr.DXXXVII, București, 1894, p.366-367, (în continuare Hurmuzaki, VIII).

⁶ *Ibidem*, nr.DXXXVIII, p.367.

⁷ *Ibidem*, nr.DXXXIX-DXL, p.367-368.

⁸ *Ibidem*, nr.DXLVI, p.371-372.

⁹ Veress, IX, nr.40, p.48.

¹⁰ Există mai multe dovezi din anul 1615 care atestă această legătură. Așa, de exemplu, la 2 aprilie 1615, Ali pașa promite lui Radu Șerban că va stăruii în interesul lui pe lângă marele vizir (*Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol. IV, partea I-a (1600-1649), București, nr.CCCCLXXXII, 1882 p.563, (în continuare *Hurmuzaki*, IV/1). La 15 mai 1615, Radu Șerban scrie baronului Mollart despre scrisoarea primită de la Ali pașa (*Ibidem*, nr.CCCCLXXXIII, p.564). Avem știri despre un trimis al lui Radu Șerban la Ali pașa după 22 iulie 1615 (N.Iorga, *Studii și documente*, IV, nr.XXV, p.167-170).

¹¹ Veress, IX, nr.39, p.48.

¹² *Ibidem*, nr.43, p.50-51.

¹³ *Hurmuzaki*, IV/1, nr.CCCCLXXXVII, p.569.

¹⁴ Este vorba despre raportul bailului Almoró Nani către dogele Veneției (*Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, vol. IV, partea a II-a (1600-1650), București, nr.CCCLXXI, 1884 p.348, (în continuare *Hurmuzaki*, IV/2).

¹⁵ La 19 septembrie 1615, boierii lui Radu Șerban se obligau în numele acestuia că vor menține toate condițiile tratatului încheiat cu Homonnai (*Veress*, IX, p.49-50, nr.41).

¹⁶ *Ibidem*, nr.44, p.52.

¹⁷ Miron Costin, *Opere complete*, ediție critică de P.P.Panaiteescu, Editura pentru literatură și artă, București, 1958, p.62.

¹⁸ *Veress*, nr.45, p.52-53.

¹⁹ *Ibidem*, nr.46, p.54.

²⁰ "Iară Beldimanu, și Sturzea și Boul scăpasă în Țara Muntenească... După cea risipă a oștii lui Ștefan vodă, au ieșit Ștefan vodă în Țara Muntenească și mărgându aproape spre Focșani, l-au tumpinatu ceaușii împărătești cu Beldiman logofătul și cu Sturzea hatmanul și cu Boul visternicul în obedzi, că-i pornise Radul vodă, domnul muntenescu de atunci, de mersesă cu pără la Poartă asupra Tomșei vodă, că-i era Radul vodă lui Ștefan vodă mare nepriatin. Ce, cine era veziru la împărăție, era priiatin lui Ștefan vodă și au dzis veziriul, pricepându lucrul: «Ce să acolisăște Radul vodă de cel săracu». Și îndată au trimis ceauși de au tumpinatu pre boieri, cari sintu mai sus pomeniți și i-au pus în obedzi și i-au dus la Ștefan vodă. Deci, câtu i-au adus ceaușii, îndată le-au tăiatu capetele și le-au aruncatu trupurile în Siretiu" (M. Costin, *op.cit.*, p.62-63).

²¹ *Veress*, IX, nr.47, p.55-57.

²² *Documente privitoare la istoria românilor*, culese de Eudoxiu Hurmuzaki, volumul XV. Acte și scrisori din arhivele orașelor ardelene (Bistrița, Brașov, Sibiu), publicate după copiile Academiei Române de N.Iorga, partea II (1601-1825), nr.MDCCXXIII, București, 1913, p.862-863. (în continuare *Hurmuzaki-Iorga*, XV/2)

²³ *Veress*, IX, nr.48, p.58.

²⁴ *Ibidem*, nr.51, p.60-62.

²⁵ Constantin Rezachevici, *Politica internă și externă a Țărilor Române în primele trei decenii ale secolului al XVII-lea*, p.22. La 7 decembrie 1615 Simon Pechy scria lui Ioan Mollart că Ștefan Tomșa a fost gonit din scaun și că a fugit la Brăila (*Veress* IX, nr.53, p.63).

²⁶ *Veress*, IX, nr.55, p. 64-65.

²⁷ *Ibidem*, p.65-68, nr.56. Despre solia boierilor moldoveni la Poartă și poziția marelui vizir, care îl susținea pe Ștefan Tomșa vezi M.Costin, *op.cit.*, p.63.

²⁸ *Veress*, nr.58, IX, p.70.

²⁹ Charles Joppecourt, *Istoria scurtă și adevărată a celor mai memorabile lucruri întâmplate în tulburările din urmă ale Moldovei*, în A. Papiu Ilarian, „Tesauru de monumente istorice pentru România”, tom.II, București, 1863, p.5-128 (în continuare *Tesaur* II).

³⁰ "«Radu Mihnea n.ns.» își aduse aminte că un oarecare italian ce avea profesiunea de a predica lucrurile viitoare i-a spus altă dată că de se va dușmăni vreodată cu polonii viața lui va fi în pericol" (*Ibidem*, p.51).

³¹ *Ibidem*, p.51.

³² *Ibidem*, p.51-52.

³³ După cum am arătat și într-un alt capitol, atât Leca spătar, cât și Lupu mare logofăt (acesta din urmă este, probabil, dregătorul căruia Joppecourt îi spune "cancelar") sunt prezenți în Sfatul domnesc din 24 februarie 1616 (*DIR*, B, veacul XVII, vol.III(1615-1620), nr.2, p.1-3), dar lipsese din Sfatul domnesc de la 8 martie 1616 (*Ibidem*, p.4-5, nr.4).

³⁴ "imputându-le că aveau înțelegeri secrete cu polonezii" (*Tesaur*, II, p.52).

³⁵ "Ștefan îi scrisese că ar fi câștigat o bătălie împotriva polonilor, în care a tăiat șase mii de poloni și a făcut o mare mulțime de prinși pe care avea să-I trimită sultanului: ceea ce era o minciună, stărnită pentru plăcerea de a râde de Mihnea și a-l face să-i pară rău că s-a dus fără a fi luat și el parte. Și în adevăr că Mihnea a și simțit atâta displăcere încât a poruncit să taie capul cancelarului său și spătarului Leca, pentru că-l conciliaseră atât de rău, imputându-le că aveau legături cu polonii, deși ei nici nu cugetaseră la aceasta" (*Ibidem*, p.52). Este

adevărat că mai târziu, cu prilejul intrării trupelor poloneze în Buzău, Joppecourt pomenește de o solie a boierilor munteni care îi rugau pe aceștia să-l alunge din scaun pe Radu Mihnea, ceea ce dovedește că partizanii lui Radu Șerban, care erau destul de numeroși la acea oră în Țara Românească, nu excludeau nici posibilitatea unei intervenții poloneze în interesul lor. Totuși aceasta, posibil, să se fi produs mai târziu, atunci când însuși Radu Șerban va pleca în Polonia să încerce de acolo să speculeze situația favorabilă creată.

³⁶ Veress, IX, p.71-72, nr.61.

³⁷ N.Iorga, *Studii și documente*, IV, nr.XXVI, p.170-171.

³⁸ "Puternicia sa <sultanul turc n.ns.> a trimis un ceaș care ... trece prin Transilvania la regele polon, să-l întrebe dacă această afacere din Moldova este cu știrea și voia lui, să se țină în vara viitoare gata de război; dacă nu este cu știrea sa, are puternicia sa grijă de polonii veniți în Moldova" (Veress, IX, nr.56, p.68).

³⁹ *Documente privitoare la istoria românilor urmare la colecțiunea lui Eudoxiu de Hurmuzaki*, suplimentul II, volumul II (1601-1640), documente culese din arhivele polone, coordonate, adnotate și publicate de Ioan Bogdan cu traducerea franceză a documentelor de I.Skupiewski, nr.CCVI, București, 1895, p.414-417, (în continuare *Hurmuzaki*, Supliment II, vol.II)

⁴⁰ Korecki și Wisniowiecki erau căsătoriți cu fiicele lui Ieremia și Elizabeta Movilă.

⁴¹ *Hurmuzaki*, Supliment II, vol.II, nr.CC, p.391-393.

⁴² *Ibidem*, nr.CCI, p.394-395.

⁴³ *Ibidem*, IV/2, p.356.

⁴⁴ Veress, IX, nr.64, p.74.

⁴⁵ *Ibidem*, nr.65, p.74-76.

⁴⁶ La 8 aprilie 1616, Stanislaw Tarnowski scria voievodului de Sandomir că principele Korecki cu cazacii săi "i-a bătut pe moldovenii și tătarii lui Tomșa" (*Hurmuzaki*, Supliment II, vol.II, nr.CCIV, p.398-399). La 12 aprilie 1616, bailul Veneției, Cristofor Valier, scria dogelui despre întoarcere lui Alexandru Movilă în Moldova (*Hurmuzaki*, IV/2, nr.CCCLXXXI, p.356). La rândul său, din 16 aprilie 1616, avem o relatare precum că Alexandru s-ar fi retras în fața lui Ștefan Tomșa (Veress, IX, nr.68, p.79). Ambasadorul Franței la Constantinopol, Harlay, scria regelui și lui Puisyeulx despre tulburările din Moldova (*Documente privitoare la istoria românilor*, urmare la colecțiunea lui Eudoxiu Hurmuzaki, supliment I, vol.I (1518-1750), documente culese de Gr. G. Tocilescu și A. I. Odobescu, București, nr.CCXIV, 1886 p.171, (în continuare *Hurmuzaki*, Supliment I, vol.I). La 22 aprilie 1616, parvenea o știre de la Gdansk despre luptele turco-polone (*Lupta pentru unitate națională a Țărilor Române (1590-1630)*, Documente externe, publicate de Radu Constantinescu, București, nr.301, 1981 p.254, (În continuare Constantinescu, *Lupta*).

⁴⁷ Veress, IX, nr.69, p.79-80.

⁴⁸ *Tesaur*, II, p.58.

⁴⁹ *Ibidem*, p.60.

⁵⁰ Ilie Corfuz, *Documente privitoare la Istoria României culese din arhivele polone*, ediție îngrijită de Vasile Matei, Editura Academiei, București, 2001, nr.110, p.230-233.

⁵¹ Lipsa documentelor interne emise de domn în perioada 3-27 aprilie (*DIR*, B, veacul XVII, vol.III (1616-1620), nr.9 și 11, p.10-11) posibil să fie în legătură cu acest eveniment.

⁵² Așa cum am arătat mai sus, după afirmația lui Joppecourt, în răstimpul în care armatele poloneze se aflau la Buzău, o delegație a boierilor din Muntenia a venit la Alexandru ca să-l roage să le fie domn (*Tesaur*, II, p.59). Iată încă un motiv pentru care domnul Țării Românești era cointerestat să nu se ajungă la o confruntare militară.

⁵³ Veress, IX, nr.72, p.83-85.

⁵⁴ *Ibidem*, nr.73, p.85.

⁵⁵ *Hurmuzaki*, nr.DXLIX, VIII, p.373.

⁵⁶ Veress, IX, nr.74, p.86.

⁵⁷ *Ibidem*, nr.77, p.89-90.

⁵⁸ *Ibidem*, nr.76, p.89.

⁵⁹ *Hurmuzaki*, VIII, nr.DL, p.374.

⁶⁰ Din scrisoarea lui rezultă că, la 26 mai, Radu Șerban și George Homonnai de abia se pregăteau să intre în Ardeal (Veress, IX, nr.78, p.90).

⁶¹ *Ibidem*, p.80, p.92-93.

⁶² *Ibidem*, nr.81, p.93.

⁶³ *Ibidem*, nr.82, p.94-95.

⁶⁴ *Ibidem*, nr.83, p.95-97. Vezi și *Hurmuzaki*, IV/1, nr. CCCCLXXXVIII, p.569.

⁶⁵ Veress, IX, nr.84, p.97-98.

⁶⁶ *Ibidem*, nr.85, p.98-100.

⁶⁷ *Hurmuzaki*, IV/1, nr.CCCCLXXXIX, p.570.

⁶⁸ *Ibidem*, nr.CCCCXC, p.571.

⁶⁹ *Ibidem*, nr.CCCCXCII, p.572.

⁷⁰ *Veress*, IX, nr.87, p.102.

⁷¹ Cronicarul otoman, Mustafa Naima, ne vorbește despre o solie a Habsburgilor la Poartă, care a dat aceste asigurări (*Cronici turcești privind Țările române*, vol.III, Extrase: sf. sec. al XVI-începutul sec. al XIX-lea, volum întocmit de Mustafa Mehmed, București, Editura Academiei, 1980, p.48).

⁷² La 16 iunie 1616, se știa că Radu Șerban se află lângă Munkacs cu o oaste de 1500 de oameni (*Veress*, IX, nr.88, p.102-103). La 18 iunie, Sigismund Forgach scria palatinului Gheorghe Thurzo că Radu Șerban se află adăpostit pe o insulă la Satu Mare (*Ibidem*, nr.89, p.103-104). La 27 iunie, se spunea că Radu Șerban s-ar fi refugiat în Polonia (Constantinescu, *Lupta...*, nr.255, p.304), iar la 30 iunie 1616, Gheorghe Thurzo stăruia pe lângă cardinalul Klesselius ca Homonnai și Radu Șerban să fie opriți de la întreprinderile lor (*Hurmuzaki*, IV/1, nr.CCCCXCIII, p.573). La 5 iulie același an, Ali Maghiaroglu confirma obligația primită de a nu ajuta pe Homonnai și pe Radu Șerban să ocupe tronul Transilvaniei și al Țării Românești (*Veress*, IX, nr.91, p.105-107). Cu o zi mai târziu, Gheorghe Thurzo scrie comitatului de Satu Mare, prin care le aduce la cunoștință că împăratul a poruncit să se sloboadă armatele lui Radu Șerban și Homonnai (*Veress*, IX, nr.92, p.107-110).

⁷³ Dintr-un raport olandez de la Constantinopol, din 28 mai 1616, rezultă că printre susținătorii lui Ștefan Tomșa se afla și caimacamul, care dorea restituirea lui în scaunul Moldovei (N.Iorga, *Doamna lui Ieremia Movilă*, în „AAR MSI”, seria II, tomul XXXII (1909-1910), p.1019-1077, nr.XXXII, p.1066). Acest raport este important și prin faptul că menționează solia lui Kochanski, despre care avem știri și de la Miron Costin (*op.cit.*, p.65). Cronicarul moldovean amintește niște izvoare poloneze care susțineau că anume în timpul acestei solii s-a obținut mazilirea lui Ștefan Tomșa.

⁷⁴ N.Iorga, „*Doamna lui Ieremia Vodă*”, nr.XXXIII, p.1066.

⁷⁵ *Hurmuzaki*, IV/2, nr.CCCLXXXIV, p.359.

⁷⁶ *Hurmuzaki-Iorga*, XV/2, nr.MDCCXXX, p.866-868.

⁷⁷ La 25 iunie 1616, atât dogele Veneției, cât și ambasadorul Olandei comunicau știrea suveranilor săi (*Hurmuzaki*, IV/2, nr.CCCLXXXVI, p.361; N.Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă*, nr.XXXV, p.1066: „Caimacamul a fost mazilit, între altele și pentru părtinirea îndărătnică pe care o arăta lui Tomșa”).

⁷⁸ Așa cum am văzut mai sus, acesta era susținătorul înflăcărat al lui Ștefan Tomșa (M. Costin, *op.cit.*, p.63).

⁷⁹ *Hurmuzaki*, IV/2, nr.CCCLXXXVII, p.362.

⁸⁰ N.Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă*, nr.XXXVI, p.1066-1067.

⁸¹ La 9 iulie 1616, Almoro Nani comunica dogelui hotărârea Porții de a-l muta pe Radu Mihnea din scaunul Țării Românești în cel al Moldovei (*Hurmuzaki*, IV/2, nr.CCCLXXXVIII, p.362). Ambasadorul Olandei comunica: „Afacerile Poloniei și Moldovei au luat o altă înfățișare după schimbarea bătrânului caimacam..., căci încă de la 29 iunie s-a trimis de aici în grabă un capugibașă, de către caimacamul cel nou, pentru a aduce pe Tomșa prins la Poartă. Și apoi la 7 ale acestei luni sultanul a dat în Divan principatul Moldovei domnului Țării Românești, Radu vodă. Agenții și comisarii acestuia au sărutat îndată mâna mării sale, imbrohonul cel mic al mării sale a fost trimis pentru a duce domnului steagul și a-l așeza în scaun” (N.Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă*, nr.XXXVII, p.1067).

⁸² Tot din data de 9 iulie datează un aviz de la Veneția în care se spune că polonezii susțineau la Poartă candidatura lui Gavrilaş Movilă (*Veress*, IX, nr.93, p.110).

⁸³ N.Iorga, *Doamna lui Ieremia vodă*, nr.XXXVII, p.1067.

⁸⁴ Vezi în acest sens scrisoarea hatmanului polonez din 25 iunie 1616, în care chema pe nobilii poloni să se pregătească să întâmpine atacul turcesc (*Hurmuzaki*, Supliment II, vol.II, nr.CCVI, p.414-417).

⁸⁵ N.Iorga, *Doamna lui Ieremia vodă*, nr. XXXVII, p.1067.

⁸⁶ „Scrisesă Jolcovschii hatmanul cărți la slujitori, care nu va ieși din Moldova, loc în oastea lor să n-aibă, că intrasă ei fără voia craiului în Moldova”. (Miron Costin, *op.cit.*, p.64)

⁸⁷ Relatarea despre evoluția evenimentelor după retragerea sprijinului din partea oficialilor poloni vezi în povestirea lui Joppécourt (*Tesaur*, II, p.62-67)

⁸⁸ Despre poziția hatmanului Poloniei față de expediția din Moldova vezi: Iuliu Peksa, *Zolkiewski și expediția Doamnei Elisaveta Movilă în Moldova în anul 1615-16*, în „Revista Istorică”, XIV (1928), nr.1-3, p.46-50.

⁸⁹ *Ibidem*, p.65.

⁹⁰ Ajutorul militar preconizat din partea lui Radu Șerban a întârziat: „cancelarul principelui Șerban care venea cu 150 călăreți să afle pe numitul Alexandru pentru ca să-l încredințeze că domnul său venea cu 5-6 mii de oameni să-i dea ajutor, fu ajuns la jumătate de milă de la Iași și a scăpat cu fugă numai el și încă unul din toată trupa sa” (*Ibidem*, p.68).

⁹¹ N.Iorga, *Doamna lui Ieremia vodă*, p.1043-1044.

⁹² *Ibidem*, p.1019.

⁹³ „Pre boieri i-au scos Radu vodă pre toți de la Schinderu pașea, câți era prinși”, Miron Costin, *op.cit.*, p.64.

⁹⁴ La 8 august 1616, Gabriel Bethlen scria bistrițenilor despre înfrângerea Movileștilor (*Hurmuzaki-Iorga*, XV/2, nr.MDCCXXXII, p.869); la 16 august, castelanul de Sandomir, Stanislaw Tarnowski, scria lui Ian Zbignew despre același lucru (*Hurmuzaki*, Supliment II, vol.II, nr.CCVII, p.417-419). La 20 august, bailul Veneției la Constantinopol, Almorò Nani, scria dogelui despre cele petrecute în Moldova (*Ibidem*, IV/2, nr.CCCXCI, p.364).

⁹⁵ *Veress*, IX, nr.98, p.119-120.

⁹⁶ *Ibidem*, nr.99, p.120-121.

⁹⁷ Constantinescu, *Lupta...*, nr.306, p.255.

⁹⁸ Traducerea acestui tratat a fost publicată de către P.P.Panaiteșcu, *Pact polono-moldovenesc (1616)*, în „Revista Istorică”, XIII (1927), nr.10-12, p.388-391, iar forma poloneză în „Revista Istorică”, XIV (1928), nr.1-3, p.51-53.

⁹⁹ Fraza “de asemenea să nu lase pe tătari a trece prin țara lui, după pilda antecesorilor lui, Petru, Alexandru, Ieremia și Simion”, cum era și normal, nu-l amintește pe Ștefan Tomșa, ceea ce este sugestiv în cazul dat.

¹⁰⁰ P.P.Panaiteșu, *op.cit.*, p.217-219.

Prezentat: octombrie 2003.

Referent P. Cocârlă

Nicolae Fuștei

CONTRIBUȚIA LUI DOSOFTEI LA INTRODUCEREA LIMBII ROMÂNE ÎN CULTUL RELIGIOS

Procesul de introducere a limbii române în serviciul divin s-a desfășurat pe parcursul unui secol și jumătate. Prima încercare serioasă în acest sens este întreprinsă de diaconul Coresi, care în secolul al XVI-lea tipărește la Brașov *Liturghia Sfântului Ioan Gură de Aur* de pe un manuscris atribuit „unei persoane originare din Banat-Hunedoara sau Transilvania centrală”¹. Însă abia în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, când Mitropolitul Dosoftei traduce liturghierul din limba greacă, în două ediții, 1679 și 1683, cu cele trei liturghii ale ritului bizantin, ale Sfântului Vasile cel Mare, ale Sfântului Ioan Gură de Aur și Sfântului Grigore cel Mare Dialogul, papa Romei (590-604), limba română își găsește locul binemeritat în Biserică.

Condițiile istorice și culturale, în care se aflau Țările Române, au fost de așa natură încât primele texte religioase traduse în limba română au văzut lumina tiparului în Transilvania, prin străduința diaconului Coresi², care în 1561 tipărește de pe un manuscris husit, găsit în Transilvania, o *Evanghelie* pentru “popii români să înțeleagă și să învețe rumânii cine-s creștinii”³. În anii 1564-1586 la Cluj apare o culegere de *Cântece bisericești*, iar la 1564, din banii ungurului Forro Micloș, la Brașov se tipărește o *Cazanie*, care este o colecție de predici cu explicarea textelor evanghelice, însoțite de învățătură religioasă și morală. Au mai urmat și alte tipărituri, inițiate de conducătorii mișcărilor protestante în scopul răspândirii ideilor Reformației. Nici romano-catolicii nu erau indiferenți față de români, de aceea la 10 decembrie 1583 este tipărit la Roma un *Catehism* în limba română cu caractere latine⁴. După cum afirmă Nicolae Iorga: “E sigur că nu avem a face cu lucrări pornite din îndemnul nostru. În privința aceasta dovadă foarte bună e faptul că se găsește Crezul cu purcederea Sfântului Duh din Tatăl și din Fiul, acel «filioque» catolic – care, e drept, s-ar potrivi și pentru epoca luteranismului; acest «filioque» arată că traduceri românești au fost lucrate nu numai în afară de ortodoxie, dar și în afară de conștiința deosebirilor dintre catolicism și ortodoxism...”⁵.

© Nicolae Fuștei, 2003.

În literatura de specialitate sunt expuse numeroase puncte de vedere în legătură cu problema ce ține de condițiile istorice și culturale în care au fost tipărite primele cărți românești de cult. Noi însă ne vom referi doar la aspectul istoric al problemei respective, uneori ignorat sau chiar trecut pe planul al doilea în discuțiile privitoare la apariția primelor traduceri românești de texte religioase, cu toate că acesta este, de fapt, principalul element în măsură să ne ofere explicația adevărată a distanței atât de mari între cele două acțiuni cu caracter revoluționar de introducere a limbii române în serviciul divin.

Aproape toate cărțile religioase românești, tipărite după Coresi până în 1679, printre care menționăm *Evanghelia cu învățătură* (1580-1581), *Catehismul* (1640), *Evanghelia cu învățătură* (1641), *Psaltirea din izvodul iudovesc* (1652) ș.a., nu sunt de cult propriu-zis, ci tâlcuiri ale textelor biblice, precum și scrieri cu caracter dogmatic sau apologetic. Fără intenția de a subestima importanța uriașă a activității lui Coresi ca tipograf, revizor sau chiar traducător al cărților românești, publicate de el, nici a celei desfășurate de Varlaam, căruia îi datorăm publicarea celebrei *Cărți românești de învățătură* și a semnificativului *Răspuns împotriva Catehismului calvinesc*, ori a lui Simion Ștefan, care a publicat traducerea *Noului Testament* (1648) de la Alba Iulia, subliniem în mod deosebit faptul că activitatea de pionierat a lui Dosoftei în acțiunea de introducere a limbii române în cult are o importanță covârșitoare, atât ca act revoluționar, cât și prin eficiența și urmările ei⁶.

Textele liturgice tipărite de Coresi, sub impulsul luteran și al celui calvin, au fost primite cu rezervă de către majoritatea ortodocșilor români. După un moment de entuziasm la apariția primelor traduceri religioase, explicabil prin faptul că satisfăceau dorința firească de a citi texte biblice și de cult în limba maternă, reprezentanții cercurilor luminate și-au dat seama că, în condițiile politico-sociale și culturale de atunci, naționalizarea cultului divin implica o jertfă inacceptabilă nu doar din punct de vedere religios, dar și politic, mai ales că și mult „blestematul episcop” (superintendent) calvin român, Gheorghe de Sângerrz, în „dieta” (sinodul) din 1567, de la Timiș, recomanda introducerea limbii române în serviciile divine din biserică⁷. Această convingere era susținută și de presiunile exercitate de oficialitățile calvine asupra românilor din Transilvania, pentru a-i determina să se calvinească. Spre exemplu, sinodul de la Aiud din 1569 a luat hotărârea de a izgoni limba slavonă din Biserica din Transilvania.

Apoi a urmat porunca principelui Gh. Rachozi I (1648-1660) de a slugi Liturgia pentru români numai în limba maternă și nu într-o limbă străină, această poruncă fiind îndreptată atât împotriva ortodoxismului slavon, cât și a catolicismului latin⁸. Aceste acțiuni au trezit, în mod firesc, teama justificată a românilor de a fi influențați de curente străine ortodoxiei, prin intermediul răspândirii cărților traduse în limba română, neverificate și cu idei calvine și luterane. În interesul apărării dogmelor și cultului tradițional, care se confunda cu interesul suprem al unității și integrității naționale, Biserica Ortodoxă Română a opus, în secolele XVI-XVII, o rezistență demnă de atenție asaltului curenților protestante, inclusiv inițiativei lor de a traduce cărți de cult în limba română. Bogata literatură cu caracter antireformist și anticatolic era tradusă ori scrisă în limba română și publicată în secolul al XVII-lea⁹ chiar de martiriul mitropolitivilor de la Belgrad, Ilie Iorest, și de Sava Brancovici. Toate acestea au avut ca rezultat frânarea introducerii limbii române în cultul bisericesc pe o perioadă de mai bine de 100 de ani. Acesta ar fi factorul subiectiv, care nu poate fi explicat doar prin atitudinea conservatoare, tradiționalistă a Bisericii sau prin interzicerea unei asemenea intenții din partea Patriarhiei de Constantinopol ori a Ierusalimului. Pe lângă acest factor subiectiv, mai este și unul obiectiv, de ordin intern. Introducerea limbii române în slujba religioasă impunea traducerea unui număr mare de cărți liturgice (*Liturghierul*, *Molitvelnicul*, *Parimiile*, *Ceaslovul*, *Mineiele*, *Psaltirea*, *Octoihul* etc.), lucru destul de complicat pentru acea vreme, fiindcă

se cerea un nivel înalt de dezvoltare a limbii literare cu toată terminologia specifică. În consecință, intenția de a introduce limba română în cultul divin, străină mentalității ortodoxe în sec. XV-XVI, a fost reluată cu un avânt mare abia în a doua jumătate a sec. al XVII-lea. Un alt factor ce reținea traducerea textelor liturgice în limba română era poziția neclară a Patriarhiilor „istorice” în privința folosirii limbilor materne în cult. Patriarhia Alexandriei și cea a Antiohiei aprobau introducerea limbilor vorbite în cult, pe când Patriarhia Ierusalimului era împotriva. Astfel, Patriarhul Dosoftei al Ierusalimului, în scrisoarea trimisă în 1698 mitropolitului Atanasie al românilor din Transilvania, îi interzicea acestuia să liturgisească românește, spunând că „slujba de toate zilele să te nevoiești cu dinadinsul să să citească toată pre limba slovenească sau elinească, iar nu rumânește sau într-alt chip”¹⁰.

Și totuși înțelegerea necesității răspândirii textelor biblice și de cult pentru lectura lor în limba română a implicat în munca de traducere a cărților necesare pe unul dintre cei mai luminați prelați din secolul al XVII-lea – Dosoftei. Un merit deosebit al mitropolitului este că a fost primul cărturar român care a început traducerea și tipărirea unui șir întreg de cărți de slujbă în limba română. Cu câteva decenii înainte, în Țara Românească mitropolitul Ștefan tradusese numai *Tipicul*, rânduiala serviciului divin tipărindu-se în continuare în slavonește. Dosoftei este primul ierarh sau primul reprezentant oficial al Bisericii care a început munca grea și complicată de înlocuire a limbii slavone, neînțelese de preoți și enoriași, cu cea română, vorbită și înțeleasă de popor. În rădăcinat adânc în învățătura Bisericii Ortodoxe, trăind ani la rând această experiență liturgică, Dosoftei înțelegea perfect cât de importantă era această lucrare pentru păstrarea unității de credință. Responsabilitatea, de care era stăpânit cu desăvârșire, și conștiința că slujește neamul îl îndeamnă să ofere Bisericii pe care o slujea cărți liturgice „să-nțâleagă toț spăsănia lui Dumnezău cu întreg înțeles”¹¹. Cărturarul începe activitatea de introducere a limbii române în cultul religios prin justificarea în prefața la renumita sa *Psaltire în versuri* că a tălmăcit-o ca „să poată trage hirea omului cătră cetitul ei”. Pe foaia de titlu a *Liturghierului* scrie că a tradus ca „să-nțâleagă toți spăsania lui Dumnezeu cu întreg înțeles”; în prefața aceleiași cărți arată că a tradus *Liturghia*, pentru ca „de lauda lui Dumnezeu să-nțâleagă toți carii nu-nțeleg sârbește sau elinește”, iar în dedicația către domnul Gheorghe Duca - că a tălmăcit pentru ca poporul „să-și înțelegă pre limba sfântă și dumnezeiasca Liturghie”. După cum vedem, Dosoftei pune accentul, în primul rând, pe înțelegerea învățăturii creștine, a principiilor de viață călăuzitoare. Iar drumul spre cunoștințe este cel al lecturii personale, al audierii predicilor și slujbelor în limba înțeleasă de popor. Tipăriturile lui Dosoftei înlesnesc într-o mare măsură acest drum pentru toți românii. De aceea timpul cât s-a aflat în fruntea mitropoliei Moldovei poate fi considerat drept o epocă de strălucite realizări tipografice, dar, mai ales, liturgice în limba română.

Serviciul public divin are în centrul său Liturghia și este însoțit de o serie de slujbe însoțitoare sau pregătitoare.

Slujbele zilnice, legate de Liturghie, care se săvârșesc în biserici și care preced Liturghia, se numesc „șapte laude bisericesti”: Vecernia¹², Pavecernița¹³, Miezonoptica¹⁴, Utrenia¹⁵ cu Ceasul I, Ceasul al III-lea, Ceasul al VI-lea și Ceasul al IX-lea¹⁶. Unele dintre acestea se fac în ziua premergătoare Liturghiei, iar altele în ziua Liturghiei, care se săvârșește între Ceasul al VI-lea și Ceasul al IX-lea.

În afară de Euharistie, care se săvârșește în timpul Liturghiei, în Biserica Ortodoxă mai sunt încă șase Taine: Botezul, Mirungerea, Spovada sau Pocăința, Sfântul Maslu, Cununia și Hirotonia sau Taina Preoției.

Pe lângă acestea, Biserica a stabilit și a orânduit, alături de cele șapte „Taine”, unele slujbe folositoare în diferite momente și împrejurări din viața creștinilor. Aceste lucrări se

numesc *ierurgii*¹⁷ (de la ἱεουργία = lucrare sfântă). Deși ele sunt instituite pentru diferite necesități ale oamenilor, domeniul lor este mai extins, cuprinzând întreaga natură, spre deosebire de „Taine”, care se împărtășesc numai oamenilor vii.

Este evident că toate aceste slujbe nu pot fi săvârșite, având doar *Liturghierul*.

Nu subestimăm importanța tipăririi *Liturghierului* lui Coresi, dacă amintim că el a tradus doar Liturghia Sf. Ioan Gură de Aur¹⁸, pe când în Biserica Ortodoxă se săvârșesc încă două Liturghii: a lui Vasile cel Mare și cea a lui Grigore Dialogul, papa Romei, sau „Liturghia Darurilor mai înainte Sfințite”.

Traducerile lui Dosoftei creau condiții pentru săvârșirea întregului ciclu liturgic (zilnic, săptămânal, lunar și anual) în limba română.

După *Psalтира de-nțeleș, Parimiile de preste an și Octoih* puteau fi săvârșite slujbele premergătoare Liturghiei.

Molitvelnicul lui Dosoftei oferea preoților posibilitatea să administreze toate „Tainele” și „ierurgiile” în limba română.

Din cele arătate mai sus, putem conchide că anume lui Dosoftei îi revine meritul de a fi înzestrat Biserica Ortodoxă Română cu tot necesarul pentru introducerea limbii vorbite de popor în cultul divin. Cei care au venit după el, au șlefuit, au mai îndreptat, unde era necesar, cele înfăptuite de Dosoftei.

Această activitate a lui Dosoftei prinse rădăcini și a adus la viață continuatori ai nobilei reforme. După Dosoftei au urmat și alți luminați ierarhi: Teodosie, mitropolitul Buzăului, Antim Ivireanul, mitropolitul Ungro-Vlahiei, Damaschin al Râmnicului ș.a., care prin scrierile și traducerile lor au contribuit substanțial la cristalizarea stilului bisericesc și la formarea limbii literare române.

Toate acestea, dar și faptul că limba română este acceptată în cancelarie și în cronografie, au facilitat opera de înlocuire treptată a limbii slavone cu cea română în cultul liturgic.

Cât de mare a fost îndrăzneala mitropolitului Dosoftei când a început înlocuirea slavonei, prin tipărirea cărților liturgice în limba română, vedem din spusele mitropolitului Ungro-Vlahiei, Teodosie, care, tipărind la 1680 un *Liturghier* (peste un an după cel al lui Dosoftei), recunoaște în prefață că „n-a cutezat” s-o tipărească toată în românește. De fapt, după părerea lui Dan Zamfirescu, mitropolitul Teodosie se situase în poziție de opozant¹⁹, încercând în 1680 să înlăture *Liturghierul* românesc al lui Dosoftei printr-o nouă ediție a celui slavon, în prefața căruia condamna, camuflat, îndrăzneala colegului moldovean²⁰.

Pentru a înțelege cât curaj trebuia să manifeste și ce risc să-și asume Dosoftei inițiind reforma de trecere la limba maternă în cultul religios este potrivit să ne amintim că reforma patriarhului Nikon (1652-1658) din Rusia, care includea și redactarea textelor liturgice slavone, folosite în Biserica rusă după originalele grecești, a dus la scindarea acesteia și a avut drept consecință apariția schismei, care n-a fost depășită până în zilele noastre. Mii de oameni au părăsit locurile de trai, refugiindu-se în pământuri pustii sau emigrând pentru a nu primi reforma lui Nikon. Mai mult, sute de oameni își puneau capăt zilelor, considerând că a venit sfârșitul lumii, iar Nikon era în ochii acestora un Antihrist. Reforma l-a costat pe Nikon scump, în 1666 el pierde conducerea Bisericii Ortodoxe Ruse²¹.

La aceeași situație complicată s-a ajuns și în Biserica greacă.

Deși în 1638 Maxim Kalliopolites realizează traducerea în neogreacă a *Noului Testament*, lucrarea lui a fost condamnată la trei Sinoade grecești, iar o altă versiune, tipărită în 1703, este arsă²².

Spre deosebire de reacțiile negative la încercarea de reformă a limbii liturgice, în Bisericile amintite mai sus, la români, datorită lui Dosoftei, aceste schimbări s-au derulat altfel. Apariția

primei ediții tipărite a *Noului Testament* în limba română (1648), la fel ca a primei ediții tipărite a *Bibliei* de la 1688 și a întregului complet de tipărituri liturgice românești ale lui Dosoftei nu au trezit condamnarea din partea autorităților laice, a celor ecleziastice și nici a poporului. Mai mult ca atât, mai ales, prin traducerea și tipărirea lui Dosoftei, în această perioadă se realizează o echivalare în limba română și în cea neogreacă a scrierilor, a înțelesurilor dogmatice și a terminologiei teologice și, în primul rând, găsirea cadenței sintactice, greu de echivalat, din fraza stufoasă a stilului clasic bisericesc.

Reforma limbii liturgice, inițiată și efectuată de Dosoftei în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, pune capăt dominației limbii slavone în cultura scrisă și în Biserica din Țările Române. Fenomenul s-a produs în Moldova, pe de o parte, pentru că mitropolia din această țară avea pe atunci o situație privilegiată, în comparație cu mitropoliile Munteniei și Transilvaniei: „*Află-se scris în Pravila lui Matei Vlastari cum și Moldovlahia au fost supusă ohrdinelor, iară acum nice ohridenilor se pleacă, nice țarigrădeanului...*”²³, iar, pe de altă parte, și datorită autorității, înaltei culturi teologice și cărturărești, contribuției personale a mitropolitului Dosoftei, care și-a asumat responsabilitatea de a continua opera predecesorilor săi.

Procesul de introducere a limbii vorbite în Biserică, la care Dosoftei a adus un aport considerabil prin scrierile și traducerea sa, încheiat în prima jumătate al sec. al XVIII-lea, nu poate fi limitat doar la sfera religioasă, deoarece fenomenul face parte din procesul general, de trecere la limba vorbită nu numai în Biserică, dar și în întreaga cultură scrisă, precum și în toate domeniile activității publice de stat, în administrație, învățământ, literatura laică ș.a.

NOTE

¹ Ion Gheție, Al. Mareș, *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, București, 1994, p. 137.

² În manuscrise au circulat unele cărți religioase, traduse în română încă pe la începutul secolului al XII-lea. Este vorba de *Codicele Voronețian* (conține părți din Vechiul Testament) și *Psaltirea Scheiană*.

³ Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche, 1508-1830*, tom. I (1508-1716), editura Academiei Române, București, 1903, p.45.

⁴ Ion Eremia, *Scris, carte și tipar în țările române în a doua jumătate a secolului al XVI-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea*, în „Destin românesc”, nr. 1, 1996, p. 16

⁵ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române*, editura Litera, Chișinău, 1997, p. 31.

⁶ N. A. Rusu, *Notă asupra ediției*, în *Dosoftei, Dumnezăiasca Liturghie, 1679*, ediție critică de N.A. Rusu, Iași, 1980, p. XLIX.

⁷ Niculescu Alexandra, *Ortodoxie și Reformă – sec. XVI-XVII*, în „Vatra”, nr. 12, 2001, p. 68.

⁸ Ion Eremia, *Scris, carte și tipar în țările române...*, op. cit., p. 17.

⁹ Vezi: *Cazania lui Varlaam*, Iași, 1645; *Răspuns împotriva Catehismului calvinesc*, Iași, 1645; *Îndreptarea legii*, Târgoviște, 1652; *Mărturisirea ortodoxă*, Buzău, 1691; *Carte sau lumină cu drepte dovezi din dogmele Bisericii Răsăritului asupra dejghinării papistașilor*, Snagov, 1699 ș.a.

¹⁰ Timotei Cipariu, *Acte și fragmente*, Blaj, 1855, p. 243-244.

¹¹ Dosoftei, *Dumnezăiasca Liturghie*, 1679, ediție critică de N.A. Ursu, Iași, 1980, p. 3.

¹² Vecernia este o slujba de mulțumire pentru ziua care a trecut, dar și o rugăciune de cerere pentru a petrece noaptea și ziua următoare sub scutul lui Dumnezeu. Ea ne amintește de ridicarea de pe cruce și înmormântarea Domnului nostru Iisus Hristos, care a avut loc spre seară. Vecernia este de trei feluri: 1. Vecernia sârbătorilor; 2. Vecernia mică și 3. Vecernia de toate zilele (a zilelor de rând).

¹³ Este o slujbă care se săvârșește după cină sau după Vecernie, din care cauză se numește Pavecerniță. Cu ea se face încheierea zilei. Prin această slujbă se aduce mulțumire lui Dumnezeu pentru ajutorul dat în decursul zilei, cerându-se, totodată, ajutorul Lui și pentru noaptea care începe. Pavecerniță este de două feluri: mică și mare.

¹⁴ Slujba de la miezul nopții, dar în practică se săvârșește dimineața, înainte de Utrenie, rânduiala fiind cuprinsă în *Ceaslov*. Miezonoaptea ne aduce aminte de rugăciunea Mântuitorului în grădina Ghetsimani, precum și de judecata de apoi, când Mirele Bisericii va veni la miezul nopții (Matei XXV, 1—13).

¹⁵ De la slav. *utro*, grec. *ορθρος* sau *το ορθρινον* = dimineață, numită uneori și mâncândă (de la lat. *mane* = dimineață), - serviciul religios de dimineață, prin care mulțumim lui Dumnezeu pentru noaptea care a trecut și

ne rugăm să viețuim în pace ziua care începe. Utrenia sărbătorilor cu priveghere se oficiază în seara zilei precedente, unită cu Vecernia mare. Tot seara în ajun se săvârșește și Utrenia de joi și sâmbătă în săptămâna a V-a a Postului Mare (miercuri și vineri seara), precum și în toate zilele Săptămânii Sfintelor Patimi; în aceste zile Utrenia se săvârșește însă singură (fără să fie unită cu Vecernia) și poartă denumirea de *denie*.

¹⁶ Slujbele zilnice, numite Ceasuri, sunt patru: Ceasul I (care se oficia la început în primul ceas al dimineții), Ceasul al III-lea (care se citea la începutul sfertului al doilea din zi), Ceasul al VI-lea (care se citea totdeauna la amiază) și Ceasul al IX-lea (care se citea la începutul ultimului sfert al zilei, în jurul orei trei sau patru după amiază). Astăzi, Ceasurile I, III și VI se citesc îndată după Utrenie sau înainte de Sfânta Liturghie. Ceasul al IX-lea se citește înainte de Vecernie; cu el se încheie serviciul divin al fiecărei zile liturgice.

¹⁷ Rânduiala tuturor celor patru Ceasuri este alcătuită după un plan comun; ea cuprinde citiri de psalmi (câte trei la fiecare Ceas), urmate de tropare, proprii fiecărui Ceas, și se încheie cu o rugăciune.

¹⁸ 17 slujbe, rânduiele și rugăciuni pentru binecuvântarea și sfințirea omului în diferite momente și împrejurări din viața lui ca pentru binecuvântarea și sfințirea naturii înconjurătoare și a diferitelor lucruri sau obiecte de folos omului.

¹⁹ După *Liturghierul* lui Coresi, nu se putea săvârși Liturghia de luni până vineri în săptămânile Postului Mare, când se săvârșește Liturghia Darurilor mai înainte Sfințite, în ajunul Nașterii și Bobotezei Domnului, și încă în zece zile din an, când se săvârșește Liturghia Sf. Vasile cel Mare.

¹⁹ Dan Zamfirescu, *Contribuții la istoria literaturii române vechi*, București, 1981, p. 137.

²⁰ *Ibidem*, p. 137.

²¹ A.B. Карташев *Очерки по истории Русской Церкви*, том 2-й, YMCA-PRESS, Париж, 1991, p. 192.

²² Zamfira Mihail, *Receptarea scrierilor isihaste în limba română în secolul al XVII-lea*, în "Teologie și viață", revistă de gândire și spiritualitate a Mitropoliei Moldovei și Bicornovinei, nr 1-7, ianuarie – iulie, 2001, p. 152.

²³ *Îndreptarea legii*, 1652, p. 403

Prezentat: octombrie 2003.

Referent A. Eșanu

Alexandru Furtună

CONSTATĂRI PRIVIND ROLUL CABALINELOR ÎN VIAȚA COTIDIANĂ A ȚĂRII MOLDOVEI

În cursul epocii neolitice domesticirea animalelor s-a desfășurat paralel cu primele începuturi de cultivare a plantelor. În prima parte a epocii, când așezările comunităților omenești erau semistabile, a predominat creșterea bovinelor și a ovicaprinelor. Către sfârșitul neoliticului, o dată cu trecerea tot mai accentuată la viața sedentară, a fost domesticit și porcul. Calul a fost ultimul animal domesticit, folosirea lui mai intensă (la tracțiune și călărie) începând din epoca bronzului. În legătură cu folosirea calului ca animal de tracțiune poate fi pusă și generalizarea roților cu spițe (epoca târzie a bronzului după 1500 î. e. n. – începutul epocii fierului). Apariția carelor de luptă trase de cai a revoluționat tactica militară a vremii. Rolul cailor de luptă în tactica militară se micșora abia o dată cu apariția cavaleriei de război cu un rol important la populațiile de stepă (sciți, sarmați), ai cărei promotori în regiunile noastre au fost cimiriienii¹.

Există două concepții referitoare la arealul de domesticire a calului: monocentristă și policentristă. Analiza lor o găsim la S. P. Nesterov, care arată că, conform primei concepții, calul a fost domesticit (mileniul IV î. e. n.) în Europa de Est (stepele de sud ale Rusiei) și de aici în mileniul III-II î. e. n. s-a răspândit în Asia Centrală, India, China, Asia Mică, Iran, Europa de Asfințit și de Sud². Calul a fost folosit pentru călărie (sec. XV – î. e. n.) în

stepele Asiei Centrale (mai la est de Volga), de aici răspândindu-se înspre asfințit, ajungând în mileniul I î. e. n. și în Europa³.

Conform celei de-a doua concepții, acest animal a fost domesticit în câteva centre, ce fac parte din Marele brâu al stepelor Euroasiei⁴.

Tracii, popor de agricultori, dar și de crescători de cai, aveau o preferință specială pentru cai, care nu lipsește aproape din nici o scenă mai importantă, fie de luptă, de vânatoare sau de cult, ori numai ca podoabă. Tracii dobândesc în lumea acestei epoci denumirea de „iubitori de cai”. În arta tracică vom găsi atât reprezentarea parțială, cât și pe cea integrală a calului, de obicei, cu călăreț⁵.

Creșterea cailor la traci includea „dresajul” și „călăria” (prima expresie se întâlnește foarte frecvent la Homer, când vorbește despre traci). Grija pentru aceste îndeletniciri constituie o componentă importantă în educația prin muncă a băieților, în primul rând, a tinerilor nobili traci. Dintr-o odă a marelui liric grec Anacreon, dedicată frumosului armăsar trac, aflăm că nobilii traci își învățau de mici copiii să dreseze caii lor de rasă, frumoși și să-i călărească cu iscusință⁶.

Deosebit de apreciați erau caii getici. Arrian menționează că, retrăgându-se din calea lui Alexandru, „geții... își luară copiii și femeile pe cai, cât puteau duce caii”. Claudius Aelianus remarcă și calitatea cailor de tracțiune, iar Ovidiu scrie despre „acei cai ai geților, în stare să suporte curse oricât de lungi, având deprinderea de a îndura îndelung setea și foamea, și faptul că dușmanul care i-ar urmări nu va găsi apă”⁷.

Mărturiile istoricilor antici sunt confirmate și de materialele arheologice. S. Haimovici, în urma investigațiilor efectuate, a ajuns la concluzia că în trecut caii erau folosiți pentru scopuri utilitare: cei ordinari pentru munci agricole, cărat poveri, chiar călărie; iar cei de elită pentru scopuri militare și de paradă. Calul reprezintă și o sursă de hrană pentru populația umană⁸.

Cultul calului în Dacia și-a extins treptat sfera mitologică în epoca arhaică și i-a adăugat un bestiar hipogen în epoca medievală. În secolele II și III ale e. n., în regiunea dunăreanopontică s-a cristalizat o făptură mitică de rang semidivin, numită Călărețul trac⁹. Elementele secundare ale imaginii lui cu care se identifică atestă că era o divinitate a vegetației naturii și a lumii subpământene¹⁰. Acest erou era sărbătorit la 23 aprilie, când, după părerea lui C. Cihodaru, la tracii din regiunile carpatodunărene se serba Anul Nou. După răspândirea creștinismului, biserica a intervenit pentru a înlocui serbarea păgână cu una creștină în cinstea Sf. Gheorghe. Pentru fixarea iconografiei sfântului în cauză, ea s-a servit de reprezentările eroului trac, din care a suprimat unele amănunte și a înlocuit altele. Copierea trăsăturilor zeului trac în redarea înfățișării sfântului a mers atât de departe, încât țărani dintr-un sat bulgar, descoperind un ex-vato închinat acestuia au crezut că au de a face cu icoana sfântului și l-au pus în biserică. Concluzia la care ajunge autorul citat e că ziua Sf. Gheorghe s-a suprapus peste cea a Eroului (Cavalerului, Călărețului) trac¹¹.

La români, la început a fost organizat un corp de călăreți, oameni aleși. În cântecele epice germane este amintit pe vremea lui Attila ducele Ramunc și cei 700 de călăreți din țara românilor (vlahilor). În Transilvania Gelu comandă o oaste de călăreți în lupta cu Tuhutum, ca în momentul întemeierii statelor feudale românești călărimea română să apară „ca o pătură permanentă a societății”¹².

În evul mediu moldovenii erau cunoscuți și ca crescători de cai. După cum scrie T. Porucic, ei cultivau rasa cailor, căci creșteau deosebit și cai de munte, și cai sălbatici domesticiți, și calul de plato, care era calul autohton al Câmpiei de Nord. Încrucișau caii lor cu rasele aduse de la răsărit de popoarele invadatoare. Tocmai aceste încrucișări au făcut ca rasa moldovenească să aibă calități atât de mult cunoscute și apreciate. Acești

cai nu erau mari ca cei litvani, dar nici mici (ca cei tătărăști ori cei căzăcești). Erau cai iuți, ușori, vioi, neobosiți, cu capete mici și frumoase, cu ochii mari și plini de răutate, cu picioare subțiri și tari ca cornul, cu o spinare frumos îndoită. Erau „cai de soi”, cum se spunea pe atunci. Caili care la începutul „învățatului” (dresatului) erau cam „nărăvași”, erau considerați drept cei mai buni¹³.

Până la începutul secolului al XIX-lea, materialul cabalin din Basarabia era calul moldovenesc, de origine orientală, foarte rezistent la muncă și la boală, sobru în viața lui și cu membre (ca) de fier, ca cel din vechiul regat. Peste acest material cabalin de cea mai bună calitate, reflexul solului și nevoilor locale, s-a suprapus, amestecându-se adânc, calul oriental tătărăesc și calul limfatic rusesc.

Pe la 1814, când s-a început colonizarea în masă a sudului Basarabiei cu germani, bulgari, ucraineni și ruși, aceștia și-au adus aici rasele lor cabaline, proprii exploatațiunilor cu care erau obișnuite și de care aveau nevoie. Au fost aduși cai de povară din Westfalia și Saxonia, Provența, Tambov, Orlov, Don, care s-au suprapus din belșug materialului primitiv, sudul Basarabiei cunoscând cea mai mare influență, fiind obținut tipul calului basarabean de sud.

Astfel, după originea și condițiile care au prezidat la formarea actualei populațiuni cabaline din Basarabia, au luat naștere două tipuri distincte, care se pot întâlni și astăzi; calul de nord și centru și calul din sudul Basarabiei¹⁴.

Numărul cailor, în afară de caili armatei a ajuns în Basarabia secolului al XIX-lea la 345 mii capete, din care însă numai 170 de mii erau de muncă. În Basarabia existau în acea perioadă 77 de herghelii, răspândite în județele Chișinău, Soroca, Orhei. Coloniștii din județul Ismail, aveau herghelii mai mici de 20-60 capete. În centrul Basarabiei, erau vestite hergheliile lui Vârnăv, Calmutsky, Leonard, Mililiu, Ciolac și Hasnaș, care cu timpul au dispărut. În fiecare an Basarabia exporta în Austria 1000 de cai, iar în România peste 500-600 de capete. În ultimul război Basarabia a dat peste 4000 de cai de cavalerie¹⁵.

Caili se deosebeau și după culoare: *roșu, sur, negru*, /Cei trei cai/ De la trei crai/ Unu-i roșu ca focul/, Unu-i sur ca porumbul/, Unu-i negru ca corbul¹⁶: *porumbac*: Cá le cunosc, maică, calul/, Cá li-i calul porumbac/, Eu le mor, maică de drag¹⁷; *murg* – castaniu, roșu închis, bătând în negru, brun: Cá nu-i cal împărătesc/, Ca murgul ist voinicesc¹⁸; *roib* – cu părul de culoare roșiatică, roșcat; *tărcat* peștiș, cu pete de diferite culori: Oi, săracul socrul mare/, Nu știu, zău, cá ce mai are/, Are un ștergar vârstat/ Ș-un haram de cal tărcat¹⁹; *alb, bălan*: Frunză verde de-un lipan/ Drag mi-a fost calul bălan²⁰; E mâncat ca alba de ham (se zice despre omul prăpădit de nevoi, ca iapa cea albă de ham)²¹; *breaz* – cu o dungă albă pe bot sau cu o pată albă pe frunte: Cunoscute ca un cal breaz (adică foarte cunoscut, ca orișicare lucru mai neobișnuit)²²; *bălțat* – cu pete mari albe sau de culoare deschisă pe spate și pe alte părți ale corpului: în nădejdea bălțatului, rămâne breaza stearpă²³; *șintat* cu o șintă albă în frunte: Surule, șintatule/ Mult prea lăudatule²⁴; Cu steluță albă-n frunte: Țasta-i calul de la munte/? Cu steluță albă-n frunte²⁵; *pintenog* – cu pete albe la un singur picior ori la toate la glezne sau până aproape de genunchi: Pe sub soare mai la vale/ Trece-un voinicel călare/ Cu calul numai sudoare/, Pintenog cu trei picioare²⁶; *șarg* – cu părul galben deschis, galben-spălăcit.

Rasele de cai se numeau și după locul de răspândire: cal *moldovenesc*: Un voinic bucovinesc/ Cu trei cai moldovenesci²⁷; cal *dobrogenesc*: Pe-un căluț dobrogenesec/, Plătea cât un cal domnesc²⁸; *arăpesc* (bidiviu), *tătărăesc*: Alalah (lei?), cai arăpești/, Alalah, cai tătărăști/Cum mișcă copitele/ Ca șoimul aripile²⁹; *armenesci*: Ne-o venit un voinicel isteț/, Cu-n cal armenesc/, Cu coame-ozoarî/, Dă plăte singur o țară³⁰.

Caii se deosebeau *după destinație*: împărătești, domnești, de transport (de olac, de poștă, telegraf), de bătaie, de călărie, de dar, de dârvală; *după calitate*: semeți, bărbați, huni de izbândit, nărăvași, slabi, prăpădiți (mârșoagă, gloabă, harem) etc.

După categoriile de vârstă: mânz (până la un an): Mânz de vine cam zgârcit/ Făcut tocmai pe fugit/ Care fuge tot cu anul/ Și nu-l prinde nici arcanul³¹; mânzoc (de doi sau trei ani); străjnic (între unu sau trei ani, neînvățat la ham); *tretin* (de trei ani); *pătrar* (de patru ani); *răpciugă* (cal bătrân, bolnav, neputincios).

Caii moldovenesci se mulțumeau cu puțin, fiind rezistenți la frig și oboesală, observă Martin Luteranul, agent imperial pe lângă Despot Vodă. Erau foarte prețuiți în Turcia, unde se exportau în mod curent. În Moldova la începutul veacului al XVI-lea, pășunile erau atât de întinse și de bogate, încât Matei Muriano aprecia în 1502 că ar putea hrăni peste o sută de mii de cai. În cursul acestui secol belșugul de vite și de cai, după cum menționează C. Alexandrescu-Dersca este subliniat de Reicherstorffer, Verancsics, Graziani și Fox, iar în veacul următor de Joppécourt, Bakšić și Bandini³².

Reichersdorf consemna, în 1638, că Moldova hrănea înlăuntrul său cai foarte buni, turcești și românești, în mare număr, încât Petru Rareș putea să strângă oaste până la 60000 de cavaleri și pedestri³³. Pentru comparație: în anul 1475 cavaleria moldovenească număra 20000 de călăreți; ceva mai târziu chiar 40000 călăreți. Numai codrenii republicii Tigheciului numărau 12000 călăreți. În urma unei invazii cazacii au dus din țară 20000 de cai³⁴.

Dimitrie Cantemir menționa că în partea muntoasă a Moldovei trăiește un cal destul de micuț, asemănător la trup cu cel rusesc, dar foarte puternic răbdăriu la muncă, cu o copită atât de tare, încât nu e nevoie să fie potcovit, chiar dacă merge pe drumurile cele mai aspre.

La șes caii cresc mai mari și mai arătoși la înfățișare, cu picioare bine legate, iuți și tari și sunt foarte căutați nu numai de leși și de unguri, ci și de turci, care au o zicală răspândită: «Un tânăr persan și un cal moldovenesc sunt mai de laudă decât oricare alții». Dacă moldoveanul are un cal de soi bun și arme mai bune, atunci el gândește că nimeni nu-l întrece și nu s-ar da în lături să se ia la harță chiar și cu Dumnezeu, dacă s-ar putea.

Pe lângă hotarele Moldovei se găesc, de asemenea, mari herghelii de cai sălbatici, care nu se deosebesc cu nimic de cei domestici, doar că sunt ceva mai mici și au copitele late de o palmă și mai bine, altfel vârtoase și rotunjite. Pe aceștia îi cumpără, de obicei, tătarii din Bugeac și îi cresc pentru ospete sau pentru trebuințele casei. Toamna, când toată partea aceasta este udată de ploaie neconținute și se preface în mocirlă, ei hotărăsc ziua și locul unde să se adune; atunci umplu toate câmpiile din jur cu chiote și răcnete.

Caii, la auzul răcnetelor ce răsună din toate părțile de pe câmpii, aleargă zăpăuci încoace și încolo și, negăsind nicăieri vreun loc liniștit, sunt mânați în acest fel în mijlocul pășunii mlăștinoase, căroră ei le zic ghioluri. Cum din pricina copitelor late nu mai pot fugi de aici și rămân înglodați, tătarii azvârl în ei cu săgeți și sulite. O parte dintre cai sunt prinși vii, altă parte sunt ucși; după aceea și-i împart între ei după cum socot³⁵.

Deci în hotarele Moldovei existau câmpii și stepe întinse, iar caii sălbatici se aciuau mai mult în zona marginală, adică acolo unde petecele de stepă au alternat cu crâmpene de codru: lângă Bălți, Orhei, Sorooca, Lăpușna. Raicewich la sfârșitul secolului XVIII scria despre creșterea a mai multor vite, inclusiv a cailor, care se practica pe o scară foarte întinsă. El menționa că: fiecare boier are numeroase herghelii în Moldova, de câte 100-200 iepe, care trăiau în câmp.

Carra, tot în secolul al XVIII-lea, dar până la Raicewich, comunică despre numeroasele pășuni și numărul mare de cai exportați anual numai în Polonia (6000). În secolul al XVIII-lea Moldova exporta anual 100000-140000 cai. P. Svinin în descrierea oficială a teritoriului

dintre Prut și Nistru ce a făcut-o în anul 1846, subliniază că fiecare boier avea mai multe herghelii de cai. Deși caii erau cam mici și nu tocmai puternici, dar foarte ușori la mers și precum cazacilor, puteau să se hrănească numai cu frunze de copaci și cu coaja copacilor³⁶ (în anii secetoși – A. F.).

Referitor la tehnica de creștere a vitelor, cronicarii sunt foarte zgârciți în informații. Despre sistemul de creștere liberă, răspândit pe cuprinsul întregii țări, se amintește indirect, atunci când se vorbește de caii, porcii și oile semisălbaticice ce cutreerău bălțile Prutului și ale Nistrului sau zonele din apus. Din lucrările lui Dimitrie Cantemir și Ion Neculce, M. Lazăr constată interesul deosebit pentru creșterea vitelor pe domeniile domnești. Utilizând din plin imensele braniști de care dispuneau, domnii valorificau fânețele naturale din hotarul acestora, crescând tot felul de animale. Având în grijă supravegherea staulelor și ale grajdurilor de cai ale domnului, marele comis administra direct braniștea Bohotinului, de unde avea numeroase surse de venit. După Gr. Ureche, marele comis era „ispravnic pre povodnici (cai de călărie) și pre toți caii domnești”. În sarcina lui erau: „orânduirea fânului și a obroacelor (tainurilor)... pentru caii domnești” el avea în supravegherea sa harnașamentele și podoabele cailor, meșterii potcovari și rotari, precum și transportarea prin țară a oaspeților domnului.

Ion Neculce informează despre caii din „ceair” ai lui Constantin Cantemir voievod, de unde se aprovizionă curtea domnească pentru trebuințele curente ori cele ale turcilor și solilor străini. Acești cai de rasă superioară concureau cu cei arabi, fiind adesea ținta acțiunilor prădalnice ale tătarilor și polonezilor.

Brăniștenii vegheau permanent ca pășunile domnești să nu fie încălcate de turmele boierilor și ale țăranilor. În unele cazuri se încuviința păscutul în braniște, în schimbul unor taxe. Principalele curți domnești aveau „grajduri de piatră”, în care se creșteau cai de rasă. Aceste grajduri sunt pomenite și în secolul al XVIII-lea, ele fiind așezate în imediata apropiere a curții domnești³⁷.

Caii erau folosiți în muncile agricole, la război, pentru diferite distracții etc. După cum rezultă din cronici, vitejii din vremea lui Ștefan cel Mare erau ostași călări, așa cum erau și curtenii. Cronicarul Gh. Ureche, scrie că Sf. Procopie umblă „călare și întra –armatu ca un viteazu”³⁸. În oastea lui Ștefan țăranii trebuiau să vie, fără osebire, la vileag, dacă nu „călări și întrarmați ca vitejii”, măcar „cum îl ajutau împrejurările să încalece, să se găteze pentru a lupta însă pedestri...”,³⁹. „Moldovenii se luptă mai mult călare. Trupe de pedestri nu folosesc ei de loc, decât doar pentru a hărțui pe dușmani în locuri muntoase și pe acestea le au risipite și fără rânduială”⁴⁰. Ștefan cel Mare a purtat multe sale războaie călare, cum spune un cântec popular:

Pe vremea de secerat,
Ștefan calu-a încălecat

Și la Baia a plecat,
Pe unguri de i-a secat...

De la Dunăre la Călugăreni, la Iași, la Șălimbăru, la împăratul Rudolf, Mihai Viteazul n-a descălecat. Împresurat de oștile lui Soliman cel Mare și de tătari, Petru Rareș, a încălecat pe cal și a fugit peste munți, în Ardeal, urmărit de călăreți dușmani, la cetatea Ciceului, unde își avea familia. De la Țarigrad, scria bistriștenilor, întrebând întâi de cal și apoi de familie: „... Vă mai rog pentru cal să vă sârguiți cu el. Și ce veți putea face bine femeii și copiilor, cu hrană, și alte lucruri, tot va fi plătit...”, de asemenea și boierilor de la Suceava: „... îngrijii-vă, mă rog, jupânilor, de calul meu cu sârguință. De ne va lăsa Dumnezeu să trăim, vă vom răsplăti...”

Fiecare om, și cel mai sărac, avea un cal de goană și război, scria un ungar în timpul lui Ștefan cel Mare. Sunt cai mici, răbdători, iuți, focoși și ascultători. Se obișnuiește să le despice nările, ca să nu obosească din pricina respirației neîndestulătoare, încât calul cel mai slab rabdă câte 3 zile oboseala războiului, chiar pe căldura verii.

Cu asemenea cai se urmărea dușmanul sau se acoperea retragerea. Purtând la oblâncul șeii „ghioaga nestrujită cu piroane țintuită”, apoi sulița sau paloșul, frânghia cu nod (arcanul) sau arcul cu tolba cu săgeți, călăreții le mânuiau, pe rând din goana cailor. Iar moldovenii întreceau în dibăcie pe tătari la aruncarea săgeților de-a călare atât la înaintare, cât și la retragere. Un călător rus, Struve, a scris prin veacul al XVIII-lea: „Cu piciorul în scara unui cal bun, moldoveanul ar declara război celui mai strașnic împărat din lume”. Episcopul catolic, Bandini, care vizitase Moldova în veacul al XVII-lea, a scris că moldovenii sunt ostași înnașcuți: „În iuțea, sprinteneală și durată a călăritului sunt mai presus tătarilor, întrecând toate națiunile”⁴¹.

Steagurile de cavalerie moldovenească erau angajate nu numai de poloni și de ruși, dar și de suedezi, prusieni, austrieci și de alte popoare. Cavaleria ușoară formată din nemți și cnejii s-a menținut mai multă vreme decât în apus. În Moldova, sub Gheorghe Ștefan, toate grupurile militare de călăreți, cavalerie de scuteală, au fost contopite într-o singură unitate, cunoscută sub denumirea de călărași⁴². Aceștia în secolul al XVI-lea erau ostași călări, recrutați din rândurile țăranilor liberi, care slujeau domniei pentru scutiri fiscale sau pentru dreptul de a folosi ocine domnești. Ei erau organizați în unități comandate de căpitani, în Țara Românească, sau de vătavi în Moldova. Principala lor obligație era să meargă la război pe socoteala lor. Unele grupuri de călărași aveau sarcini speciale: paza mărginii (călărași de margine) și transportul știrilor (călărași de Țarigrad). În secolul al XVIII-lea, importanța militară a călăreților a scăzut, însă s-au menținut sarcinile lor secundare. Călărașii de margine în Moldova au fost puși sub comanda serdarilor (de Orhei, Lăpușna, Soroca) și scutiți parțial de dări⁴³.

Foloseau caii în scopuri militare și istroromâni. Însă calul ostășesc nu putea fi luat în zălog nici pentru o vină. Vlahul trebuia să plece la război călare, cu scut și cu sabie ori cu săgeți și cu sabie⁴⁴.

Cavalerii români participau și la diferite turnee. *Cronica lui Dlugosz* relatează că la turneul de la Buda din 1412 au participat și cavalerii valahi, iar *Cronica Breviter Scripta* menționează că la 1479 Ștefan cel Mare a asistat la o ceremonie religioasă “împreună cu arhierii... și cavalerii săi (rutern) și că cumnatul domnului Șandru, mort la 1481, era un cavaler destoinic”⁴⁵.

Întregerile cavaleresti, organizate în Moldova în secolul al XVI-lea, erau numite *vierșun*. Un *vierșun* este amintit într-un document din 26 mai 1568 că ar fi avut loc în vremea domniei lui Al. Lăpușeanu în târgul Bârlad, când „au alergat caii săi (ai unui boier) cu dânsul și caii tuturor boierilor care au fost atunci, de la gura Tutovei de la pod până la târgul Bârlad. Și a trecut acel cal înaintea tuturor cailor care au alergat cu el la acel vierșun”. Obiceiul l-a moștenit și Bogdan Lăpușeanu, care își petrecea vremea (...) în alergări cu caii”. Asemenea întreceri aveau loc și în Țara Românească. La 1631, boierii se întreceau între ei în iscusința de a mânui lancea și arcul, învingătorii fiind răsplătiți de domn⁴⁶. Cronicarul Neculce pomenește despre un spătar al lui Cantemir Vodă, carele când alerga pe cal cât putea, sărea de pe un cal pe altul și pune trece trei cai alătura și de jos se repezea și sărea pe tustrei pe sus⁴⁷.

Întreceri de cai se organizau și cu ocazia nunțurilor. Dimitrie Cantemir scrie că „la urmă, când oaspeții celor două părți se adună în casa miresei, se pune la cale o întrecere de cai, hotărându-se o răsplăță și anume: la oamenii de rând o năframă cusută frumos, iar la cei mai

avuți, o bucată de pânză sau de mătase de bun preț. Apoi trimit înainte oameni care hotărăsc ținta și, după ce dau semn de pornire printr-unul dintr-înșii care face strigare, aceia se cred că au caili cei mai buni le dau pinteni. Învingătorul primește răsplata din mâna miresei, iar calul e împodobit cu o cunună de flori împletită meșteșugit⁴⁸.

Într-un colind de logodiți, se relatează despre o alergare de călărit pe deșălate, ca în obiceiul de nuntă pomenit mai sus. Tatăl fetei dă calul. Acela care îl încalecă fără șea, fără căpăstru, fără bici este alesul fetei. Încurarea cailor s-a făcut și cu prilejul unor anumite sărbători (Boboteaza, Sf. Toader)⁴⁹.

Din cronică lui Ureche și din descrierile călătorilor reiese că moldovenii preferau jocurile militare. Astfel de întreceri se organizau a doua zi de Paști. De sărbători călăreții se luau la întrecere la „halcă” – un inel mare era prins cu o frânghie de un stâlp, pe care călărețul trebuia să-l ia cu lancea din galopul calului. O altă întrecere consta în săgetarea unei căciule aruncate în sus, tot din galopul calului⁵⁰.

La curtea domnească, caili erau de neapărată trebuință prin țară. Ceremonialul deplasărilor lui Vasile Lupu era următorul: „... Trei mii de călăreți merg înainte în linie, urmați de alte două mii de pedestri. Voievodul așezat între 50 de arcași și 100 de ieniceri, călărește majestos înconjurat de boierii țării. Boierii... urmează cu 300-400 de cai bine împodobiți⁵¹.

Caili erau folosiți și la transportul mărfurilor. Greutatea mărfii încărcată pe un cal se numea povară. Aceasta este menționată în cele mai vechi documente vamale privind comerțul dintre Țara Românească și Transilvania și în actele de danie. În Țara Românească greutatea unei poveri a variat între 110 și 125 de ocale (140 și 159 kg); brașovenii au acceptat măsura de 108 kg⁵². În Moldova, povara este amintită mai târziu și mai rar decât în Țara Românească. Cronicarul Ion Neculce scrie că Antioh Cantemir a trimis turcilor trei sute de cai în „pohod” (marș) și pe tot calul câte două chile, probabil, mici.

Caili se foloseau și ca forță de tracțiune. Documentele din secolul XVIII amintesc de care, numite „mocânești”, trase de câte opt cai și de care trase de patru boi⁵³. Morile cu tracțiune animală sunt menționate încă în antichitate. Primul document care atestă tipul „medieval” de moară cu cai (sec. XIV) este „Registrul notarului genovez”, de la Chilia, ce datează din anii 1360-1361, în care se pomenește de „morile cu 3 și 4 cai, care se puteau închiria”. Morile cu cai capătă, treptat, o răspândire mare în toate orașele din zonele agricole ale țării. Dificultățile de exploatare a morilor de apă în ernile geroase au cauzat creșterea numărului morilor cu cai. Astfel, în 1787, Nicolae Mavrogheni construiește trei mori cu cai, la Iași. În anii 1832-33 în Moldova existau 53 de mori cu cai⁵⁴. Morile cu cai erau răspândite și în Basarabia. Într-un document de la 1796 se arată că piatra de hotar s-a pus „la o groapă de moară de cai”; în alt document de la 1828 se vorbește despre „pietriti, ferăli” unei asemenea mori⁵⁵.

Cu mersul calului și al boului se calcula distanța. Într-un document din anul 1844 se menționează că pentru a se calcula distanța dintre târgul Ordești și s. Murgeni, unde urma să se înființeze un iarmaroc nou, s-a făcut „măsura ceasurilor, mai întâi cu carul cu boi, încărcat cu trei merțe greutate, și apoi în pasul calului”, stabilindu-se că „depărtarea pe piciorul boului” era de șase ceasuri distanță, iar pe „pasul calului” de patru ceasuri. Distanța de un ceas de mers cu calul era deci mai mare decât aceea de mers cu boul de 1 ½ ori⁵⁶.

Caili pe care satele și chiar orașele așezate pe drumurile oamenilor domnești (curieri, ștafetari) erau obligate să-i dea acestora ca să-și continue cursa cu cai odihniți erau numiți *caili de plac*. A veni „de olac” însemna a veni foarte repede. Cu timpul denumirea de *caili de olac* a devenit sinonimă cu cea de poștă, *caili de menzil*. La 1692 în Moldova existau caili de olac și caili de menzil⁵⁷.

Poșta era o măsură de lungime pentru calcularea distanțelor mari, utilizată în Țara Românească și în Transilvania. În Țara Românească în secolul al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului trecut, poșta era distanța la care se schimbau caii de poștă sau de menzil, adică de 15-20 km sau 7000 de stânjeni⁵⁸. La menzil pe un an erau puși și caii ce încălcau hotarele mișiiilor străine⁵⁹.

Locuitorii așezați aproape de drumurile mari ale țării erau scutiți de unele obligații suplimentare. Printr-un document de la 1593 domnitorul Aron voievod iartă oamenii mănăstirii Moldovița de cai de olac și de podvoade...⁶⁰ Într-o carte domnească (1608) a lui Constantin Movilă se poruncește să nu fie luați în olac caii poslușnicilor din Târgul Frumos⁶¹; în 1626 Miron Barnovschi poruncește pârcălabului de Roman... a lăsa foarte în pace două sate ale mănăstirii Galata de podvoade și de cai de olac⁶². De cai de olac sunt scutit satul Costești din Ținutul Vaslui (1626), preoții și diaconii de la toate bisericile din târgul Iași (1626), satul Petricani al mănăstirii Secul (1627)⁶³.

Domnii moldoveni au avut permanent nevoie de cai, de asemenea pentru nevoile proprii și ale armatei, precum și pentru satisfacerea cererilor turcești. La început, în aceste scopuri caii se cumpărau. Când cererile turcilor au crescut, iar mijloacele bănești erau insuficiente, domnii au căutat noi surse de venituri. Una dintre acestea a fost vânzarea unor părți din domenii. Au practicat această metodă, îndeosebi, Petru Șchiopul, Iancul Sasul, Aron Vodă, Movileștii și Gheorghe Ștefan.

În documentele rămase de la acești domni se menționează ce s-a făcut cu caii primiți pentru terenurile vândute: s-au dat în „slujba țării”, s-au trimis „la Țarigrad, dimpreună cu darea”, s-au dat turcilor la „Poartă pentru treaba țării” etc. Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea domeniul aflat la dispoziția domnilor se micșorase mult și nu mai era o sursă de venituri pentru obținerea cailor. Din această cauză, probabil, Vasile Lupu a introdus în jurul anului 1650 o dare nouă, denumită *dajdea calului*, din care urma să se cumpere caii necesari domniei.

O parte din locuitori plăteau „dajdea calului” în bani, iar alții erau obligați să cumpere cai. În timpul domniei lui Constantin Cantemir doi sau trei oameni trebuiau să dea un cal domnesc. Așadar, „dajdea calului” era o dare grea, deseori locuitorii fiind nevoiți să-și vândă pământul pentru a-i face față⁶⁴.

Primele mențiuni despre cererile turcești de cai pentru armată, din Moldova, datează din timpul domniei lui Gheorghe Ștefan. La 12 martie 1656 acest domn dă lui Apostolachi pârcălab de Orhei o seliște, fostă domnească, pentru șase cai suri, pe care i-a dat „La trebuința împărătească, când ni s-a cerut de la împăratul otomanicesc sultan Mahamet o somă de cai pentru trebuința oștinească”. Dar nevoile turcilor de cai, care în a doua jumătate a secolului al XVII-lea au dezlănțuit războaie în centrul și în răsăritul Europei, creșteau. La 8 august 1685 C. Cantemir obligă poslușnicii mănăstirilor închinat și neînchinat să dea „cai împărătești” sau bani pentru cumpărarea lor. Banii pentru „cai împărătești” erau strânși de egumeni de la locuitorii din satele lor. Circa 28 de poslușnici trebuiau să cumpere un cal sau să plătească prețul lui în bani.

În afară de vecini și poslușnici darea o plăteau și membrii clerului, ai unor bresle, chiar mazilii și boierii. În 1714 Nicolae Mavrocordat a trebuit să trimită turcilor 500 de cai, iar Mihail Racoviță, în ultima domnie, 300 de cai „pentru treaba obștii”, iar Grigore II Matei Ghica, prin aprilie 1736, i-a dat 400 de cai⁶⁵.

Domnia trebuia să facă plocoane unor demnitari turci îndeosebi vizirului, pentru menținerea scaunului domnesc. În raportul lui Gavril Cavaz din 17 martie 1580, către dojele Veneției, se constată că Iancul Sasul, domnul Moldovei, a trimis ca dar lui Sinam pașa 150

de cai. În alt raport, din 27 decembrie 1607, se menționează despre 6200 de cai, pe care Simion Movilă i-a trimis în dar la Poarta Otomană⁶⁶.

Conform unui document de la 1462, Ignatie, zis Iuga, mare vistier al lui Ștefan cel Mare, în afară de alte lucruri, dăruiește mănăstirii Moldovița și un cal, iar la 1476 mănăstirii Putna doi cai pentru a i se face pomenire veșnică lui, soției sale, Nastea, și copiilor, Mihul și Sofia. Cine nu va ține această înțelegere a noastră, specifică Iuga, acela să fie sub blestemul părintesc⁶⁷. În ianuarie 1612 Ștefan Tomșa, domnul Moldovei, dăruiește mănăstirii Pângărați, un sat de Cracău (jud. Neamț) și 4 cai buni⁶⁸, în 1632 Ursul Vartic... dăruiește mănăstirii Dobromira mai multe animale, inclusiv un cal cu firăli plugului⁶⁹; în 1672 Iancul Costin vel armaș dăruiește surorii sale și nepotului de frate un sat (ținutul Hotinului), un plug... și „să i-să mai dea un cal de cei hrăniți și cu șaoa me ce lată”⁷⁰; într-un testament de la 1818 se lasă neamurilor, pe lângă alte animale „o iapă cu mânzu și o trutină și o strajnică”⁷¹; în alt testament de la 1823 se lasă „Patru telegari învățați, buni. Patru tretini și doi pătrari ci să țin la grajdii. Trei cai de dârvală. Trei iepe. Trei străjnici”⁷².

Caii erau obiect de schimb. Într-un document de la 1632 Lupul Prăjescul postelnic mărturisește că s-a înțeles cu călugării de la mănăstirea Sf. Ilie să le dea, în schimbul satului Războieni, ținutul Neamț, trei sute de taleri... și opt iape și un armăsariu și patru boi învățați și doi tineri tretini⁷³.

Caii serveau plată la vinderea moșiilor sau a unor părți de moșie. În 1467 un sat este vândut la prețul de doi cai buni⁷⁴; în 1613 se vând părțile unui sat cu 55 taleri și un cal bun⁷⁵; în 1617 o ocină este vândută pe un cal și o vacă cu giunci⁷⁶; în 1619 o seliște este vândută cu 100 galbeni, patru cai și 50 oi⁷⁷; în 1632 este vândut un sat pentru cinci iepe și 100 de galbeni⁷⁸; o parte din sat pentru un cal și 10 galbeni⁷⁹. Cei care găseau un uric și-l restituiau stăpânului erau răsplătiți tot cu cai: „s-au dat trei cai pentru acel uric”⁸⁰.

Caii erau folosiți și în alte situații. Când se iveau neînțelegeri la hotar, era adus hotarnicul, care se jura înaintea părintelui cu 24 oameni buni. Hotarnicului care făcea judecată dreaptă, i se da o iapă bună, logofătului un cal...⁸¹ Un cal și câțiva taleri drept plată pentru scrierea unui spisoc de mărturie (1604) primește uricarul Băseanul din Iași⁸²; pentru o familie de țigani (Toader, Tudosie și copiii lor) Ionașco, fost stolnic, a plătit un cal⁸³; Bratul diac vinde doi țigani... drept un cal și un vig de caragiu⁸⁴; pentru un sălaș de țigani s-au dat doi cai murgiden iape; alt și bani⁸⁵;

Furtul de cai comis de țigani era pedepsit cu moartea. Dar, de regulă, aceștia erau răscumpărați: „li se plătea capul” cu cai. În 1632 marele armaș Caracaș a dat pentru răscumpărarea capetelor unor țigani de la moarte un cal, bun, bani buni... și le-a scos capetele de la acea greutate, ca să-i fie drepti robi țigani...⁸⁶ Uneori spre a-și plăti capul pentru furtul sau pierderea unui cal se da ocina sau o parte din ocină⁸⁷. În unele cazuri răscumpărarea din vecinie se făcea tot cu cai⁸⁸. Deci caii erau prețuiți la adevărata lor valoare. Dar pentru a avea cai „ca florile” se cerea și o îngrijire deosebită din partea stăpânului. Grăitoare în acest sens sunt proverbele: „Ochiul stăpânului îngrașă calul”, „Calul trage, când e hrănit”; „Nu mâna cailor cu puha, da mână-i cu ovăz”; „Nu netezi calul cu biciul, da netezește-l cu ovăzul”⁸⁹.

În concluzie, putem afirma că în spațiul românesc, începând cu epoca bronzului, calul a fost folosit mai intens la tracțiune și călărie. Strămoșii noștri, tracii, au avut o preferință deosebită pentru cai, datorită acestui fapt fiind numiți în lumea acelei epoci „iubitori de cai”. Iubitori de cai au fost și românii. Caii erau folosiți la muncile agricole (arat, boronit, treierat) la mori, în transport (cai de povară, de olac, de poștă, de menzil, telegari) la cărăușie, la cavalerie (îndeosebi, în timp de război), la întreceri (viersun, halca) etc. În cai erau prețuite

unele sate, moșii sau părți de moșii. Cu cai erau satisfăcute cererile turcilor (cai împărătești), ei erau obiect de export etc.

NOTE

¹ Dicționar de istorie veche a României, București, 1976, p. 242, 107, 129-132; Th. Simenschi, Gh. Ivănescu *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene*, București, 1981, p. 456; V. Dergaciov, *Zorii istoriei. Orânduirea comunei primitive*, în *Istoria „Moldovei din cele mai vechi timpuri până în epoca modernă (Aspecte din viața politică, socială și a culturii)*, Chișinău, 1992, p. 19, 23.

² С. П. Нестеров, *Конь в культурах торкоязычных племен Центральной Азии в эпоху средневековья*, Новосибирск. 1990. p. 13.

³ Т. В. Гамкрелидзе, В. В. Иванов, *Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры*, Тбилиси, 1984, p. 732, 559.

⁴ С. П. Нестеров, *ibidem*, p. 13.

⁵ M. Marinescu, *Cu privire la istoria unei imagini în arta populară românească – calul și călărețul*, în „Revista de etnografie și folclor”, nr. 1, 1978, p. 70-71; D. Berciu, *Originalitatea arte traco-getice*, în „Strămoșii poporului român geto-dacii și epoca lor”, București, 1980, p. 144.

⁶ N. M. Danov, *Viața cotidiană la traci*, în „Strămoșii poporului român...”, p. 59.

⁷ Gh. David, *Îndeletniciri agro-pastorale la geto-daci*, în „Strămoșii...”, p. 108.

⁸ S. Haimovici, *Creșterea animalelor la geto-daci / sec. IV î. e. n. – sec. I e. n.) din Moldova și Muntenia*, în „Thraco-Dacia”, Tomul VIII, nr. 1-2, 1987, p. 150-151.

⁹ K. Vulcănescu, *Mitologie română*, București, 1987, p. 511-512.

¹⁰ V. N. Bauman, *Mărturii ale spiritualității populației autohtone din zona Limesului nord scythic, în secolul al IV-lea e. n.*, în *Revista monumentelor istorice*, București, 1990, nr. 2, A. LIX, p. 9; I. Todorov, *Duhovnaia culitura frachiitev*, Sofia, 1987, p. 19-20.

¹¹ C. Cihodaru, *Amintirea Cavalerului trac în folclorul românesc*, în „Analele Științifice ale Universității «A. I. Cuza» din Iași, (serie nouă)”. Secțiunea II-a. Istorie. Tomul XXV, anul 1979, p. 42, 44.

¹² N. Densușianu, *Dacia preistorică*, București, 1986, p. 14.

¹³ T. Porucic, *Regiunile naturale dintre Prut și Nistru. Viața animalelor din trecut. Creșterea vitelor*, în „Viața Basarabiei”, nr. 1, 1935, p. 52-54.

¹⁴ M. Brașoveanu, C. Cernaianu, *Creșterea animalelor domestice în Basarabia*, 1931, p. 2-3.

¹⁵ Titu-Traian Olaru, *Creșterea animalelor în Basarabia secolului al XIX-lea*, în „Al XIII-lea simpozion național de istorie și retrologie agrară a României”, Constanța, 1994, p. 196.

¹⁶ *Eposul eroic*. Alcătuirea articolului introductiv și comentariile de V. Gațac, Chișinău, 1983, p. 229.

¹⁷ I. Candrea, *Dicționar enciclopedic ilustrat al limbii române din trecut și de astăzi*, București, p. 980.

¹⁸ *Eposul eroic*, p. 153.

¹⁹ *Folclorul obiceiurilor de familie*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de A. Hâncu, V. Zelenciuc, Chișinău, 1979, p. 234.

²⁰ I. Candrea, *ibidem*, p. 114.

²¹ I. Zanne, *Proverbele românilor*, vol. I, București, 1895, p. 312.

²² *Ibidem*, p. 359.

²³ I. Candrea, *ibidem*, p. 170.

²⁴ *Teatrul popular*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de Gh. Spătaru, Chișinău, 1981, p. 90.

²⁵ *Ibidem*, p. 37, 39, 87.

²⁶ *Poezia populară a obiceiurilor calendaristice*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de N. Băieșu, Chișinău, 1975, p. 161.

²⁷ *Eposul eroic*, p. 172.

²⁸ *Ibidem*, p. 148.

²⁹ *Ibidem*, p. 153-154.

³⁰ *Ibidem*, p. 156.

³¹ *Ibidem*, p. 177.

³² C. Alexandru-Dersca, *Economia agrară a Țării Românești și Moldovei descrisă de călători străini (sec. XV-XVII)*, în „Studii”, „Revista de istorie”, nr. 5, 1968, p. 10, 12.

³³ A. Gonța, *Satul în Moldova medievală. Instituțiile*, București, 1986, p. 143.

³⁴ I. Porucic, *ibidem*, p. 53.

³⁵ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București, 1973, p. 60-61, 228.

³⁶ I. Porucic, *ibidem*, p. 53-54.

- ³⁷ M. Lazăr, *Cresterea animalelor în secolele XVII-XVIII în viziunea cronicarilor*, în „Terra noastră”, 1981, IV, p. 207; *Instituții feudale din Țările române. Dicționar*, București, 1988, p. 112-113.
- ³⁸ N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, București 1968, p. 22.
- ³⁹ N. Ioprga, *Istoria armatei românești*, București, 1970, p. 109.
- ⁴⁰ P. Cernovodeanu, *Societatea feudală română văzută de călători streini (sec. XV-XVIII)*, București, 1973, p. 158.
- ⁴¹ A. Culea, *Datini și muncă*, București 1943, p. 810-813.
- ⁴² V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *Viața feudală în Țara Românească și Moldova (SEC. XIV-XVII)*, București, 1957, p. 405-409.
- ⁴³ *Instituții feudale...* p. 80-81; N. Stoicescu, *ibidem*, p. 103-116.
- ⁴⁴ S. Pușcariu, *Studii istororomâne*, II, București, 1926, p. 9.
- ⁴⁵ V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *ibidem*, p. 194-195.
- ⁴⁶ *Instituții feudale...* p. 500.
- ⁴⁷ A. Culea, *ibidem*, p. 815-816.
- ⁴⁸ Dimitrie Cantemir, *ibidem*, p. 241-242.
- ⁴⁹ A. Culea, *ibidem*, p. 835.
- ⁵⁰ V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *ibidem*, p. 405.
- ⁵¹ P. Cernovodianu, *ibidem*, p. 98, 169.
- ⁵² *Instituții feudale...*, p. 374.
- ⁵³ N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, București, 1971, p. 258, 256.
- ⁵⁴ C. Bucur, *Procese, procedee și instalații cu tracțiune animală de obținere și prelucrare a cerealelor, de pe teritoriul României*, în „Studii și comunicări de istorie a civilizației populare din România”. I., Sibiu, 1981, p. 99.
- ⁵⁵ L. T. Boga, *Documente basarabene. XX*, Chișinău, 1938, p. 178; *Documente din Basarabia*, Chișinău, 1928, p. 141.
- ⁵⁶ N. Stoicescu, *ibidem*, p. 95.
- ⁵⁷ *Instituții feudale...*, p. 64; N. Stoicescu, *Curteni și slujitori*, București, 1968, p. 358-364; N. Grigoraș, *Obligațiile în muncă față de stat și turci ale populației din Moldova (sec. XIV-XVIII)*, în „Studii. Revista de istorie”, 1965, 4, p. 910-911.
- ⁵⁸ N. Stoicescu, *Cum măsurau strămoșii*, p. 97.
- ⁵⁹ N. Grigoraș, *Dărilor în Moldova până la 1741*, în „Cercetări istorice (seric nouă) 1981-1982. XII-XIII”, p. 158.
- ⁶⁰ *Documente privind istoria României. A. Moldova*, vol. IV, (1591-1600), București, 1952, p. 62.
- ⁶¹ *Ibidem*, p. 156.
- ⁶² *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. XIX, București, 1969, p. 79.
- ⁶³ *Ibidem*, p. 77, 132, 186, 191.
- ⁶⁴ N. Grigoraș, *ibidem*, p. 167-168; V. Costăchel, P. P. Panaitescu, A. Cazacu, *ibidem*, p. 121-216, *Instituții*, p. 64, D. I. R., A. Moldova, vol. II, B. p. 21, 27, 205; vol. III, p. 29, 127; vol. V, p. 104; DRH. A. Moldova, vol. XIX. București, 1969, p. 93, 113, 116, 117, 206, 317; vol. XXI, p. 145, 301, 309, 435; vol. XXII, p. 208; D. Matei, *Impunerea și perceperea dărilor pe cai în Țările Române (până la sfârșitul secolului al XVII-lea)*, în „Studii”. „Revista de istorie”, nr. 3, 1957, p. 149.
- ⁶⁵ N. Grigoraș, *ibidem*, p. 168-169.
- ⁶⁶ D. Matei, *ibidem*, p. 149.
- ⁶⁷ DRH, A. Moldova, vol. II, București, 1976, p. 145, 205.
- ⁶⁸ *Documente din Basarabia*, Chișinău, 1928, p. 77.
- ⁶⁹ D. R. H. A. Moldova, vol. XXI, București, 1971, p. 193.
- ⁷⁰ L. T. Boga, *Documente basarabene. III. Testamente și danii (1672-1858)*, Chișinău, 1929, p. 5.
- ⁷¹ *Ibidem*, p. 35
- ⁷² *Ibidem*, p. 66
- ⁷³ DRH. A. Moldova. XXI, B. p. 11-12.
- ⁷⁴ D. R. H. A. Moldova, vol. II, p. 217.
- ⁷⁵ D. R. H. A. Moldova, vol. III, (1611-1615), București, 1954, p. 113.
- ⁷⁶ D. R. H. A. Moldova, vol. IV, (1616-1620), București, 1956, p. 146.
- ⁷⁷ *Ibidem*, p. 304.
- ⁷⁸ D. R. H. A. Moldova, vol. XXI, București. p. 86.
- ⁷⁹ *Ibidem*, p. 150.
- ⁸⁰ *Ibidem*, p. 151-152; D.R.H., A. Moldova, vol. XIX, București, p. 219.
- ⁸¹ *Ibidem*, p. 623.
- ⁸² D. I. R. A. Moldova, vol. II, București. p. 38.

- ⁸³ D. I. R. A. Moldova, vol. I, București, 1952, p. 3.
⁸⁴ D. I. R. A. Moldova, vol. XXI, București, p. 12.
⁸⁵ D. I. R. A. Moldova, vol. XIX, București, p. 604-605.
⁸⁶ D. I. R. A. Moldova, vol. XXI, București, p. 100, 114, 513; DIR, A. Moldova, vol. II, București, p. 314; DIR, A. Moldova, vol. IV, (1616-1620), p. 293.
⁸⁷ D. R. H. A. Moldova, vol. XXI, București, p. 279; 364; DIR, A. Moldova, vol. I, p. 27.
⁸⁸ V. Costăchel, P. P. Panaitescu, V. Cazacu, *ibidem*, p. 125.
⁸⁹ *Proverbe și zicători*. Alcătuirea, articolul introductiv și comentariile de E. Junghietu, Chișinău, 1981, p. 149, 114, 60.

Prezentat: octombrie 2003.

Referent Ion Chirtoagă

Alina Felea

DESPRE IMAGINEA CORPULUI ÎN ȚARA MOLDOVEI (mijlocul sec. XVII - mijlocul sec. XVIII)

Considerații generale. Simbolul corpului face parte din categoria celor mai importante și mai evidente simboluri ale evului mediu¹. Aceasta se explică atât prin conceptul corpului, prin practicile religioase, medicale și filosofice, cât și prin imaginea sa ca emblemă a organizării sociale și politice². Pornind de la școala Analelor, istoriografia "corpului" a înregistrat numeroase cercetări în domeniu³. De la prezența corpului în metaforele cosmică, ecleziologică și politică s-a evoluat la corpul și medicina, corpul și intimitatea etc⁴.

Michael Camille, referindu-se la problematica sus-menționată, susține că "nici o cultură, fie ea "primitivă" sau "sofisticată", "embrionară" sau "entropică", nu poate funcționa în afara unor reprezentări specifice despre corpul membrilor săi sau despre corpul ipostaziat al ansamblului social cu care aceștia se simt solidari"⁵.

Scopul studiului de față este de a urmări câteva detalii ale "metaforei cosmice" și ale "metaforei ecleziologice", punând accent pe atitudinea individului vizavi de corp, lăsând la o parte alte aspecte, cum ar fi "metafora organică" a corpului, inclusiv cea politică. "Metafora cosmică" vedea în corpul uman și în toate părțile sale componente copia micșorată a Universului, considerată a fi expresia conștiinței oamenilor din evul mediu⁶. În majoritatea scrierilor medievale vest-europene analogia corp-Univers poate fi ușor sesizată⁷. La începuturile evului mediu se foloseau expresiile "cosmos", "microcosmos", "macrocosmos", amintind despre analogia dintre om și natură, și s-a inaugurat o terminologie utilizată și în secolele următoare⁸.

Conform culturii creștine, corpul era înțeles doar în relația cu sufletul, a cărui calitate o exprimă în modul cel mai direct: unui suflet sănătos nu-i putea corespunde decât un trup având aceeași însușire⁹. Mișcările corpului erau întotdeauna interpretate ca trădând mișcările sufletului¹⁰.

Pentru a reconstitui imaginea pe care o aveau oamenii din Țara Moldovei din perioada mijl. sec. XVII – mijl. sec. XVIII despre corpul lor și al altora, am cercetat legislația, scrieri și mărturii ale misionarilor străini din perioada respectivă¹¹. Expresiile, comparațiile din aceste izvoare furnizează date referitor la toate părțile societății.

Atitudinea față de propriul corp în evul mediu se constituie, în primul rând, pe credința și pe reprezentarea oamenilor despre lume: omul este alcătuit din trup și suflet. Mentalitatea

oamenilor din acel timp nu era în măsură să separe spiritul de trup, inima de rațiune: corpul era sortit putrezirii, pe când sufletul urma să treacă în rai sau în iad: “și trupul meu, mângând la odihnă, s-a răposa cu nădejdea plină.

Sufletul meu, n-îi lasă-n zăbavă.
În iad să stea, ce-l ve scoate-n slavă.
Nice vei da trupul să se strice.

A sfântul tău ce i-ai dat ferice”¹² sau “Acum li-i trupul în mormânt și-n iad le iaste soarta”¹³.

Fiecare persoană avea propriul său corp, însă se consideră că această proprietate individuală depindea de interesele familiei și ale societății, iar dorințele și plăcerile existenței și satisfacției erau conforme cu morala și etica societății în care era încadrat individul. Nimeni nu dispunea de sine mai mult decât în măsura în care dorințele și satisfacțiile sale nu veneau în contradicție cu interesele familiei și societății.

D. Cantemir la descrierea corpului folosește ideea unității legii universale a solidarității cosmice¹⁴. Având rădăcini în filosofia orientală antică, din lege se desprinde ideea că fiecărei lumi îi corespund legile unei lumi superioare, că fiecare microcosm își are modelul într-un macrocosm. Indicând părțile comune ale microcosmului, adică corpul uman, și cele ale macrocosmului, adică ale lumii, D. Cantemir conchide că ambele sunt rotunde, ca niște mingi. Imaginea rotundă a corpului se prezintă în felul următor: dacă măsurăm corpul din creștetul capului până în tălpile picioarelor și din vârful degetelor mâinii stângi până la vârful degetelor mâinii drepte, e de închipuit că va fi aceeași lungime în ambele părți¹⁵.

Trupul este asemănat cu lumea: “și pre tine “lume mare” te “cheamă”, “pildă și tipos” a “lumii mici”, adică a omului, sufletul este asemănat cu cerul.

În continuare vom enumera părțile lumii, ce corespund omului:

Lumea	Omul
1. Lumea	1. Credința
2. Cerul	2. Nădejdea
3. Apele deasupra	3. Grijiile
4. Apele de desupt	4. Tulburările ce vin de la trup
5. Pământul	5. Trupul
6. Ierburi și copaci	6. Faptele bune
7. Semințe și roade	7. Virtuți și milostenie
8. Soarele	8. Imaginea înțelepciunii celor veșnice
9. Luna	9. Imaginea lucrurilor temporale
10. Peștii	10. Umilințele
11. Păsări zburătoare	11. Contemplațiile celor cerești
12. Animale neraționale	12. Ajutorarea și miluirea săracilor
13. Pârâtoarele	13. Suferințele
14. Sălbătăciunile	14. Meditarea la demoni și răutate
15. Omul	15. Constituția proprie și naturală a omului, plinătatea proprie și naturală a minții
16. Raiul	16. Reprezenta fericirea desăvârșită și imitația slavei.

Tabelul este alcătuit în baza lucrării lui D. Cantemir *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea sau gudețul sufletului cu trupul*.

Corpul masculin și corpul feminin. Spre deosebire de literatura occidentală ce prezenta în detaliu frumusețea corpului, făcându-se o distincție între corpurile feminine și cele masculine, o caracteristică detaliată a corpului în izvoarele românești contemporane epocii cercetate, cu mici excepții în relatările călătorilor străini, nu găsim.

• Pentru descrierea frumuseții masculine în letopisețe sunt folosite formule stereotipe. Astfel, domnii Țării Moldovei sunt prezentați ca „deplin la toate”¹⁶. Însă în opoziție cu corpul frumos erau prezentate și corpuri urâte, accentul punându-se nu pe înfățișarea fizică, ci pe rațiune. Ștefan pârălabul de Soroca, deși „la statul trupului său era gârbov, ghiebosu, și la cap cucuiatu”, era destul de înțelept¹⁷. Bărbatul „desăvârșit” în concepția omului medieval este cuprins între două limite ale nașterii și morții, supus în decursul vieții la neconținute mișcări, schimbări, griji¹⁸.

Spre deosebire de corpul masculin, cel feminin este legat aproape întotdeauna de o dorință născută sau confirmată. În fața corpului feminin trebuie să fie înălțat un zid, anume zidul vieții private. Prin însăși natura ei femeia trebuie să fie retrasă, căci trupul ei este primejdios: „îndrăgirea frumuseții aduce multă pagubă, căci istoria scrie că pentru frumusețea unei femei, a Elenei, a fost dărâmată vestita cetate a Troiei”, scrie D. Cantemir¹⁹, concretizând „ferește-te de desfrânare și mai ales de frumusețea femeilor”, folosind expresia filosofului Tales: „Marea, focul și femeia trei rele”²⁰.

Femeia este întotdeauna sub privirile colective. Chiar și îmbrăcată, este prada, pe care o privire de bărbat o cuprinde și o analizează.

Elementele corpului. Corpul omului este casa, învelișul, adăpostul sufletului, căci când „sufletul se va despărți de trup”, este ca și cum omul se desparte de casă²¹. Prezentând trei chipuri ale păcii, D. Cantemir menționează că primul chip este să se împace trupul cu sufletul, adică omul cu sine însuși²².

Trupul indică particularitățile sufletului prin trăsăturile lui specifice, culoarea părului, a pielii, dar și cum suportă proba apei.

Orice persoană din evul mediu știa să se servească de elementele corpului pe care le putea arăta. Pentru înfățișarea corpului destul de importantă era culoarea pielii. Pielea albă era o caracteristică a unui corp sănătos: „Pelița albă, rumână și față mângâioasă”²³.

În afară de piele un rol deosebit era atribuit ochilor. Ochii sunt cei care văd plăcerile lumii. Astfel, prin desfătare „sunt îndulciți ochii, însă sunt rănite nevăzutele inimii, dar nu numai inima trupului, dar și cea a sufletului”²⁴.

În percepția corpului un rol important îi revine părului, fiind un element de seamă al conștiinței de sine și al reprezentării persoanei²⁵. Pentru femei părul este un adevărat capital, ce trezește la partea opusă diverse sentimente, dar mai este și un mijloc de deosebire socială; din punct de vedere moral. Femeile respectate purtau părul „împletit în două coade răsucite în jurul capului” sau, după cum menționează Paul de Alep, „răsucit pe capul lor ca un colac”²⁶. Acest fel de a purta părul a servit drept motiv ca femeile din Moldova să fie comparate cu matroanele de pe tapiseriile flamande din sec. XV și XVI²⁷.

Fetele, precum și femeile, trebuiau să poarte părul împletit și „încolăcit pe cap”, unica deosebire fiind faptul că femeile de rând își acopereau capul cu un concii alb, iar cele mai înstărite cu un concii trandafiriu, purtând pe deasupra o maramă albă. Fetele însă purtau capul descoperit²⁸. În afară de concii și maramă femeile mai foloseau șaluri albastre de Alep, șaluri de Bursa din mătase neagră, iar soțiile boierilor moldoveni și însăși doamna Moldovei purtau calpăce de catifea roșie împodobită cu samur²⁹.

Părul despletit avea o puternică semnificație erotică. Astfel, femeile de o comportare ușoară, numite „gazde”, umblau cu capetele goale și „cu părul despletit”, fiind dispuse a seduce bărbații călători, oferindu-le plăceri trupesti³⁰. În Țara Moldovei părul despletit și răvășit mai semnifica tristețe și durere, fiind și un semn de doliu³¹. O șuviță de păr în semn de întristare atârna de crucea răposatului sora acestuia³². Pentru a-și manifesta jalea văduvele își acopereau capul cu tichii negre, purtând și veșminte negre ca ale călugărilor³³.

Deci femeile trebuiau să evite apariția în societate cu capul descoperit. În virtutea împrejurărilor, fiind nevoite să-și împletească părul, toate femeile, care nu erau prostituate, urmau să apară cu văl, care să le ascundă părul.

Corpul în timpul bolii. Trupul în evul mediu era considerat primejdios, fiind un tărâm al tentațiilor, pulsațiilor necontrolate³⁴. În el luau naștere pornirile rele, era supus degradării, apăreau boala, purulențe, de care nici un corp nu scăpa, asupra trupului se aplicau pedepsele de ispășire și de expulzare a păcatului și a greșelilor.

În ceea ce privește corpul în timpul bolii și în timpul relațiilor interne nu există explicații detaliate, ci doar unele mențiuni scurte. Sunt menționate cazuri de tulburare a vederii „de spaimă”, de dureri de rinichi „din dzâ, până-n noapte”, de „șchiopătare cu „călcâie sparte”³⁵.

Cronicarii mai semnaleză și boala de friguri, care la 1728 contagiază Țara Moldovei, „și nu unu sau doi, ci câți erau toți zăcea și la prostime și la boieri, până și-n casa domnitorului”³⁶. Boala era destul de complicată, căci domnul „boli de cu vară până în martie, numai câte o zi două îl lăsa și iarăși” se acutiza³⁷.

În concepția omului medieval boala era o pedeapsă a lui Dumnezeu. De boală sufereau și cei credincioși, și cei păcătoși, pentru cei „drepti” ea era o metodă de a-i face și mai drepti, iar pentru cei păcătoși o încercare de a-i întoarce de la nebunie³⁸. „Boala și slăbiciunea” erau mustrarea păcatului. Pentru boala de care sufereau, dar și pentru a se trata, orice persoană trebuia să se roage și să aducă mulțumiri lui Dumnezeu: „La a mea greutate Dumnezeu m’ascultă. La boala mea-m-trimite mila sa cea multă”³⁹.

Omul din evul mediu distingea două feluri de boli: ale trupului și ale sufletului, fiind ambele în legătură⁴⁰. Astfel, când o persoană se îmbolnăvea trupește, urma să rămână sănătos la suflet, căci murind cu trupul rămâne viu cu sufletul⁴¹.

Pentru tratarea trupului bolnav și recăpătarea sănătății se recomandau atât consultarea cu medicii și folosirea medicamentelor, cât și lupta”în toate chipurile”⁴². Era cunoscută arta “tămăduirii”. Enache Cogălniceanu relatează despre boierime, comparând-o cu o gangrenă

Ce s-au născutu	Nu se poate vindeca
Etă vechie s-au făcutu	Că pâne-n giosu va strica
Ș-au dobânditu carne rea	Vetămându pere ce-i alți
Care de nu s-a tăia	Carii nu suntu vinovați” ⁴³

Boala sufletului este considerată de o mie de ori mai cumplită decât cea a trupului. În timpul bolii sufletului orice om este dator să se îngrijească cu medici duhovnicești și cu medicamente spirituale pentru sănătatea și “tămăduirea lui”⁴⁴.

Nenorocirile fizice nu erau doar o consecință a acțiunilor umane, ci și a unor epidemii cauzate de starea sanitară nesatisfăcătoare din acele timpuri. Este vorba de ciumă, holeră și de alte maladii. Miron Costin scrie: “omu boleac fiindu Radul-vodă și de mâni și de picioare care boală podagră și hirarga să dzice”⁴⁵. Pentru tratarea unor astfel de boli era necesară asistența medicală, medicii fiind amintiți în mai multe documente⁴⁶.

Corpul în intimitate. Se constată un secret absolut intimitatea conjugală, iubire întâmplătoare. Din documente se desprinde imaginea unei vieți conjugale unite. Este o tăcere ruptă în câteva cazuri de descrierile călătorilor străini sau de legislația timpului.

Cele mai numeroase informații privind viața sexuală oferă *Cartea românească d'învățătură*⁴⁷. Se observă o profundă mutație în atitudinea față de grupurile familiale, fiind descrise fapte, despre care generațiile păstrau tăcere. Societatea urmărea să combată unel relații, ce nu erau consfințite de religie.

Căsătoria solicita unirea trupurilor, dacă nu dintr-o dorință pătimașă, atunci, cel puțin, din datorie, dar nu era un motiv ca aceasta să nu fie intimă. Faptul că un individ avea relații intime cu alt individ în afara căsătoriei era calificat de către contemporani ca inadmisibil și, deși acestea porneau poate din afectele trupului, ele nu trebuiau să vină în contradicție cu canoanele religioase⁴⁸.

Înfățișarea plăcută și frumusețea fizică iscă pasiuni în corpul tânăr sau bătrân. Spiritele în asemenea cazuri sunt tulburate din cauza iubirii. În această ordine de idei de menționat dragostea lui Dumitrașco-vodă pentru Anița Rachierița "pe care o purta în vedeață între toată boierimea, de-o ține în brațe, de-o sărută și o purta cu sălbi de galbeni și cu haine de șahmarand, cu șlic de șobol și cu multe odoară împodobită"⁴⁹.

Îngrijirea corpului. Printre obiceiurile de îngrijire a trupului un act întotdeauna evocat în textele medievale este spălarea mâinilor, ce preceda și încheia mesele, în special, cele domnești⁵⁰. Departe de a fi dependente de realități materiale, aceste practici erau dictate de anumite idei și de credințe (*n. n.*).

De spălarea mâinilor la curtea domnească avea grijă medelnicerul. Anume el aducea apă pentru aceasta la începutul mesei și la încheierea ei⁵¹. Oaspeților prezenți la mesele domnești în afară de apă curată li se dădea pentru spălat apă parfumată, despre ce scriu numeroși călători prezenți la ceremoniile curții domnești⁵². Atât păturile înstărite, cât și cele sărace o importanță aparte atribueau săpunului. În catastifele timpului și în alte documente sunt frecvent amintiți săpunarii⁵³; diferite feluri de săpunuri mirositoare erau aduse în dar doamnei sau domnului⁵⁴.

Cea care a prilejuit cele mai frecvente evocări a fost baia, ei revenindu-i și funcția simbolică de reprezentare a spațiului și timpului intimității. G. Vigarello, descriind istoria practicilor igienice, arată că băile colective în evul mediu erau un loc de sociabilitate festivă și de plăcere până la apariția intimității moderne⁵⁵. Baia mai lasă să se nască și erotismul, de aceea se înțelege de ce băile publice au făcut obiectul unei reglementări și al unei supravegheri stricte⁵⁶. Supravegherea băilor demonstrează cât de mult era implicată moralitatea în viața cotidiană. În afară de aceasta, în serviciul băilor erau angajați butucari, berbieri și teleaci, care sunt de treaba spălării⁵⁷. În catastiful Iașilor din 1755 sunt menționați 16 bărbieri, fapt ce vorbește despre o atenție sporită acordată îngrijirii corpului⁵⁸.

Din perioada cercetată de noi s-au păstrat mai multe descrieri ale băilor făcute de călători străini. Paul de Alep scrie despre o baie domnească de la Iași, construită după model turcesc „cu cupole din marmură din belșug și cu camere frumoase”⁵⁹, iar Elvia Celebi menționează că aceasta era una din cea mai scilpitoare baie din Europa⁶⁰. Cu un secol mai târziu, la 1764, lordul Baltimore o găsește la fel de atrăgătoare, calificând-o drept una din cele mai interesante clădiri din oraș. El subliniază că baia avea o formă ovală și despărțiri pentru bărbați și pentru femei⁶¹. Cu excepția descrierii de mai sus, nu dispunem de izvoare, care să confirme că la băile publice doar bărbații beneficiau de îngrijire atentă și de proximitate trupestă. În interiorul casei din această plăcere gustau și femeile. Lângă casa doamnei se găsea o baie cu plăci de faianță, dar și o baie comună cu marmură din belșug și cu bazine⁶². Pentru folosința băilor apa se aducea din lac cu harabalele.

Băile publice funcționau zilnic în afară de sărbători. Probabil că în casele boierilor și ale negustorilor înstăriți existau instalații rudimentare de baie. Astfel, în perioada mijl. sec. XVII – mijl. sec. XVIII, pentru persoanele înstărite baia devine una din plăcerile vieții.

Oamenii de rând se mulțumeau cu îngrijirea corpului în condiții casnice, iar pe timp cald se practica scăldatul în râuri și lacuri.

Corpul gol. Cu certitudine, de baie sunt legate și problemele expunerii trupului gol, în fața propriei priviri și în fața privirii colective. Goliciumea nu există decât în două cazuri, când

omul se scaldă sau se spală și când doarme în pat. Și dacă pentru sine trupul dezgolit provoca un sentiment de jenare, atunci prin dezbrăcare și exteriorizarea rușinii individuale, expunerea lui privirii celorlalți, reprezentările trupului dezgolit au introdus cu insistență noțiunea unui exil și a unei respingeri temute⁶³. Pentru Principatul Moldovei este cunoscut cazul unui nud masculin, care, fiind o reprezentare a eului personal, a fost prin dezbrăcare supus privirii celorlalți. Este vorba de un grec, care a fost luat gol de la baia publică de mulțimea înfuriată și purtat astfel pe străzile orașului⁶⁴. Cronicarul Ion Neculce consemnează în legătură cu acest fapt: „alt grec..., anume Palaloga, de l-au luat cu pielea gol din ferețu și pre acela, de să pomenește până astăzi”⁶⁵. Semidezbrăcat a fost scos în stradă și Mavrodin păharnic, pe care „l-au lăsat numai cu cămeșa” și legat, a fost pus pe cal invers și dus „prin mijlocul târgului la Copou la primblare și-l privie tot nărodul dzioa amiadzădzi mare”⁶⁶.

În raport cu lumea medievală, organizată după anumite legi etice și morale, nudurile întotdeauna erau asociate cu sentimentul rușinii. Legislația timpului permitea în caz că “fără de rușine lucru să înțălege, cându să vor afla amândoi întru așternut, goli cu pieile... sau o va ținea de țate, sau cându-și vor arăta unul altuia rușinile cele ascunse și coperite, să fie omorâți”⁶⁷.

Cu toate acestea, privind imaginile din biserici despre chinurile din iad (de exemplu, frescele bisericii Golia), observăm reprezentări atât ale nudului masculin, cât și ale nudului feminin (pedepsiți pentru infidelitatea consoartelor *n.n.*). Astfel, putem concluziona că în evul mediu românesc ideea erotismului nu era deloc străină. Și dacă expunerea trupului gol rezervat închiderii și singurătății pricinuia necaz și rușine unui matur, aceasta nu se poate de spus și despre copii. Copiii care la naștere au apărut goi din “pânțele maicii”, mai apoi goi sunt surprinși de călătorii străini⁶⁸.

Corpul tânăr și corpul bătrân. Trupul indică asupra problemelor individului, influențează asupra oamenilor, atât prin valorificarea frumuseții, cât și prin respingerea urâteniei.

“Pelița albă, rumână, și fața mângâioasă.

De vârsta de cea tânără o fac de-i viermă noasă; și pieptul acel desmierdat, dragostea și dulceață. Îl fac de iaste împutit, de ți-i de dânsul greață”⁶⁹.

Oamenii sunt comparați cu florile: “tot trupul lui este iarbă și toată slava lui este ca floarea, iarba s-a uscat și floarea a căzut; astfel și omul ca și pomul cu roade, ajuns la vârsta a 7, la bătrânețe e ca și poama care a putrezit și care nu este bună decât de aruncat”⁷⁰. Pentru această persoană leac nu mai este și trupul omului ajuns la această vârstă urmează doar un singur drum – spre eternitate, omul fiind pe deplin conștient de acest lucru.

Și dacă tinerii erau admirați pentru prospețimea lor, imaginea unui bătrân este complet inversă. Nicolae Muste prezintă imaginea celui bătrân prin intermediul dialogului lui Cato, aceasta fiind cu “mâinile zgârâiate ca cu cheptenile, picioarele umflute, gura fără dinți, fața bugedă, barba afumată, capul cărunt”⁷¹. Bătrânul este de “boli muncit, de neprieteni vătâmat, de prieteni dat uitării, de nenorocire asuprit, de ură și de sărăcie impresionată”⁷². Zilele multe la bătrânețe sunt considerate de cronicar drept pedeapsă dumnezeiască și prin vorbele bătrânului conchide că “de i-ar face un tânăr rău, i-ar dori zile lungi pentru a vedea cât e de urât, căci la 76 de ani, pierzi multe rude și nu e pedeapsă mai grea în lume decât a pierde pe cel pe care inima îl iubește și care te iubește”⁷³.

Ion Neculce scrie despre Dumitrașco-vodă că “de bătrân, dinți în gură n-ave. Dimineața îi înclie, de-i pune în gură iar sara îi desclie cu încrop și-i pune pe masă”⁷⁴.

Nicolae Muste consideră că după vârstă trebuie să fie și portul hainelor, căci alte feluri de îmbrăcăminte poartă fetele tinere, alta femeile măritate și alta văduvele”⁷⁵. Tot așa ar trebui să poarte și copiii, tinerii și bătrânii: căci oamenii care sunt cu capul cărunt “nu în haine

scumpe ci în fapte cinste și să-și socotească, cinstea sa, vrednicia sa”, “socoate că este o nevoiță deșartă pentru a-și impune mai cu efect persoane spre privirea celorlalți în perioada dată și foloseau intens de bijuterii”⁶.

Fiind obiecte de podoabă, bijuteriile corespundeau unui gust artistic sau exprimau dorința de afirmare a celor ce le purtau, dar aceasta era și o investiție și, potrivit mentalității epocii, puteau fi ușor transformate în bani.

Îmbrăcămintea și bijuteriile sunt ultimul înveliș al corpului uman, evidențiind suplețea lui, eleganța sau dimpotrivă.

Corpul și senzațiile. În evul mediu, senzațiile, văzul, mirosul, auzul, gustul au avut o importanță esențială.

Simțurile sunt o reflectare a lumii exterioare: ele apreciază deosebirea dintre nivelurile sociale, percep vizual schimbul de anotimpuri, indică prin mirosurile insuportabile sau plăcute două piste diverse; delimitează sectoarele urbane după anumite profesii sau grupuri de populație, care se ascund de larma străzii în intimitatea unei încăperi sau în mijlocul naturii, căutând desfătarea în cântecul păsărilor sau în murmurul apelor.

Dintre formele de expresie ale omului, văzul a fost clasificat drept simțul cel mai indispensabil, pe care istoria îl interoghează, întrecând cu mult mirosul sau gustul. Aceasta se baza pe faptul că măsurarea spațiului, necesitatea utilizării lui, porneau de la viziunea cea mai apropiată, cea pe care persoana o are despre propriul ei corp și apoi despre ceea ce o înconjoară. Miron Costin scrie: “Deci cinci simțuri ce are omul anume vederea, audzul, mirosul, gustul și pipăitul mai adevăratul de toate simțiri este vederea... Iar vederea singură din toate așadza în adevăr gândul nostru și ce să vede cu ochii nu încape să hie îndoială în cunoștință”⁷.

Caracterizând celelalte simțuri, Miron Costin concretizează: “Că pren audzul, câte aude omul nu să poate aședza deplin gândul, estea așa ce să aude au nu este căci nu toate sântu adevărate câte vin pren audzul nostru. Așa și mirosul, de multe ori înșală, fiindu multe mirodenii dentăiu grele iar apoi mare și iscusit miros făcu. Gustul încă este așa, că multe nepăru că sântu dulci, apoi simțimu amărăciune și împotriva multe amare că sântu ne păru și sântu dulci. Pipăitul iară și multe pipăim în chip de une și sântu altele, și nu le putem a le cunoaște cu singur pipăitul”⁸.

NOTE

¹ A. F. Platon, *Societate și mentalități în Europa medievală*, Iași, 2000, p. 166.

² F. Graus, *Mentalitäten im Mittelalter Metodische, und inhaltliche Probleme*, Sigmaringen, 1987, p. 66, apud F. Platon *Op. cit.*, p. 166.

³ T. Struve, *Die Entwicklung der organologischer Staatsauffassung im Mittelalter*, Stuttgart, 1978. E. H. Canforowiksz, *The King s Two Bodics. A Study in Medieval Political Theology*, Princeton New Jersey, 1957.

J. Bowle, *Western Political Thought. An Historical Introduction from the Origins to Rousseau*, London-New-Zork, 1961; M. Lazarca, *Invenția trupului*, București. S. L. Ș.a. M. Camille, *The image and the selfwriting late medieval bodies*// Framing medieval bodies, Manchester and New York, 1994; M. Williams.

Divine Image-Prison of Flesh. Perceptions of the Body in Ancient Gnosticism // Fragments for A. History of the Human Body, New York, 1989; H. Martin, *Mentalités medievales XI-XV siecle*, Paris, 1996, p. 34-38, 353-356. *Analiza modelului tripartit la G. Duby. Cele trei ordine sau imaginarul feudalismului*, București

1998; J. Burns, *Histoire de la pensee polituque medievale, 350-1450*, Paris, 1993. Mai detaliat despre istoriografia problemei vezi F. Platon, *Op. cit.*,

⁴ T. Laqueur, *Corpul și sexul de la greci la Freud*, București, 1998; M. Pouchelle, *Corps et chirurgie a l'apogée du Moyen Âge Savoir et imaginaire du corps chez Henri de Mondeville, chirurgien de Philippe de Bel*, Paris, 1983.

⁵ Camille M., *Op. cit.*, p. 62, apud F. Platon, *Op. cit.*

⁶ A. Гуревич, *Избранные труды*. Том. 2, Средневековый мир. Москва. Санкт-Петербург, 1999, p. 63.

⁷ F. Platon, *Op. cit.*, p. 172.

⁸ A. Gurevici, *Op. cit.*, p. 63; F. Platon, *Op. cit.*, p. 172.

⁹ Le Goff J, *Imaginarul medieval. Eseuri*, București, 1991, p. 177.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Carte românească de învățătură, 1646*, București, 1961, D. Cantemir, *Divanul sau giudețul*; Dosoftei, *Psăltire a sfântului proroc David* în „Opere

- poetice”, Chişinău, 1990; *Călători străini despre Țările Române*, vol. 6 (în continuare C Sd ȚR), Bucureşti; M. Costin, *Letopiseful Țării Moldovei de la Aron vodă încoace*, în „*Letopiseful Țării Moldovei*”. Chişinău, 1990 etc.
- ¹² Dosoftei, *Op. cit.*, p. 26.
- ¹³ Idem, *Версурь пентру Филозон*, în *Дософтеѝ, Op. Cit.*, p. 224.
- ¹⁴ D. Cantemir, *Divanul*, p. 187, 245, 246.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 53, 248.
- ¹⁶ M. Costin, *Letopiseful*, p. 168.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 205.
- ¹⁸ D. Cantemir, *Op. cit.*, p. 115.
- ¹⁹ *Ibidem*, p. 68, 263.
- ²⁰ *Ibidem*, p. 69, p. 275.
- ²¹ *Ibidem*, p. 41.
- ²² *Ibidem*, p. 316.
- ²³ Dosoftei, *Op. cit.*, p. 225.
- ²⁴ D. Cantemir, *Op. cit.*, p. 42, 237.
- ²⁵ *Istoria vieţii private*, vol. 4, Bucureşti 1995, p. 258.
- ²⁶ CSdTR, v. 6, p. 28.
- ²⁷ *Ibidem*.
- ²⁸ *Ibidem*.
- ²⁹ *Ibidem*, p. 33.
- ³⁰ *Ibidem*, p. 735.
- ³¹ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, Chişinău, 1992, p. 135.
- ³² *Ibidem*.
- ³³ GSdTR, v. 6, p. 28.
- ³⁴ *Istoria vieţii private*, vol. 4, p. 255.
- ³⁵ Дософтеѝ, *Псалмуе*, p. 26, 31.
- ³⁶ *Cronica anonimă a Țării Moldovei (1662-1733) de Al. Amiraş*, în M. Kogălniceanu, „*Cronicele României sau Letopiseştele Moldovei şi Valahiei*”, p. 3, 1873, p. 168.
- ³⁷ *Ibidem*.
- ³⁸ D. Cantemir, *Divanul...*, p. 117.
- ³⁹ Dosoftei, *Op. cit.*, p. 17.
- ⁴⁰ D. Cantemir, *Divanul...*, p. 117.
- ⁴¹ *Ibidem*.
- ⁴² *Ibidem*.
- ⁴³ E. Kogălniceanu, *Stihuri*, în M. Kogălniceanu „*Cronicele României sau Letopiseştele Moldovei şi Valahiei*”, t. 3, p. 280.
- ⁴⁴ D. Cantemir, *Divanul...*, p. 117.
- ⁴⁵ M. Costin, *Letopiseful...*, p. 170. *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. 3, sub redacţia lui I. Caproşu, Iaşi, 2000, doc. nr. 480.
- ⁴⁶ Funcţia de medic era îndeplinită de bărbier, de exemplu, sunt amintiţi bărbieri care oblojeau rănile cazacilor luaţi prizonieri la Suceava sau care îngrijeau străjerii. Vezi: *Suceava. File de istorie. Documente*
- privitoare la istoria oraşului*. nr. 143; nr. 163, vol. I, Bucureşti, 1990, p. 294.
- ⁴⁷ *Carte românească de învăţătură*, 1646, Bucureşti, 1961, p. 142-145; 112-115.
- ⁴⁸ *Ibidem*.
- ⁴⁹ I. Neculce, *Letopiseful Țării Moldovei*, în „*Letopiseful Moldovei*”, Chişinău, 1990, p. 309.
- ⁵⁰ *Condica lui Gheorgachi, 1762*, în D. Simionescu, „*Literatura românească de ceremonial*”, Bucureşti, 1939, p. 280, 283, 292; P. Panaitescu, *Călători poloni în Țările Române*, Bucureşti, 1930, p. 205.
- ⁵¹ *Condica lui Gheorgachi*, p. 280, 283; D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, p. 97.
- ⁵² P. Panaitescu, *Călători poloni*, p. 205, 215.
- ⁵³ E. Pavlescu, *Economia breslelor în Moldova*, Bucureşti, 1939, p. 265; *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*. doc. nr. 80, 205, 220, 294, 452, 453, 603, vol. 3 (sub red. lui I. Caproşu).
- ⁵⁴ CSdTR, vol. 6, p. 37, 38.
- ⁵⁵ D. Toma, *Historie des mentalites et cultures française*, Bucureşti, 1996, p. 36.
- ⁵⁶ Suceava, *File de istorie*, nr. 171, p. 301.
- ⁵⁷ *Documente privitoare la istoria oraşului Iaşi*, vol. 2, p. 184; nr. 137, nr. 209, p. 122; *Suceava. File de istorie*, p. 301.
- ⁵⁸ *Catastiful Iaşilor din 1755*, în „*Documente statistice privitoare la oraşul Iaşi*”, vol. I (1755-1820), ed. de I. Caproşu şi M. Răzvan Ungureanu, Iaşi, 1997, p. 26, 27, 44, 45, 46 ş.a.
- ⁵⁹ CSdSR, vol. 6, p. 70, 53.
- ⁶⁰ *Ibidem*, p. 477.
- ⁶¹ D. Lăzărescu, *Imaginea României prin călători*, v. 1, Bucureşti, p. 66.
- ⁶² GSdTR, vol. 6, p. 53.
- ⁶³ *Istoria vieţii private*, vol. 4, Bucureşti, 1995, p. 80.
- ⁶⁴ I. Neculce, *Letopiseful...*, p. 312.
- ⁶⁵ *Ibidem*.
- ⁶⁶ *Ibidem*.
- ⁶⁷ *Carte românească de învăţătură*, nr. 44, p. 96.
- ⁶⁸ D. Cantemir, *Divanul...*, p. 27, 223; GSdTR; vol. 6, p. 28.
- ⁶⁹ Dosoftei, *Op. cit.*, p. 225.
- ⁷⁰ D. Cantemir, *Divanul...*, p. 64, 316.
- ⁷¹ N. Muste, *Letopiseful Moldovei (1662-1729)*, în M. Kogălniceanu „*Cronicele României sau Letopiseştele Moldovei şi Valahiei*”, t. 3, p. 15.
- ⁷² *Ibidem*, p. 16.
- ⁷³ *Ibidem*.
- ⁷⁴ I. Neculce, *Letopiseful...*, p. 309.
- ⁷⁵ N. Muste, *Letopiseful...*, p. 17.
- ⁷⁶ *Ibidem*.
- ⁷⁷ M. Costin, *Letopiseful...*, p. 206.
- ⁷⁸ *Ibidem*.

Istoriografie

Andrei Eșanu, Valentina Eșanu

CERCETARE ȘI CARTE ISTORICĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA (1989-2003)

Studiul de față reprezintă o încercare de a caracteriza istoriografia basarabeană în evoluția ei din ultimele decenii, punând accent, mai cu seamă, pe schimbările care s-au produs în acest domeniu în ultima vreme. Marile transformări care au avut loc în Europa, în spațiul exsovietic, îndeosebi, precum și trecerea într-un alt secol, ni s-a părut că oferă un prilej potrivit pentru asemenea tentativă de evaluare a stării de lucruri în știința istorică de la Chișinău. Ne propunem să realizăm nu atât o analiză minuțioasă a acestei literaturi istorice apărute la Chișinău după 1990, cât să arătăm schimbările radicale care s-au produs în istoriografia din această provincie istorică românească, în tematica și problematica de cercetare, în rezolvările și concluziile care diferă cu mult de cele din perioada regimului sovietic și cum au fost surmontate dificultățile și stereotipurile istoriografiei totalitare.

Centrul de istoriografie de la Chișinău s-a format treptat pe parcursul anilor '50-'60, pornind de la sarcinile preponderent propagandistice pe care le puneau organele de stat și de partid sovietice în fața Institutului de Istorie al Academiei de Științe a R.S.S. Moldovenești. Către anii '70-'80 aici activa un colectiv destul de numeros de cercetători, circa 70-80 la număr. Dintre aceștia circa 3/4 se ocupau de cercetarea problemelor de istorie sovietică cu începere de la 1917. Pregătirea cadrelor se efectua, în temei, în Institutul de Istorie de la Chișinău, precum și în alte centre științifice din Uniunea Sovietică (Moscova, Leningrad, Kiev ș.a.). Deoarece „Istoria Moldovei”, istorie care era concepută în exclusivitate ca parte componentă a istoriei U. R. S. S., ca obiect de studiu la facultatea de istorie a Universității de Stat din Chișinău se reducea la câteva cursuri, care cuprindeau doar unele probleme de istorie modernă și contemporană (problema basarabeană, biruința revoluției socialiste în Moldova (citește Basarabia), construcția socialismului în Republica Autonomă Moldovenească și în R.S.S. Moldovenească) de pe pozițiile politicii anexioniste țariste și sovietice. La Universitatea din Chișinău nivelul pregătirii cadrelor în domeniul istoriei Moldovei era extrem de redus. De aceea, pregătirea istoricilor profesioniști în cadrul stagiului de doctorat, în centrele sus-menționate începea aproape de la zero. Aici selectarea și promovarea cadrelor se efectuau sub ochii vigilenți ai organelor de partid și de securitate. Orice abatere cât de mică de la cerințele partidului putea să-l coste pe oricine eliminarea din Institutul de Istorie. Multă vreme până către 1980 tezele de candidat în științe și de doctor în științe istorice (este vorba de sistemul sovietic de doctorat cu două trepte) erau susținute la Moscova, Leningrad, Kiev ș.a., de aceea conținutul lor era pieptănat deosebit de riguros, acestea fiind pătrunse de metodologia și ideologia dogmatică marxist-leninistă, care nu permiteau cercetătorilor să efectueze investigații, să tragă concluzii decât în strictă concordanță cu aceste cerințe. În afară de aceasta, tezele de doctorat trebuiau să fie aduse la zi, adică să se țină cont de postulatele vehiculate de mașina propagandistică a Partidului Comunist din

Uniunea Sovietică, în special de hotărârile „magistrale” ale Congreselor și Plenarelor P.C.U.S. În baza lor, după un an-doi de muncă asiduă, respectându-se strict dogmele de partid, erau elaborate studii monografice, care, la rândul lor, după alți doi-trei ani de recenzări (citește cenzurări) oficiale și neoficiale erau publicate. Astfel, până în anii '90 un colectiv de circa 80 de cercetători publica anual nu mai mult de două-trei „monografii”, dintre care peste 80 la sută erau dedicate perioadei de istorie triumfalistă de construire a socialismului și comunismului în U.R.S.S., proces în care istoricii moldoveni trebuiau să depisteze și să sublinieze unele particularități ale construcției respective în R.S.S. Moldovenească, să demonstreze ajutorul frățesc acordat de marele popor de la răsărit și să arate cât de trainică este prietenia popoarelor URSS, precum și apropierea și înflorirea culturii popoarelor sovietice până la formarea unei comunități noi – poporul sovietic.

De problemele istoriei Moldovei de până la 1917 (în concepția școlii istoriografice sovietice istoria U.R.S.S. era împărțită în două „epoci” mari: perioada de până la 1917 și cea de după această dată, iar istoricii de la Chișinău au acceptat fără rezerve această periodizare) se ocupa doar o secție, care, în temei, aborda probleme de istorie social-economică prin prisma teoriei luptei de clasă în societățile antagoniste și cu cele de istorie politică și relații internaționale, în centrul cărora se aflau raporturile moldo-ruso-ucrainene, relații care erau văzute magistral prin prisma ajutorului frățesc acordat de „marele popor” rus „norodului moldovenesc”, ajutor care a dus la eliberarea Moldovei de sub jugul otoman în 1812, la biruința mării revoluții socialiste din octombrie și la instaurarea puterii sovietice în Moldova.

Dacă istoricii care se ocupau de „perioada sovietică” nu s-au abătut cu nimic de la cerințele partidului, apoi unii istorici care au cercetat probleme de istorie a Moldovei de până la 1917 au reușit în pofida condițiilor extrem de aspre ale regimului totalitarist să elaboreze o serie de lucrări destul de temeinice cu concluzii interesante și durabile din punct de vedere științific.

Din a doua jumătate a anilor '50, după congresul al XX-lea al PCUS, când a fost demascat cultul personalității lui I.V. Stalin, în condițiile „dezghețului hrușciovist” în cadrul secției de științe socio-umane a Academiei de Științe a R.S.S. Moldovenești (până în 1961 filială a Academiei de Științe a URSS, după această dată Academie de Științe de sine stătătoare, dar, de fapt, aflată sub controlul total al Academiei de Științe a URSS și a unor secții de propagandă a C. C. al P. C. al Moldovei și a organelor respective din Moscova) și al unor Uniuni de Creație, mai cu seamă cea a scriitorilor, s-a declanșat aproape incredibil în acele condiții o amplă discuție cu privire la moștenirea istorico-culturală și literară a „poporului moldovenesc”. Deși discuția era diriguată cu abilitate din umbră de ideologii partidului, intelectualii basarabeni au reușit efectuarea unei ample reforme a normelor ortografice a „limbii moldovenești”, norme foarte apropiate de cele ale limbii literare române. Din nefericire scrierea a continuat să rămână în grafie rusească, introdusă peste noapte în Basarabia după 28 iunie 1940 și reluată în 1945. Totodată, în afară de creația populară orală, care trebuia să fie pusă la temelie oricărei culturi a popoarelor Uniunii Sovietice, a fost recunoscută (trebuie să recunoaștem nu fără sprijinul unor importanți oameni de știință din Moscova, Leningrad) moștenirea literaturii clasice a scriitorilor moldoveni – Ion Creangă, Mihai Eminescu, Vasile Alecsandri, Costache Negruzzi ș.a., care prin operele lor au pus temeliele „limbii moldovenești” literare contemporane. Aceste discuții s-au desfășurat în condiții grele în limitele concepției staliniste de formare și existență a două popoare și respectiv a două culturi est-romane – poporul român și poporul moldovenesc. În afară de aceasta întreaga moștenire culturală și literară trebuia filtrată după principii proletcultiste și să fie delimitată clar cultura și literatura burgheză de cea proletară.

Aceste schimbări au întredeschis unele posibilități pentru publicarea unui șir de lucrări mai importante ale culturii noastre din epoca medievală și cea modernă, cum ar fi cronicile lui Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce, precum și a unor scrieri ale lui Nicolae Milescu Spătaru, Dimitrie Cantemir, Mihail Kogălniceanu ș.a. (cu omisiuni). Este interesant că toate aceste ediții au fost efectuate după ediții din România, textele fiind tipărite cu litere rusești și fiind însoțite de mici studii introductive și comentarii. În linii mari aceste opere erau caracterizate drept monumente ale istoriei, literaturii și „limbii moldovenești”.

La hotarul anilor '50-'60 la Institutul de Istorie a început munca de depistare și editare a corpului de documente medievale „Moldova în epoca feudalismului”. De asemenea, în anii '60 s-a încercat de a efectua lucrări în comun cu participarea istoricilor de la București, Chișinău și Moscova, proiect care s-a soldat cu ediția unui corp de documente medievale privitoare la legăturile istorice dintre români și ruși¹. În paralel au fost elaborate și publicate o serie de lucrări dedicate cronicilor medievale moldovenești de către Eugen Russev și Vasile Coroban. Pe la mijlocul anilor '60 s-a efectuat elaborarea și editarea unei lucrări de sinteză a Istoriei R.S.S. Moldovenești (în 2 volume, în limba rusă și tradusă ulterior), lucrare care era pătrunsă de postulatele staliniste (teoria existenței poporului moldovenesc, luptei de clasă și biruința revoluției proletare ș.a.). Volumul I, mai cu seamă, dedicat istoriei de până la 1917, cuprindea și unele compartimente destul de interesante. În special, în acest volum se arăta că întreg spațiul est-carpatic până la Nistru a făcut parte din aria de romanizare și că populația autohtonă romanizată s-a constituit într-un singur popor și s-a perpetuat aici până în plin ev mediu, fapt care ulterior s-a negat în repetate rânduri.

Istoricii din Chișinău au participat în anii '60-'70 cu rapoarte și comunicări la Simpozionul Unional anual de istorie agrară (cu participarea istoricilor din toate republicile sovietice) prezentând cercetări concrete istorice cu privire la evoluția agrară, sistemul fiscal, influența stăpânirii otomane asupra Țării Moldovei pe parcursul sec. XV-XVIII. În paralel, au fost elaborate și publicate în limba rusă studii monografice dedicate istoriei rurale și urbane, care nu sunt lipsite de interes din punctul de vedere al abordărilor și rezolvărilor concrete istorice propuse.

Un alt simpozion „Raporturile slavo-volohe și originea poporului moldovenesc”, ținut periodic la A. Ș. a Moldovei (anii '70-'80), sub „tutela” Academiei de Științe a URSS, la care erau invitați cercetători importanți de la institutele academice din Moscova, Leningrad, Kiev, Odesa ș.a., a luat în dezbatere un șir de probleme legate de procesul de romanizare în spațiile intra- și extracarpatică, perpetuarea populației romanizate din antichitate până în evul mediu în spațiul balcano-carpato-dunărean. Deși, simpozionul avea scopul de a scoate în evidență (vădit exagerat -A.E.) rolul slavilor (mai ales, al slavilor de est) în destinele populației est-romane, preponderent a celei din spațiul carpato-nistrean, (conform concepției școlii sovietice aceștia au determinat, în mare măsură, formarea „poporului moldovenesc”), la unele ședințe erau prezentate rapoarte interesante privind problema vlahilor balcanici, cea a continuității „volohilor” din bazinul carpato-danubiano-nord-pontic (citește populația romanizată), spațiul carpato-danubian ca zonă de contact, de interferență culturală romano-slavă în evul mediu timpuriu ș.a., fiind analizate numeroase informații din cronografia bizantină, sud și est-slavă, din alte izvoare medievale, care provocau ample discuții în cadrul simpozionului. Rezultatele acestor investigații s-au soldat cu publicarea unor studii utile și astăzi². Pe lângă acestea menționăm studiile publicate de Eugen Russev³ și Vasile Coroban⁴ dedicate marilor pânze cronicărești moldovene din secolele XVII-XVIII, precum și cele cu privire la activitatea literară și științifică de istoriograf a lui Dimitrie Cantemir⁵, în care este arătată importanța acestor scrieri ca monumente de istorie, cultură umanistă și limbă națională.

În mod deosebit trebuie de apreciat efortul lui Pavel Dimitriu (Dmitriev), care a fost un cercetător onest și care, pe lângă faptul că a contribuit la publicarea unor volume din seria „Moldova în epoca feudalismului”, a elaborat un valoros studiu monografic, privind evoluția demografică a Țării Moldovei în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, a depistat în arhivele rusești și a publicat un deosebit de prețios document istoric, fiind vorba de recensămintele populației Țării Moldovei efectuate de administrația țaristă în timpul războiului ruso-turc din 1768-1774⁶.

Așa-numita perioadă a capitalismului era încadrată între anii 1812-1917. Istoricii care cercetau această epocă dezvăluiau cu patos războiul ruso-turc din 1806-1812, care s-a soldat cu „alipirea” Basarabiei la Rusia, eveniment care era considerat magistral pentru destinele poporului moldovenesc, fiind caracterizat, totodată, ca eveniment progresist, care a deschis calea spre dezvoltare și înflorire în cadrul Imperiului țarist a Basarabiei, iar după 1917 în familia frățească a popoarelor sovietice. Dacă în perioada dezghețului „hrușciovist” regimul țarist instaurat în Basarabia din 1812 mai putea fi supus unor critici, prin prisma întetirii luptei de clasă în condițiile capitalismului și imperialismului, apoi ulterior aceste analize critice au fost omise aproape total din publicațiile istoricilor de la Chișinău, care timp de decenii au fost dominate de elogierea țarismului.

Un grup aparte de istorici s-au ocupat pe parcursul acestei perioade de până la 1990 de evenimentele și procesele care au avut loc în Basarabia în anii 1917-1940, precum și de relațiile sovieto-române din această perioadă. Nu numai scrierile lor, dar și culegerile de documente publicate de ei poartă un caracter vădit tendențios antiromânesc. Dintre publicațiile istoricilor care s-au ocupat de problemele construcției socialismului și comunismului în Moldova pot fi reținute doar unele culegeri de documente, care, de asemenea, erau selectate cu prudență și tendențiozitate.

La hotarul anilor '80-'90 sub presiunea valului mișcării de eliberare națională care s-a desfășurat sub drapelul luptei pentru revenirea la limba română și la alfabetul românesc, la valorile culturii și istoriei naționale românești și a conștiinței de apartenență a moldovenilor la neamul românesc s-a prăbușit întreg sistemul de pseudovalori sovietice. Deși părea o citadelă de necucerit, s-a prăbușit și vechiul Institut de Istorie al Academiei cu numeroasele cadre călitate și muștruluite prin școlile sovietice de partid. A căzut și un „grandios proiect” de elaborare a unei „Istorii a R.S.S. Moldovenești” în șase volume, care urma să fie elaborat în limitele aceleiași ideologii⁷.

În condițiile marilor răsturnări de situație din anii 1989-1991 ideologii PCUS și învățăceii lor din C.C. al P.C.U.S., inclusiv diriguitorii Academiei moldovenești, considerau că, făcând anumite cedări, situația poate fi ținută sub control. Drept urmare, s-au inițiat discuții cu privire la așa-numitele „pete albe” ale istoriei, care tradițional erau trecute sub tăcere în istoriografia sovietică. În scurtă vreme prin efortul oamenilor de știință și cultură, al scriitorilor și jurnaliștilor, cadrelor universitare și al altor intelectuali au fost efectuate numeroase publicații în care a fost dezvăluit adevărul cu privire la evenimentele din 1812, 1917-1918, 1940, la persecuțiile și deportările în masă, foamete, colectivizarea forțată, la moștenirea culturală și unitatea etnolingvistică a românilor și moldovenilor ș.a., fenomen care a fost calificat drept o adevărată revoltă istoriografică⁸. Deosebit de energic s-au manifestat în această privință revistele și ziarele „Basarabia” (redactor Dumitru Matcovschi), „Literatura și Arta” (Nicolae Dabija), „Învățămantul public” (A. Grăjdieru) ș.a.

Cu permisiunea unor înalte foruri de partid, de stat și academice de la Moscova a fost acceptată pentru prima dată în condițiile regimului sovietic fondarea unei reviste naționale de istorie, care a început să apară la Chișinău din 1990 (în limba rusă), iar din 1992 în limba

română. Sub presiunea istoricilor din generația medie și a celor tineri, a opiniei publice în general, trucul discuțiilor cu privire la „petele albe” nu a trecut și în anul 1991-1992 sistemul de pseudovalori culturale și istorice de sorginte stalinist - comunistă s-a prăbușit complet. Destinul Institutului de Istorie a fost preluat de noua generație de istorici, care după proclamarea Independenței de Stat a Republicii Moldova, au reușit, după opinia noastră, să efectueze un șir de cercetări și publicații, prin care căutau să verse mai multă lumină și să spună adevărul în problemele-cheie ale istoriei românilor, ale Țării Moldovei și ale Basarabiei în special. Prin aceste lucrări ale Institutului de Istorie s-a revenit la concepția de unitate istorică, culturală și spirituală a românilor.

Schimbări radicale a suportat și structura institutului, cadrele și problematica de cercetare. În special, s-a revenit la sincronizarea istoriei Basarabiei cu întreaga istorie a românilor, fiind acceptată periodizarea clasică pe epoci a istoriei universale și naționale: epoca antică, medievală, modernă și cea contemporană.

Totodată, au fost stabilite ample contacte cu centrele științifice din România, mai ales, cu Institutul de Istorie „A.D. Xenopol” din Iași și Institutul de Istorie „Nicolae Iorga” din București, cu reprezentanți ai școlilor istoriografice europene, care în anii următori s-au dovedit a fi deosebit de utile sub aspect informativ și metodologic. S-au amplificat legăturile internaționale ale Institutului de Istorie și ale facultăților de istorie, fiind convocate în ultimii zece ani mai multe întâlniri și sesiuni științifice cu participarea istoricilor din România și din alte țări. Deosebit de importantă s-a dovedit a fi prezența cu rapoarte și comunicări la aceste sesiuni și simpozioane a unor asemenea distinși istorici români cum ar fi Alexandru Zub, Virgil Câdea, Ioan Caproșu, Șerban Papacostea, Gheorghe Platon, Constantin Rezachevici, Ștefan Ștefănescu, Mihai Maxim, Ioan Scurtu ș.a. Mulți dintre istoricii de la Chișinău au prezentat rapoarte și comunicări nu numai în centrele științifice și universitare din România, dar și din Polonia, Turcia, Lituania, Franța, Austria, Germania ș.a. La Chișinău au fost convocate sesiuni în comun cu istoricii turci, polonezi și greci. Mulți istorici din România, Franța, Israel, SUA au prezentat comunicări și conferințe, cursuri universitare la facultățile de istorie din Chișinău. În aceste condiții, istoricilor din Republica Moldova le-a devenit mult mai accesibilă întreaga moștenire istoriografică românească, fiindu-le, totodată, deschis mult mai larg accesul la arhivele din Republica Moldova, Rusia, Ucraina, România, Germania, Polonia, Austria și din alte țări.

În scurtă vreme după 1991 au văzut lumina tiparului primele lucrări de sinteză și culegeri de documente, izvoare provenite din fonduri ținute până atunci sub șapte lacăte în arhivele de stat și cele KGB-iste. În special, au fost publicate documente cu privire la evenimentele tragice din Basarabia din anii '40-'50 ai sec. al XX-lea⁹. Este reluată și continuată publicarea documentelor medievale din seria *Moldova în epoca feudalismului*¹⁰. În prezent sunt pregătite pentru tipar volumele IX și X ale acestei serii. De asemenea, este publicat un important set de documente cu privire la istoria orașului Chișinău¹¹. Unii cercetători au avut posibilitatea să lucreze în arhive vest-europene, fiind deja publicate unele rezultate¹². Importante ediții documentare au realizat istoricii moderniști¹³ și cei care se ocupă de istoria recentă¹⁴.

Au început a fi editate o serie de memorii ale participanților la evenimentele din Basarabia din anii 1917-1918, cu privire la Unirea Basarabiei cu România, precum și la deportările și persecuțiile comuniste și la alte procese și evenimente istorice¹⁵.

Deja în 1991 au fost reeditate într-un volum aparte, pentru prima dată la Chișinău în grafie latină și fără omisiuni, cronicile lui Grigore Ureche, Miron Coștin, Nicolae Costin¹⁶ și Ion Neculce¹⁷ (după ediții din România). Mai târziu, pentru prima dată la Chișinău, sunt

editate unele cronică după originale manuscrise, fiind vorba de Letopisețele lui Axinte Uricariul¹⁸ și Ioan Canta¹⁹, însoțite de ample studii introductive.

Treptat cercetările capătă un caracter mai sistematic, mai bine orientat. Deși în continuare majoritatea proiectelor țin de problematica istoriei Moldovei și a spațiului istoric moldovenesc cu includerea întregii Basarabii, a Bucovinei de Nord și a teritoriului de peste Nistru populat de români, cercetările sunt efectuate în contextul general românesc și cel european. Se renunță la vechile postulate, se schimbă radical aspectul și tematica publicațiilor, devin mai convingătoare și mai obiective investigațiile și concluziile. Tot mai mult istoricii de la Chișinău se apropie de metodologia și periodizarea civilizaționistă a școlilor istoriografice românești și europene.

Prin efortul Institutului de Istorie, al institutelor de istorie ale Academiei Române, precum și prin cel al universităților din Republica Moldova și din România au fost pregătite noi cadre de cercetători care au susținut teze de doctorat și au publicat primele lor monografii. A fost revizuită total problematica și tematica de cercetare, fiind investigate și propuse ca teme de doctorat (unele autoreferate vezi nota 6-21) aspectele și problemele cele mai ancorate în actualitate, cum ar fi cea a unității de origine, de limbă și cultură a românilor, cea a apartenenței moldovenilor din Republica Moldova, din întreg spațiul vechii Basarabii și al Bucovinei de Nord la neamul românesc, raporturile Țării Moldovei cu alte popoare, în special cu Rusia țaristă, din perspectiva intereselor naționale²⁰, evoluția politică și relațiile internaționale ale Țării Moldovei de la mijlocul sec. al XIV - până la mijlocul sec. al XIX-lea²¹, probleme de istorie regională (Bucovina²² și Bucovina de Nord, Basarabia de Sud²³, Transnistria²⁴), probleme de istoria civilizației (rurale și urbane)²⁵, ale culturii și mentalităților din epoca medievală până în prezent²⁶, problema anexării Basarabiei în 1812²⁷, a mișcării naționale a românilor din Basarabia și a unirii acestei provincii cu România în 1917-1918²⁸, precum și o serie de aspecte ce țin de Unirea Principatelor române în 1859²⁹, de istoria relațiilor internaționale ale statului român modern³⁰. O atenție sporită a început să se acorde perioadei aflării Basarabiei în componența României întregite³¹, precum și problemei destinului tragic al românilor de peste Nistru sub stăpânirile țaristă și sovietică³² și calvarului prin care au trecut românii din Basarabia și de peste Nistru în timpul celui de-al II-lea război mondial, precum și evenimentelor tragice care au urmat după 1945 (deportări și foamete, deznaționalizare³³, rusificare, colectivizare forțată, revoluție și politică culturală stalinistă³⁴, răfuiele politice, nimicirea intelectualității în teritoriile recent ocupate ș.a.). După cum au arătat cercetările, politica stalinistă de ocupație a provocat o amplă mișcare de rezistență antisovietică³⁵.

Un capitol aparte în cercetările istoricilor chișinăuieni au reprezentat evenimentele legate de mișcarea de eliberare națională a românilor moldoveni din anii 1989-1991, de proclamarea independenței de stat și de constituirea principalelor structuri politice ale Republicii Moldova³⁶, de războiul de la Nistru, provocat de Federația Rusă ș.a.

Un alt vast domeniu de cercetare a devenit istoria Bisericii ortodoxe în limitele istorice ale Țării Moldovei³⁷. În special, au fost elaborate și publicate lucrări privind istoria unor mănăstiri și biserici, mai cu seamă din spațiul basarabean, precum și viața, și activitatea cărturărească a unor ierarhi moldoveni³⁸.

Prin aceste cercetări și publicații, cadrele formate în ultimii zece ani încep să aibă o pondere tot mai însemnată nu numai ca număr, dar și ca arie tematică de cercetare și nivel științific. Mulți dintre tinerii cercetători au fost angajați în instituțiile arhivistice și în predarea multor cursuri și discipline la facultățile de istorie, unde au adus un aer proaspăt în procesul de formare a viitoarelor cadre de istorici.

Revista de Istorie a Moldovei (redactor-șef Demir Dragnev), editată de Institutul de Istorie al Academiei de Științe, a devenit în scurtă vreme o adevărată revistă științifică de istorie românească, care până prin 1994-1995 a avut un tiraj de 4000-5000 de exemplare, indice al popularității sale în rândurile cititorilor. Până în prezent au văzut lumina tiparului 50 de numere ale revistei, în care au fost publicate numeroase studii și comunicări, documente și materiale, recenzii și prezentări de carte, în cea mai mare parte dedicate unor probleme de istorie a Țării Moldovei, a Basarabiei și Bucovinei în context general românesc. În aceeași perioadă sunt fondate noi reviste de istorie – *Cugetul. Revistă de istorie și cultură* (redactor-șef Ion Negrei), care din 1991 până în 1994 apare paralel în limba română și în limba rusă, într-o primă perioadă cu sprijinul Ministerului Învățământului, iar din 1999 cu cel al editurii „Prut Internațional”. Ediția fiind deosebit de populară în rândurile profesorilor, studenților, elevilor. După această dată revista din lipsă de mijloace a apărut cu anumite întreruperi doar în limba română. Cu toate acestea „Cugetul” și-a păstrat individualitatea și priza la public prin faptul că pe lângă anumite studii în paginile sale sunt plasate numeroase articole, materiale și documente în sprijinul celor care predau și studiază istoria românilor în universități, colegii, licee, școli de cultură generală ș.a.

Cu începere din 1994 apare cu sprijinul Fundației Culturale Române cea de a treia revistă de istorie din Republica Moldova – *Destin românesc* (redactor-șef Alexandru Moșanu), revistă care continuă să apară până în prezent. Crezul pe care l-a exprimat de la bun început conducătorul ediției de a publica studii, articole și alte materiale originale, prin care să fie exprimat adevărul despre istoria românilor moldoveni, este respectat cu fidelitate³⁹. La fel ca în *Revista de Istorie a Moldovei*, în *Cugetul*, în paginile revistei *Destin românesc* sunt abordate cele mai diverse probleme de istorie, cultură și civilizație românească, sunt puse în circuitul științific documente și materiale inedite, care largesc cu mult orizontul cunoașterii, precum și baza documentară a investigațiilor. Aceleași reviste, printr-un șir de articole, pun la dispoziția cititorilor, profesorilor de istorie informații și date obiective privind istoria neamului românesc în care ei pot găsi răspuns la cele mai actuale probleme de istorie națională. Cu începere din anul 2001 la Chișinău cu sprijinul Fundației Forumului European pentru istorie și cultură a început să apară revista *Caiete de istorie* (redactor-șef Gheorghe Cojocaru), publicație ancorată, mai cu seamă, în probleme de istorie contemporană și recentă.

Merită în același sens menționată activitatea Muzeului Național de Istorie a Moldovei din Chișinău (director Nicolae Răileanu), care a publicat deja 11 volume ale anuarului *Tyragetia*, în care se publică rezultatele investigațiilor arheologice, muzeologice, precum și studii, documente și materiale, cu privire la diverse probleme de istorie medievală, modernă și contemporană a românilor, cu precădere din spațiul istoric al Basarabiei. De asemenea, publică diverse articole de istorie și cultură anuarul Institutului de Istorie și teorie a artei al Academiei de Științe a Moldovei *Arta* (redactor șef Tudor Stăvilă), precum și revistele chișinăuiene *Limba Română* (redactor-șef Alexandru Bantoș), *Sud-Est. Artă, cultură, civilizație* (redactor șef Valentina Tăzlăuanu) ș.a.

S-au înviorat cu mult investigațiile în domeniul istoriei ținuturilor, cetăților⁴⁰, orașelor⁴¹ și satelor⁴², instituțiilor de învățământ⁴³ și cultură⁴⁴ ale Moldovei, fiind publicate în ultimii 12-14 ani câteva zeci de studii monografice, atât de istoricii profesioniști, cât și de cei amatori.

De asemenea, în acești ani s-a reluat activitatea de întocmire a unor bibliografii istorice aparte, fiind întocmite bibliografii privind activitatea istoriografică a unor personalități care activează în prezent în știința istorică din Basarabia⁴⁵, precum și bibliografii istorice generale⁴⁶. Pentru prima dată bibliograful chișinăuian Valentina Eșanu a participat la întocmirea unuia dintre volumele *Bibliografiei Istorie a României*, fiind vorba de volumul al IX-lea, care

cuprinde publicațiile științifice din anii 1995-1999. Acest din urmă volum include 842 de titluri de lucrări și diverse alte publicații ale istoricilor din Basarabia din anii 1990-1999. Colaborarea cu Centrul de Bibliografie istorică al Academiei Române de la Cluj continuă, fiind în curs de pregătire materialele pentru volumul al X-lea (2000-2004).

Faptul că în istoriografia de până la 1990 perioada evului mediu timpuriu era cercetată deosebit de tendențios, în perioada imediat următoare a fost necesar de a întreprinde noi investigații, în care au fost abordate asemenea probleme controversate și îndelung discutate, cum ar fi romanizarea, continuitatea populației romanizate, formarea poporului român și a statelor medievale românești în spațiul carpato-danubiano-nord-pontic, cultura și civilizația medievală românească, unitatea culturală și spirituală a românilor din cele trei țări românești ș.a.⁴⁷

Investigațiile medievistilor de la Chișinău din ultimii 12-14 ani s-au soldat cu un șir de interesante monografii, studii, articole publicate în diverse reviste și culegeri din Republica Moldova, România și din alte țări. Dintre acestea ținem să menționăm studiile cunoscutului arheolog și istoric Ion Hâncu, care a publicat o serie de articole dedicate romanizării, continuității și formării poporului român în vatra vechii Dacii, care au drept suport bogate materiale arheologice descoperite în a doua jumătate a secolului al XX-lea. Un loc aparte în aceste studii îl ocupă Basarabia, ca parte componentă a spațiului istoric și cultural românesc⁴⁸. În ultimul deceniu s-au impus prin studiile lor Ion Chirtoagă, dedicate sud-estului Moldovei și Transnistriei sub dominația otomană și cea țaristă⁴⁹, Ion Eremia⁵⁰ și Eduard Baidaus dedicate relațiilor internaționale ale Țării Moldovei în perioada de domnie a lui Vasile Lupu, lucrări care au la temelie izvoare inedite din arhivele rusești și poloneze, prin care sunt lărgite orizonturile cunoașterii epocii lui Vasile Lupu și Gheorghe Ștefan⁵¹. Un studiu monografic interesant a fost elaborat de Vladimir Tcaci⁵², care în baza unor izvoare inedite din arhivele rusești a reușit să dezvăluie politica expansionistă promovată de Rusia țaristă față de Țara Moldovei în anii '60-'80 ai sec. al XVIII-lea.

De asemenea, au fost publicate interesante studii consacrate unor personalități marcante ale culturii medievale românești, inclusiv privitoare la activitatea și opera cărturărească a mitropoliților Varlaam⁵³, Petru Movilă⁵⁴, Dosoftei⁵⁵, Nicolae Milescu-Spătaru⁵⁶, Dimitrie Cantemir⁵⁷, Amfilohie Hotiniul⁵⁸, Paisie Velicikovski⁵⁹ ș.a. Epoca domniilor fanariote și cea a luminilor au căpătat reflectare în studiile monografice ale lui Demir Dragnev⁶⁰, Vladimir Mischevca⁶¹ ș.a.

Dacă până la 1990 istoria Bucovinei era trecută sub tăcere, apoi în perioada imediat următoare au fost publicate mai multe studii dedicate istoriei acestui ținut românesc sub stăpânirea austriacă. În baza unor documente inedite, inclusiv din arhivele vieneze au fost elaboarte cercetări referitoare la mișcarea națională a românilor, precum și la evoluția etnodemografică din acest ținut⁶².

Un șir de studii sunt dedicate culturii și civilizației medievale românești⁶³, cărții și tiparului⁶⁴, cronicilor și cronicarilor⁶⁵, învățământului⁶⁶, raporturilor culturale cu alte popoare, monumentelor de istorie, de cultură și arhitectură⁶⁷, lucrări care au lărgit considerabil orizonturile cunoașterii în aceste probleme de istorie românească prin faptul că au fost valorificate și publicate documente, materiale, fonduri de cărți vechi de manuscrise și tipărite din arhivele și bibliotecile Republicii Moldova, Federației Ruse, Ucraine ș.a. Prin aceste valorificări istoricii chișinăuieni au adus o contribuție importantă la cunoașterea patrimoniului cultural și spiritual românesc.

Dacă în anii '50-'80 istoria ecleziastică a lipsit cu desăvârșire din tematica investigațiilor, apoi după această din urmă dată, aceste probleme se află permanent în atenția cercetătorilor

din Republica Moldova, fiind efectuate săpături arheologice la cele mai vechi centre monastice din Basarabia - Căpriană, Vărzărești, Bosie, Hâncu, Dobruja și Condrița, au fost elaborate și revăzute substanțial istoriile unor mănăstiri și biserici mai importante⁶⁸. În ediții aparte⁶⁹, precum și în paginile revistelor istorice și de cultură ecleziastică (*Luminătorul*, *Curierul Ortodox*, *Alfa și Omega*) au apărut numeroase studii în care este dezvăluită drama prin care a trecut biserica ortodoxă din Basarabia sub dominația țaristă și a regimului totalitar comunist⁷⁰.

În ultimii ani la Chișinău s-a reanimat interesul pentru cercetările de genealogie și heraldică. În prim-planul acestor interese s-au aflat genealogia unor familii și dinastii de boieri și răzeși originari din spațiul basarabean al Țării Moldovei, mari demnitari și pârcałabi care au activat la Cetatea Albă, Hotin, Chilia, Orhei, Soroca, precum și în târgurile Chișinău, Lăpușna etc. în sec. XV-XVIII⁷¹, precum și heraldica mai multor orașe și localități din același spațiu cu începere din evul mediu până în prezent⁷².

Epoca modernă se află în atenția mai multor cercetători de la Chișinău, care în diversele lor studii au acordat o atenție sporită situației Țărilor Române sub stăpânirea rusească în anii războiului ruso-turc din 1806- 1812⁷³, unor probleme de istorie a României moderne, precum și situația politică, economică, culturală a Basarabiei sub dominația țaristă în anii 1812-1917⁷⁴. Un loc aparte în tematica de cercetare a istoricilor moderniști îl ocupă problemele legate de mișcarea națională și culturală din Basarabia, de trezirea conștiinței de neam și de lupta pentru unirea cu Patria mamă - România⁷⁵ în anii revoluțiilor ruse din 1905-1907 și celor două revoluții din 1917. În baza unui imens material documentar și memorialistic istoricii din Chișinău au întreprins vaste investigații, în care au încercat să analizeze și să aprecieze nepărtinitor nu numai evenimentele din 1917-1918 legate de activitatea Sfatului Țării în vederea Marii Uniri, dar și cele ce țin de unirea tuturor provinciilor românești, aflate sub stăpânire străină, cu Regatul României⁷⁶.

Schimbări radicale s-au produs în problematica de cercetare a perioadei interbelice, când Basarabia s-a aflat în componența României Mari. De studii monografice aparte s-au învrednicit asemenea probleme ca: integrarea Basarabiei în statul unitar român, reforma agrară, viața politică, evoluția demografică etc.⁷⁷

Au fost publicate, de asemenea, o serie de investigații, în care a fost scos în vileag adevărul despre trecutul Transnistriei și procesele care au avut loc în R.A.S.S. Moldovenească (1924-1940) sub dictatura comunistă⁷⁸.

O deosebită atenție s-a acordat în istoriografia basarabeană evenimentelor tragice din anii 1939-1941⁷⁹, precum și celor din timpul celui de-al doilea Război mondial⁸⁰. Au fost efectuate ample cercetări privind problemele sovietizării în plan social-economic, politic și etno-cultural a Basarabiei și consecințele ei⁸¹. Deportările, foametea, colectivizarea forțată⁸², precum și evoluția ulterioară a satului moldovenesc în condițiile economiei colective și ale regimului stalinist-comunist⁸³, probleme care anterior erau trecute sub tăcere, s-au bucurat de o atenție deosebită în istoriografia basarabeană din ultima vreme. Un loc aparte în aceste investigații îl ocupă rezistența antisovietică și politica de deznaționalizare a autorităților sovietice⁸⁴.

Valul mișcării de eliberare națională din anii 1989-1991 a devenit, de asemenea, obiect de studiu pentru mai mulți cercetători, care încearcă să investigheze cât mai profund evenimentele care au dus la dezintegrarea U. R.S.S. și obținerea independenței de stat a Republicii Moldova la 27 august 1991.⁸⁵

Drept indice al creșterii valorii științifice a lucrărilor istoricilor de la Chișinău este faptul că multe din ele au văzut lumina tiparului la edituri prestigioase din România⁸⁶, iar unele

lucrări s-au învrednicit de premii ale Academiei Române⁸⁷. În paralel unii istorici de peste Prut au editat și reeditat lucrări importante la Chișinău⁸⁸, iar alții au pregătit și au publicat în comun cu istoricii basarabeni lucrări speciale și de sinteză atât în România, cât și în Republica Moldova⁸⁹.

În ultimul deceniu a crescut mult interesul istoricilor din România⁹⁰ și din alte țări⁹¹ față de problemele de istorie și cultură basarabească și bucovinească. Prin volumele și studiile publicate ei au contribuit la cercetarea multor probleme, mai cu seamă de istorie modernă și contemporană a românilor din aceste spații, fiind atinse mai multe aspecte de stringentă actualitate legate de spiritualitatea și identitatea românească în Basarabia sub ocupația străină, de diverse probleme de istorie politică, etnolingvistică ș.a. Multe dintre aceste lucrări, indiferent că au fost publicate la Chișinău, București sau în altă parte, au ajuns în bibliotecile publice, universitare și cele personale ale multor intelectuali din Basarabia. Devenind un bun spiritual și al românilor din acest spațiu, ele întregesc în multe privințe peisajul istoriografic din Republica Moldova.

Mai mulți istorici și editori de la Chișinău s-au lansat în valorificarea și publicarea moștenirii istoriografice, editând lucrări ale istoricilor români preponderent originari din Basarabia, fapt care a întregit esențial panorama istoriografică din Republica Moldova⁹².

În urma reformei învățământului în școlile de cultură generală, în licee și gimnazii, la facultățile de istorie, în scurtă vreme după 1991 a fost introdus cursul obligatoriu de Istorie a Românilor și cel de Istorie Universală. Mulți istorici (D. Dragnev, N. Chicuș, I. Varta, Gh. Gonța, N. Enciu, B. Vizer, P. Parasca, I. Niculiță, A. Petrencu, I. Gumenâi, C. Drahenberg, I. Chirtoagă, E. Certan ș.a.) participă la elaborarea manualelor, fiind publicate în zeci de mii de exemplare manuale, materiale didactice pentru profesori, studenți și elevi. În ansamblu, aceste manuale atât ca formă și conținut, cât și sub aspect metodic sunt elaborate la nivelul cerințelor actuale ale științei și cerințelor didactico-metodice naționale și europene. Ele reprezintă o bună experiență și în pofida criticilor din ultima vreme, în mare parte neîntemeiate, trebuie puse atât în plan concepțional științific, cât și didactico-metodic la temelia elaborării unei noi generații de manuale și materiale auxiliare didactice pe parcursul deceniilor următoare.

Literatura istorică din Republica Moldova s-a îmbogățit prin traduceri și ediții ale unor autori vest-europeni și americani, care lărgesc nu numai orizontul de cunoaștere, dar și temeliile teoretice și metodologice ale investigațiilor⁹³.

S-au activizat în această perioadă istoricii amatori, care prin publicațiile lor au scos în vileag multe pagini din trecutul românesc al Basarabiei și al întregii romanități orientale⁹⁴.

Astfel, precum am încercat să arătăm, în urma evenimentelor din anii 1989-1991, în istoriografia basarabească s-au produs schimbări dintre cele mai importante. Majoritatea istoricilor au susținut prin publicațiile lor mișcarea de eliberare națională a românilor de la est de Prut. Prin numeroasele studii și documente publicate în ultimii 12-14 ani, istoricii din Basarabia au efectuat o adevărată răsturnare de situație, producându-se pe această cale o spectaculoasă „schimbare la față” a istoriografiei din Republica Moldova. În multe din lucrările istoricilor basarabeni a căror problematică a fost prezentată și caracterizată mai sus, au fost abordate și propuse rezolvări noi, investigate teme și aspecte aflate la index sub regimul totalitar, care țin de istoria românilor, mai ales din spațiul istoric al Țării Moldovei, al Basarabiei, al Bucovinei de Nord și al Transnistriei, atât în epoca medievală și modernă, cât și în cea contemporană. În viziunea noastră, datorită acestor transformări, școala istoriografică basarabească a revenit în albia firească a istoriografiei românești, promovând ideea unității de neam, de limbă și cultură a poporului român în vatra vechii Dacii⁹⁵. La temelia cercetării

și predării istoriei naționale a fost pusă concepția cristalizată în operele classicilor istoriografiei românești – concepția de Istorie a Românilor – fiind reînnotat, pe această cale, firul tradiției istoriografiei basarabene recente cu cel de până la 1940.

Aflându-se în plin proces de transformare și maturizare, de racordare prin problematica abordată la istoriografia românească și cea europeană, în general, în istoriografia basarabeană din ultimul deceniu s-a produs o adevărată explozie informațională și editorială. Aceste schimbări atât cantitative, cât și calitative, datorită faptului că au fost scoase multe bariere și restricții din calea liberei circulații de informații și idei, creează un suport real pentru investigații interesante în viitor.

* * *

Prin studiul de față se face o încercare de a prezenta o panoramă a istoriografiei basarabene din ultimele decenii ale sec. al XX-lea, accentul punându-se pe transformările radicale, care s-au produs în cursul evenimentelor de după 1989, precum și în condițiile independenței de stat a Republicii Moldova (1991-2002). Bogata literatură istorică recentă (prezentată selectiv în aparatul științific al studiului) demonstrează cu prisosință că în știința istorică de la Chișinău s-au produs schimbări esențiale. Prin lucrările publicate se observă că majoritatea cercetătorilor au combătut dogmele staliniste și împărtășesc concepția unității de origine, limbă și cultură a românilor, a apartenenței românilor din Basarabia, Bucovina de Nord și Transnistria la poporul român și cultura românească. În studiu se încearcă a face o caracteristică a literaturii istorice apărute în anii 1991-2002, care cuprinde o vastă problematică de cercetare, fiind cuprinse în plan cronologic istoria românilor din evul mediu timpuriu până în zilele noastre, iar în pian geografic - Țara Moldovei înainte de 1812, Bucovina după 1775, Basarabia și Transnistria în sec. XIX-XX. Este prezentată, de asemenea, contribuția istoricilor de la Chișinău la valorificarea și editarea documentelor și materialelor din arhive și biblioteci, mai cu seamă din cele rusești. Totodată, sunt arătate transformările care au avut loc la Institutul de Istorie al Academiei de Științe, la facultățile de istorie ale universităților, fiind radical schimbată tematica de cercetare, precum și cea a cursurilor predate, în centru atenției fiind plasată istoria românilor în context general european și universal. De o caracteristică aparte se bucură în studiul nostru, activitatea revistelor și anualelor de istorie, edițiile bibliografice de specialitate etc.

NOTE

¹ *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV- începutul celui de al XVIII.* Documente și materiale în trei volume, vol. I (1408-1632), 362 p.; vol. II (1633-1673), 446 p.; vol. III (1673-1711), 415 p., Moscova 1966-1970.

² *Юго-восточная Европа в средние века, Кишинев, 1972, 374 p.; Карпато-дунайские земли в средние века, Кишинев, 1975, 340 p.*

³ Russev Eugen, *Slova cronicărească – ecoul bătrânei Moldove*, Chișinău, Ed. "Cartea moldovenească", 1974, 275 p.; Idem. *Cronografa moldovenească din veacurile XV-XVIII*, Ed. "Știința", Chișinău, 1977, 510 p. (ambele în grafie rusă).

⁴ Coroban Vasile, *Dimitrie Cantemir – scriitor umanist*, Chișinău, Ed. "Cartea moldovenească", 1973, 284 p.; Coroban Vasile și Russev Eugen, *Cronicarul Ion Neculce. Viața și opera*, Chișinău, 1956, 183 p. (ambele în grafie rusă).

⁵ *Dimitrie Cantemir. Creații muzicale*. Ediție de E. Tcacî, Chișinău, Ed. Literatura artistică, 1980, 120 p. (în grafie rusă); Фомин С.В. *Кантемиры в изобразительных материалах*, Кишинев, Штиинца, 1988, 96 p. (Cantemireștii în materiale ilustrative); *Наследие Дмитрия Кантемира и современность*, Culegere de studii, Кишинев, 1976, 230 p. (Moștenirea lui Dimitrie Cantemir și contemporaneitatea); Eșanu Andrei, *Dimitrie Cantemir. „Descrierea Moldovei”*. *Manuscrise și ediții*, Ed. Știința, Chișinău, 1987, 106 p. (cu grafie rusă).

⁶ *Moldova în epoca feudalismului*, vol. VII, partea I - II. Ed. de Pavel Dmitriev, Chișinău, 1975, partea I-606 p., partea II – 527 p. Дмитриев П.Г., *Народонаселение Молдавии (По материалам переписи 1772-1773, 1774 и 1803 гг.)*, Кишинев, 1973, 155 p.

⁷ Deși către 1990 fuseseră elaborate câteva volume, a fost editată doar varianta în limba rusă a primului volum. În 1998 puținii istorici care au rămas în albia concepției istoriografice sovietice au publicat o „Istorie a Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre”, Chișinău 1998, similară unei ediții din 1982 cu unele reformulări de pe pozițiile moldovenismului primitiv.

⁸ Țurcanu Ion, *Revoluta istoriografică din Moldova Sovietică de la sfârșitul anilor 80*, în “Revista istorică”, nr. 5-6, București, 1995.

⁹ *Голод в Молдове (1946-1947)*. Сборник документов. Сост. Царан А.М., Руснак Г.Е., Шишкану И.П. и др., Кишинев, 1993, 767 p.; Пасаг Валериу, *Трудные страницы истории Молдовы, 1940-1950*. Сборник документов, Terra, Москва, 1994, 800 p.

¹⁰ *Moldova în epoca feudalismului, Vol. VI. Cărți domnești și zapise moldovenești și slavo-moldovenești 1671-1710*. Alcăt. Nichitici A.N., Dragnev D.M., Svetlicinai L.I., Sovietov P.V. Sub red. Sovietov P.V., Chișinău, 1992, 280 +foto; Vol. VIII. Documente moldovenești sin secolul al XVIII-lea (1711-1750). Cărți domnești și zapise. Coord. Dragnev D.M. Alcăt. Larisa Svetlicinai, Demir Dragnev, Eugenia Bociarov, Chișinău, 1998, 256 p..

¹¹ Eșanu Andrei. *Chișinău. File de istorie*, Ed. “Museum”, Chișinău, 1998, p. 71-209.

¹² Răileanu N. *Documente medievale moldovenești din Arhiva de Război a Suediei*, Chișinău, Ed. “Tyragetia”, 2001, 308 p.

¹³ *Ecouri dintr-un secol. Pagini din presa periodică moldovenească a secolului XIX*. Ed. de Dumitru Coval, Chișinău, 1991, 407 p.; Șișcanu Ion, *Uniunea Sovietică – România. 1940 (Tratative în cadrul comisiilor mixte)*, Chișinău, 1995, 270 p.; Varta Ion, *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Documente inedite din arhivele rusești*, Ed. “Arc”, Chișinău, 1998, 560 p.; Varta Ion, Varta Tatiana, *Moldova și Țara Românească în timpul domniilor regulamentare. Documente inedite din arhivele din Federația Rusă, Ucraina și Republic Moldova*, Ed. “Cartdidact”, Chișinău, 2003, 542 p.

¹⁴ *Republica Moldova. Istoria politică (1989-2000). Documente și materiale*. În 2 volume. Alcăt. Mihai Cernencu, Andrei Galben, Gheorghe Rusnac, Constantin Solomon, vol. I – 543 p.; vol. II – 458 p, Chișinău, 2000.

¹⁵ Halipa Panteleimon, Moraru Anatolie, *Testament pentru urmași*, Ed. “Hyperion”, Chișinău, 1991, 176 p.; Alistar Elena. *Amintiri din 1917-1918*, în “Patrimoniul”, nr. 3, 1991, p. 97-117; Inculeț Ion. *O revoluție trăită*, Chișinău, 1991; Ghibu Onisifor, Pirogan Vadim. *Cu gândul la tine Basarabia mea*, Ed. “Museum”, Chișinău, 1995, 260 p.; Saka Serafim. *Basarabia în Gulag*, Ed. Uniunii Scriitorilor, Chișinău, 1995, 344 p.; Bogos Dimitrie, *La răspântie: Moldova de la Nistru 1917-1918*, Chișinău, 1998, 222 p.; Ghibu Onisifor, *Pe drumurile pribegiei*, Ed. “Museum”, Chișinău, 1999, 307 p.; Marinat Alexei. *Eu și lumea: Proză documentară*, Ed. Uniunii Scriitorilor, Chișinău, 1999, 216 p.; Mândăcanu Valentin, *Între acasă și acasă*, Ed. “Civitas”, Chișinău, 2000, 208 p.; Ghibu Valentin, *Timpuri și oameni*, Ed. “Museum”, Chișinău, 2001, 462 p.; Beșleagă Vladimir, *Jurnal 1986-1988*, Ed. “Prut Internațional”, Chișinău, 2002, 404 p.

¹⁶ Nicolae Costin, *Scrieri*. Ediție de Svetlana Korolevschi, vol. I-II, Ed. “Hyperion”, Chișinău, 1990.

¹⁷ *Letopisețul Țării Moldovei* (Grigore Ureche, Miron Costin, Ion Neculce), Ed. “Hyperion”, Chișinău, 1990, 637 p.

¹⁸ Axinte Uricariul, *Letopisețul Țării Moldovei (1711-1715)*. Studiu introductiv, notă asupra ediției, îngrijirea textului, glosar, indice de nume de Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Chișinău, 1999, 150 p.

¹⁹ Ioan Canta, *Letopisețul Țării Moldovei (1741-1769)*. Studiu introductiv, notă asupra ediției, îngrijirea textului, glosar, indice, tabel cronologic de Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, Chișinău, 1999, 48 p.

²⁰ Tcaci Vladimir. *Moldova în relațiile politice internaționale (1763-1774)*, Chișinău, 1998; Eremia Ion, *Politica externă a Moldovei la mijlocul secolului al XVII-lea (1634-1658)*, Chișinău, 2000.

²¹ Gonța Gheorghe, *Țara Moldovei în contextul politicii otomane: relațiile internaționale și mișcarea de eliberare*, Chișinău, 1993; Baidaus Eduard, *Țara Moldovei în sistemul relațiilor internaționale din Europa de Est în timpul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653)*. Raporturi politice cu Rzeczpospolita și Rusia, Chișinău, 1995; Parasca Pavel, *Evoluția politică internă și poziția internațională a Moldovei. Jumătatea sec. XIV-începutul sec. XV*, Chișinău, 1997; Haidarli Dan, *Relațiile politice dintre Moldova și Hanatul din Crimeea în sec. al XVIII-lea (1718-1774)*, Chișinău, 1998; Chicu Silvia, *Viața politică a Țării Moldovei în a doua jum. a sec. XVI-lea*, Chișinău, 1998.

²² Ungureanu Constantin, *Evoluția etno-demografică a Bucovinei în anii 1774-1850*, Chișinău, 1997.

²³ Chirtoagă Ion, *Sud-Estul Țării Moldovei și stânga Nistrului în anii 1484-1699 (expansiunea și stăpânirea turco-tătară)*, Chișinău, 1999.

²⁴ Moraru Elena, *Activitatea social-economică, politică și culturală a femeilor din RASSM (1924-1940)*, Chișinău, 1997; Negru Elena, *Politica etnolingvistică în RASSM (1924-1940)*, Chișinău, 2000.

²⁵ Cocărlă Pavel, *Domnia și târgurile în Moldova (a doua jum. a sec. al XIV-încep. sec. al XIX-lea)*, Chișinău, 1994; Zabolotnaia Lilia, *Formarea și stabilirea pieței orașenești în Moldova la sfârșitul sec. al XVI-începutul sec. al XVIII-lea (prin prisma factorului agrar)*, Chișinău, 1997; Țigulschi-Neaga Rodica, *Civilizația urbană în Moldova secolului al XVIII-lea*, Chișinău, 2001.

²⁶ Felea Aurelia, *Unitatea românească în publicistica lui Mihail Eminescu, Chișinău, 1997; Felea Alina, Viața cotidiană și mentalități din mediul urban al Țării Moldovei (mijl. sec. al XVII-lea – mijl. sec. al XVIII-lea), Chișinău, 2001; Bărlădeanu Virgiliu, Criză de conștiință medievală în Țara Moldovei în a doua jum. a sec. al XVII-lea - încep. sec. al XVIII-lea. (Studiu de mentalități colective), Chișinău, 2001.*

²⁷ Mischevca Vladimir, *Moldova în raporturile internaționale la începutul sec. al XIX-lea (1806-1812), Chișinău, 1997.*

²⁸ Popovschi Valeriu, *Republica Democratică Moldovenească (formarea și evoluția. 1917-1918), Chișinău, 2001.*

²⁹ Petrovski Nina, *Unirea Principatelor în istoriografia din România, Chișinău, 1993.*

³⁰ Șișcanu Ion, *Basarabia în contextul relațiilor sovieto - române, 1940, Chișinău, 1996; Petrencu Anatol, Politica României privind Basarabia. 1940-1944, Chișinău, 1997; Pădureac Lidia, Relațiile româno-sovietice în perioada 1917-1934, Chișinău, 2001.*

³¹ Nicolenco Viorica, *Extrema dreaptă în Basarabia (1923-1940), Chișinău, 1999; Atanasov Nicolae, Industria, comerțul, băncile și sistemele de comunicația ale Basarabiei în anii 1918-1940, Chișinău, 2000; Enciu Nicolae, Populația rurală a Basarabiei în anii 1918-1940, Ed. "Epigraf", Chișinău, 2002, 272 p.*

³² Movileanu Nicolae, *Din istoria Transnistriei (1924-1940). Politica stalinistă în domeniul culturii și represaliile din anii 1937-1938*, în "Revista de istorie a Moldovei", nr.2, Chișinău, 1993, p.69-77; Movileanu, N., Moraru A., *Condamnat la moarte, în revista "Nistru", nr.2, Chișinău, 1989, p. 156-158..*

³³ Bărlădeanu Virgiliu, *Deznaționalizarea și rusificarea românilor basarabeni (1944-1950)*, în revista "Cugetul", Chișinău, 1993, nr.3-4; Cașu Igor, „Politica națională” în Moldova Sovietică (1944-1989), Chișinău, 2000.

³⁴ Negru Gheorghe, *Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească, Chișinău, 1998; Alexandreanu-Sătaic Zinaida, Constituirea și funcționarea sistemului instituțional de cultură în R.S.S. Moldovenească (1944-1950), Chișinău, 1998; Cozmă Valeriu, Învățământul universitar în sistemul științific și educațional din Republica Moldova 1944-1996, Chișinău, 1998; Ursu Valentina, Politica culturală în R.S.S. Moldovenească (1944-1956), Chișinău, 2001.*

³⁵ Șișcanu Elena, *Instaurarea și consolidarea regimului totalitar bolșevic în R.S.S. Moldovenească (1940-1952), Chișinău, 1997; Postică Elena, Rezistența antisovietică în R.S.S. Moldovenească (1944-1950), Chișinău, 1998.*

³⁶ Cereș Irina, *Aderarea Republicii Moldova la organizațiile politice și economice internaționale. Relațiile economice-comerciale externe (1991-1995), Chișinău, 1998; Gaiciuc Victor, Constituirea armatei naționale a Republicii Moldova, Chișinău, 2000.*

³⁷ Cereteu Igor, *Construcțiile cu caracter bisericesc din Moldova în sec. al XIV-lea și prima jumătatea a sec. al XV-lea, Iași, 1999.*

³⁸ Fuștei Nicolae, *Opera mitropolitului Dosoftei în contextul culturii spirituale sud-est și est europene (a doua jum. a sec. al XVII-lea), Chișinău, 2003.*

³⁹ Moșanu Alexandru, *Argument*, în "Destin românesc", nr. 1, Chișinău-București, 1994, p. III-IV.

⁴⁰ Hâncu Ion, *Cetăți antice și medievale timpurii din Republica Moldova, Chișinău, 1993, 150 p. Idem. Orheiul Vechi, Chișinău, 1995, 100 p.; Husar Al., Gheorghe Gonța, Silvia Dimitriu-Chicu, Cetăți de pe Nistru, Chișinău, 1998, 212 p.; Șlapac Mariana, Cetatea Albă. Studiu de arhitectură medievală militară, Ed. "Arc", Chișinău, 1998, 210 p.; Bulat Nicolae, Județul Soroca: file de istorie, Ed. "Arc", Chișinău, 2000, 350 p.; Gorodenco Anatol, Ceramica locală de la Orheiul Vechi în secolele XIV-XVI., Ed. "Istros", Brăila, 2000, 130 p. + 133 planșe; Vezi capitolul: Structuri administrative, executive și militare (sec. XV-XIX), în Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, "Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziatice", Ed. "Arc", Chișinău, 2001, p. 13-183.; Gumenăi Ion, Istoria ținutului Hotin. De la origini până la 1806, Ed. "Civitas", Chișinău, 2002, 304 p.; Nesterov Tamara, Situl Orheiul Vechi. Monumente de arhitectură. Ed. "Epigraf", Chișinău, 2003, 235 p.*

⁴¹ Cocârlă Pavel, *Târguri sau orașele Moldovei în epoca feudală sec. XV-XVIII, Chișinău, 1991, 187 p.; Chișinău. Enciclopedie, Ed. "Muzeum", Chișinău, 1997, 676 p.; Eșanu Andrei, Chișinău. File de istorie, Ed. "Museum", Chișinău, 1998, 215 p.; Ion Dron, Chișinău. Schițe etnotoponimice, Ed. "Museum", Chișinău, 2001, 111 p.*

⁴² Tabunșcic Sergiu, *Șoldănești – localitate străveche din Valea Ciornei, Ed. "Sarmis", Chișinău, 1994, 176 p.; Stăvilă Veaceslav și Stăvilă Vera, Suruceni: Reprospectivă istorică, Chișinău, 1998, 103 p.; Poștarencu Dinu, Istoria satului Sadic, Chișinău, 2001, 224 p.; Ibidem, Pânășești. File de istorie, Chișinău, 2002, 288 p.; Șoimaru Vasile, Dron Ion, Furtună Alexandru ș.a., Cornova, Ed. "Museum", 2000, 708 p.; Furtună Al., Noi mărturii despre Hiliuși, Ed. "Civitas", Chișinău, 2000, 232 p.; Iașenco Tudor, Țopa Tudor, Coșernița trecut și prezent, oameni și destine, Rezina, 2001, 145 p.; Mereuță Ion, Leașco Ion, Scutelnic Gheorghe, Dângeni, Ed. "Pontos", Chișinău, 2001, 155 p.*

⁴³ Cozma Valeriu, *Istoria Universității de Strat din Moldova 1946-1996, Chișinău, 1996, 560 p.*; *Istoria Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” (1940-2000)*. Col. de aut. V. Burlacu, Gh. Bârcă, B. Vizer ș.a. Chișinău, 2000, 386 p.

⁴⁴ Cemortan Leonid, *Teatrul Național din Chișinău (1920-1935). Schiță istorică*, Chișinău, 2000, 316 p.; Ganenco Petru, *Istoria Bibliotecii Naționale a Republicii Moldovei de la 1832 până la 1918*, în 2 volume, Chișinău, 2001.

⁴⁵ Nicu Vladimir, *Localitățile Moldovei în documente și cărți vechi. Îndrumar bibliografic*, vol. I-II, Chișinău, 1991; Ghibu Onisifor, *Pe baricadele Basarabiei și Transnistriei. Repere bibliografice și istorice*, Ed. “Abc”, Chișinău, 2000, 96 p.; Dron Ion, *Biobibliografie*, Chișinău, 1998, 87 p.; Eșanu Valentina, *Andrei Eșanu la 50 de ani*, Ed. “Civitas”, Chișinău, 1998, 32 p.; Parasca Pavel, *Biobibliografie*, 1999, 52 p.; Cernescu Mihai, *Bibliografie*, Chișinău, 2001, 35 p.; Grati Tamara, *Alexandru Boldur 1886-1982: Bibliografie (cu ocazia împlinirii a 115 ani de la naștere)*, Chișinău, 2001, 41 p.

⁴⁶ *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 1-24, 1990-1995, în “*Revista de Istorie a Moldovei*”, nr. 3-4, 1995, p. 133-141; *Cercetări în domeniul științelor umaniste la Universitatea de stat din Moldova (1975-1995)*. Contribuții bibliografice, Chișinău, 1996 463 p.; Madan Ion, *Istorie, arheologie, etnografie 1981-2001. Contribuții bibliografice*, Chișinău, 2001, 480 p.; *Institutul de Istorie al A.S.M. în anii 1991-2002. Bibliografie*. Alcăt. Gh. Nicolaev, Zinaida Alexandreanu-Sâtnic, Ed. “Civitas”, Chișinău, 2002, 47 p.

⁴⁷ *Evul mediu timpuriu în Moldova*, Ed. “Știința”, Chișinău, 1994, 170 p.; Postică Gheorghe, *Românii din codrii Moldovei în evul mediu timpuriu*, Chișinău, Ed. “Universitas”, 1994, 240 p.; Corman Igo, *Contribuții la istoria spațiului Pruto-Nistean în epoca evului mediu timpuriu (sec. V-VII d. Cr.)*, Ed. “Cartdidact”, Chișinău, 1998, 290 p.; Tentiuc Ion, *Populația din Moldova centrală în secolele XI-XIII*, Iași, 1996, 280 p.

⁴⁸ Hâncu Ion, *Străvechi monumente din Republica Moldova*, Ed. “Arc”, Chișinău, 1996, 143 p. Hâncu Ion, *Semnificația etnoculturală a vaselor de lut folosite în evul mediu timpuriu de către populația din spațiul proto-nistean*, în *Revista de Istoria a Moldovei*, nr. 1-2, 1999, p. 27-37; *Ibidem, Soarta băștinașilor din spațiul pruto-nistean în antichitate și în evul mediu timpuriu*, în “*Revista de Istoria a Moldovei*”, nr. 1.4, 2001, p. 36-46.; Hâncu Ion, *Vetre strămoșești din Republica Moldova. Materiale arheologice informativ-didactice*. Chișinău, Ed. “Știința”, 2003, 508 p.

⁴⁹ *Куртоазъ Ион, Югъ Днестровско-Прутского междуречия под османским владычеством (1484-1595)*, Ed. “Știința”, Chișinău, 1992, 105 p.; Chirtoagă Ion, *Din istoria Moldovei de sud-est până în anii 30 ai secolului al XIX-lea*, Ed. “Museum”, Chișinău, 1999, 225 p.; Chirtogă Ion, *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699)*, București, 1999;

⁵⁰ Eremia Ion, *Relațiile externe ale lui Vasile Lupu (1634-1653). Contribuții la istoria diplomației moldovenești în secolul al XVII-lea*, Ed. “Cartdidact”, Chișinău, 1999, 295 p.

⁵¹ Baidaus Eduard, *Politica și diplomația Moldovei în timpul domniei lui Vasile Lupu (1634-1653)*, Ed. “Civitas”, Chișinău, 1998, 129 p.

⁵² Teaci Vladimir, *Moldova în relațiile politice internaționale (1763-1774)*, Ed. “Civitas”, Chișinău, 1999, 130 p.

⁵³ Varlaam, *Opere*, Ed. de Manole Neagu, Ed. “Hyperion”, Chișinău, 1991, 620 p.

⁵⁴ Petru Movilă, *Despre taina cununiei*. Ed. de Vasile Malanețchi, Ed. “Știința”, Chișinău, 1996, 84 p.; Movilă Petru, *Mărturisirea de credință a Bisericii Ortodoxe*. Traducere de Alexandru Elian, Ed. “Știința”, Chișinău, 1996, 183 p.; Movilă Petru, *Împăcarea Bisericii Ortodoxe*. Traducere de Ștefan Lupan, Ed. îngrijită de Vlad Chiriac, Iași, Polirom, 2002, 184 p.; Gheorghe Bobăna, *Petru Movilă. Profilul unui destin*, Ed. “Știința”, Chișinău, 1996, 110 p.

⁵⁵ Fuștei Nicolae, *Mitropolitul Dosoftei: viața și activitatea*, Ed. “Civitas”, Chișinău, 1999, 100 p.

⁵⁶ *Nicolae Milescu-Spătaru și problemele culturii Moldovei (materialele „Lecturilor II Milesciene”)*, Culegere de studii, Ed. “Știința”, Chișinău, 1991, 130 p.; *Nicolae Milescu-Spătaru și istoria culturii*, Culegere de studii, Ed. “Civitas”, Chișinău, 1998, 96 p.

⁵⁷ *Dimitrie Cantemir (1673-1723)*. Materialele simpozionului științific, Chișinău, 1998, 95 p.

⁵⁸ Amfilohie Hotiniul, *Gramatica de la învățătura fizicii*, Ed. “Știința”, Chișinău, 1990, 215 p.; Babii A., *Amfilohie Hotiniul*, Ed. “Cartea moldovenească”, Chișinău, 1990, 70 p.

⁵⁹ *Sfântul Paisie de la Neamț. Cuvinte și scrisori duhovnicești*. Selectate și traduse în limba română de Valentina Pelin. Prefață de Virgil Căndea, vol. I, Chișinău, 1998, 215 p., Vol. II, Chișinău, 1999, 279 p.

⁶⁰ Dragnev Demir, *Țara Moldovei în epoca luminilor*, Ed. “Civitas”, Chișinău, 1999, 188 p.

⁶¹ Mischevca Vladimir, *Moldova în politica marilor puteri la începutul secolului al XIX-lea*, Ed. “Civitas”, Chișinău, 1999, 144 p.; r Mischevca Vladimir și Periklis Zavitsanos, *Principele Constantin Ypsilanti 1760-1816*, Ed. “Civitas”, Chișinău, 1999, 175 p.

⁶² Purici Ștefan, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775-1861*, Ed. “Hurmuzachi”, Suceava, 1998, 272 p. (lucrarea are la bază teza de doctor în științe istorice elaborată și susținută la Chișinău);

Ungureanu Constantin, *Bucovina în perioada stăpânirii Austriei 1774-1918. Aspecte etnodemografice și confesionale*, Ed. "Civitas", Chișinău, 2003, 304 p.

⁶³ *Valori și tradiții culturale în Moldova*, Culegere de studii, Ed. "Știința", Chișinău, 1993, 230 p.; Eșanu Andrei, *Cultură și civilizație medievală românească*, Chișinău, 1996, 270 p.; Idem, *Contribuții la istoria culturii românești*, București, 1997, 380 p.

⁶⁴ *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în U.R.S.S. Colecția bibliotecii mănăstirii Noul-Neamț (sec. XIV-XIX)*, Alcătuitor Valentina Ovcinicova-Pelin, Chișinău, 1989, 437 p. (în grafie rusă); *Cartea Moldovei. Sec. XVII- începutul sec. XX*. Vol. I.-II Alcăt. N. Matei, C. Slutu, V. Farmagiu, Red. șt. și autor șt. introductiv Andrei Eșanu, Ed. "Știința", Chișinău, 1990-1992; Negru Nina, *Bibliotecile Basarabiei și ale Transnistriei și conștiința de comunitate*, Chișinău, 2002, 192 p.; Danilov M., Grițco A., Malahov L., *Cartea românească în colecțiile Muzeului Național de Istorie a Moldovei 1683-1918. Catalog*, Ed. "Tyragetia", Chișinău, 2002, 223 p.

⁶⁵ Bobână Gheorghe, Grigore Ureche, Ed. "Basarabia", Chișinău, 1991, 120 p., Eșanu Andrei, *Caracterul pluristratificat al "Letopiseșului Țării Moldovei" de Grigore Ureche*, în "Valori și tradiții culturale în Moldova", Chișinău, 1993, pag.96-106; Idem, *Istoriografia Țării Moldovei de la Grigore Ureche la Ion Neculce. Unele aprecieri valorice*, în "Revista de istorie a Moldovei", nr. 1, Chișinău, 1993, pag. 3-15.; Idem, *Întemeierea statului medieval moldovenesc. Interpretări și comentarii pe marginea "Letopiseșului Țării Moldovei" de Grigore Ureche*, în "Evl mediu timpuriu în Moldova", Chișinău, 1994, pag. 11-43; *Un veac de aur în moldova (1643-1743). Contribuții la studiul culturii și literaturii române vechi*, Culegere de studii, Chișinău-București, 1996, 255 p.

⁶⁶ Eșanu Andrei, *Din vremuri copleșite de greutate*. Schițe din istoria culturii medievale din Moldova, Ed. "Lumina", Chișinău, 1991, 237 p.; *Istoria învățământului și a gândirii pedagogice în Moldova*. Coordonator, T. Cibotaru, Ed. "Lumina", Chișinău, 1991, 333p.; Cozma Valeriu, *Istoria Universității de stat din Moldova. 1946-1996*, Chișinău, 1996, 550 p.

⁶⁷ *Patrimoniul cultural al Republicii Moldova*. Alcăt. T.Stăvilă, C.Ciobanu, T. Diaconescu, Ed. "Arc" și "Museum", Chișinău, 1999, 275 p.

⁶⁸ Postică Gheorghe și Constantinescu Nicolae, *Căprian*, *Repere istorico-arheologice*, Chișinău, Ed. "Știința", 1996, 111 p.; Ciobanu Constantin, *Biserica Adormirii Maicii Domnului din Căușeni*, Ed. "Știința", Chișinău, 1997, 163 p.; Ilvițchi Luminița, *Mănăstirile și schiturile din Basarabia*, Chișinău, "Museum", 1999, 147 p.; Ghimpu Vlad, *Biserici și mănăstiri medievale în Basarabia*, Chișinău, Tyragetia, 2000, 220 p.; Zubco Angela, *Biserica în Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVII. Relațiile cu Muntele Athos*, Chișinău, Pontos, 2000, 225 p.; Ciobanu Constantin, Stăvilă Tudor, *Icoane vechi din colecții basarabene*, Ed. "Arc", Chișinău, 2000, 210 p.; Postică Gheorghe, *Mănăstirea Căpriană (de la întemeiere până în zilele noastre)*, Ed. "ULIM", Chișinău, 2000, 76 p.; Popovschi Nicolae, *Istoria Bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși. Din negura trecutului crâmpie de amintiri*, Ed. "Museum", Chișinău, 2000, 504 p.; *Locașuri sfinte din Basarabia*, Chișinău, Ed. "Alfa și Omega", 2001, 288 p.; *Vezi capitolul: Centre și structuri ecleziastice de la Est de Prut*, în Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice*. Studii, Ed. "Arc", Chișinău, 2001, p. 185-280; Balan Pavel, *Cetățile sufletului. Mănăstiri și schituri basarabene*, Ed. "Arc", Chișinău, 2002; Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Nicolae Fuștei, Valentina Pelin, Ion Negrei, *Mănăstirea Căpriană (sec. XV-XX). Studiu istoric, documente, cărți, inscripții și ale materiale*. Coord. Andrei Eșanu, Chișinău, 2003, 564 p. + il.

⁶⁹ Parasca Pavel, *La obârșia Mitropoliei Țării Moldovei*, Ed. "Prut Internațional", Chișinău, 2002, 104 p.

⁷⁰ Buzilă Boris, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia (1812-1918; 1918-1944)*, București-Chișinău, 1996; Popovschi Nicolae, *Istoria bisericii din Basarabia în veacul al XIX-lea sub ruși. Din negura trecutului crâmpie de amintiri*, Reeditare, Ed. "Museum", Chișinău, 2000, 503 p.

⁷¹ Varta Ion și Tatiana, *Neamuri de nobili, mazili și preoți din Cornova*, în Cornova, Ed. "Muzeum", Chișinău, 2002, p. 567-633; Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *O dinastie de pârcălabi orheiieni (sec. XVI-XVIII)*, în Eșanu Andrei, Eșanu Valentina, *Moldova medievală. Structuri executive, militare și ecleziastice*. Studii, Ed. "Arc", Chișinău, 2001, p.62-75; Eșanu Andrei, *Vlaicul pârcălab - unchiul lui Ștefan cel Mare*, Ed. "Prut Internațional", Chișinău, 2001, 110 p.; *Pro Fide et Patria. Contribuții la studierea vieții și activității membrilor familiei Hâjdău - Hasdeu*. Ed. de Pavel Balmuș. Fascicula I, Ed. "Epigraf", Chișinău, 2002, 256 p.; Furtună Alexandru, Șoimaru Vasile, *Neamul Șoimăreștilor. 500 de ani de istorie*, Ed. "Prometeu", Chișinău, 2003, 508 p.

⁷² Mischevca Vladimir, Negrei Ion, Nichitici Alexandru, *Simbolica Țării Moldovei. Din istoria vexilologiei și sigilografiei heraldice moldovenești din sec. XIV-XIX*, Ed. "Știința", Chișinău, 1994, 127 p.; Andrieș -Tabac Silviu, *Heraldica teritorială a Basarabiei și Transnistriei*, Ed. "Museum", Chișinău, 1998, 172 p.

⁷³ Jarcuțchi Ion, Mischevca Vladimir, *Pacea de la București (din istoria diplomatică a încheierii tratatului de pace ruso-turc de la 16 (28) mai 1812)*, Ed. "Știința", Chișinău, 1992, 200 p.; Agachi Alexei, *Ocupația rusă a Principatelor Române (1806-1812)*, Ed. "Civitas", Chișinău, 2003, 145 p.

⁷⁴ Poștarencu Dinu, *O istorie a Basarabiei în date și documente 1812-1940*, Chișinău, 1998, 220 p.; Negru Gheorghe, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*, Ed. "Prut Internațional", Chișinău, 2000, 200p.; Tomuleț Valentin, *Politica comercial-vamală a țarismului în Basarabia și influența ei asupra constituirii burgheziei comerciale (1812-1868)*, Ed. "USM", Chișinău, 2002, 476 p.

⁷⁵ Țurcanu Ion, *Unirea Basarabiei cu România 1918*, Chișinău, 1998, 560 p.

⁷⁶ Moraru Anton și Negrei Ion, *Anul 1918. Ora astrală a neamului românesc*, Ed. "Civitas", Chișinău, 1998, 223 p.

⁷⁷ Țurcanu Ion, *Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940*, Chișinău, Ed. Universitas, 1991; Agrigoroaiei Ion, Palade Gheorghe, *Basarabia în cadrul României întregite 1918-1940*, Ed. "Universitas", Chișinău, 1993, 255 p.; Cojocaru Gheorghe, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, București, 1997; 147 p.; Atanasov Nicolae, *Industria, comerțul, băncile și sistemele de comunicație ale Basarabiei în anii 1918-1940*, Ed. "Civitas", Chișinău, 2000, 156 p.; Nicolenco Viorica, *Extrema dreaptă în Basarabia 1923-1940*, Chișinău, 1999, 112 p. Enciu Nicolae, *Populația rurală a Basarabiei în anii 1918-1940*, Ed. "Epigraf", Chișinău, 2002, 270 p.; Pădureac Lidia, *Relații româno-sovietice (1917-1934)*, Ed. "Prut Internațional", Chișinău, 2003, 214 p.

⁷⁸ Dragnev D., Jărcuțchi I., Chirtoagă I., Negru Elena, *Din istoria Transnistriei*, Ed. "Civitas", Chișinău, 2001, 192 p.; Galușcenco O. *Populația R.A.S.S.M. (1924-1940)*, Chișinău, 2001, 48 p.; Стратиевский К.В. *Голод в 1932-1933 гг. в Молдавской АССР*, Ed. "Civitas", Chișinău, 2001, 94 đ.; Bulat Ludmila. *Românii moldoveni de dincolo de Bug*, Ed. "Civitas", Chișinău, 2002, 84 p.; Negru Elena, *Politica etnoculturală în R.A.S.S.Moldovenească (1924-1940)*. Chișinău, 2003, 204 p.

⁷⁹ Șișcanu Ion, *Raptul Basarabiei, 1940*, Ed. "Universitas", Chișinău, 1993, 198 p.; Gribincea Mihai, *Basarabia în primii ani de ocupație sovietică*, Șluj-Napoca, 1995, 188 p.; *Anexarea Basarabiei în anul 1940 de către Uniunea Sovietică – o consecință directă a pactului Molotov-Ribbentrop*. Coord. Al. Moșanu și Ion Buga, Chișinău, 2002, 127 p.

⁸⁰ Șișcanu Ion, *Uniunea Sovietică – România. 1940 (Tratative în cadrul comisiilor mixte)*, Chișinău, 1995, 270 p.; Stavilă Veaceslav, *De la Basarabia românească la Basarabia sovietică. 1939-1945*, Chișinău, 2000, 151 p.; Petrencu Anatol, *România și Basarabia în anii celui de-al doilea război mondial*, Ed. "Epigraf", Chișinău, 1999, 178 p.

⁸¹ Negru Gheorghe, *Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească*, Ed. "Prut Internațional", Chișinău, 2000, 132 p.

⁸² *Голод в Молдове (1946-1947)*. (Foamea în Moldova) Сборник документов, Кишинев, 1993, 757 с.; Țurcanu Ion, *Foamea din Basarabia în anii 1946-1947: mecanismul organizării ei*, Chișinău, 1993, 144 p.; Пасар Валериу, *Трудные страницы истории Молдовы, 1940-1950*, Москва, Terra, 1994, 800 с.; Пасар Валериу, *Суровая правда истории. Депортации с территории Молдавии 40-50 гг.* Chișinău, Ed. "Momentul", 1998, 415 p.; *Cartea memoriei. Catalog al victimelor totalitarismului comunist*, vol. I, Cuvânt înainte de N. Răileanu; Introducere de Elena Postică, Alcătuitoari Elena Postică, Maria Praporșic și Vera Stăvilă, Ed. "Știința", Chișinău, 1999, XIV+ 466 p., vol. II, Ed. "Știința", Chișinău, 2001, 464 p.

⁸³ Bulmaga Leonid, *Agricultura Moldovei (1950-1990). Aspecte social-economice*, Ed. "Civitas", Chișinău, 1999, 168 p.

⁸⁴ Postică Elena, *Rezistența antisovietică în Basarabia 1944-1950*, Ed. "Știința", Chișinău, 1997, 230 p.; Șișcanu Elena, *Regimul totalitar bolșevic în R.S.S. Moldovenească (1940-1952)*, Ed. "Civitas", Chișinău, 1997, 100 p.; Ghimpu Gheorghe, *Conștiința națională a românilor moldoveni*, Chișinău, 1999, 480 p.; Gheorghe Negru, *Politica etnolingvistică în R.S.S. Moldovenească*, Ed. "Prut Internațional", Chișinău, 2000, 132 p.; Țurcanu Ion, *Moldova antisovietică. Aspecte din lupta basarabenilor împotriva ocupației sovietice 1944-1953*, Ed. "Prut Internațional", Chișinău, 2000, 330 p.

⁸⁵ Gribincea Mihai, *Trupele ruse în Republica Moldova? Factor stabilizator sau sursă de pericol*, Ed. "Civitas", Chișinău, 1998, 144 p.; Gaiciuc Victor, Ciobanu Vitalie, *Constituirea Armatei Naționale (cronica evenimentelor 1989-1992)*, Ed. "Civitas", Chișinău, 1999, 108 p.; Cojocaru Gheorghe, *Separatismul în slujba Imperiului*, Ed. "Civitas", Chișinău, 2000, 192 p.; Cașu Igor, „Politica națională” în Moldova Sovietică (1944-1989), Ed. "Cartdidact", Chișinău, 2000, 214 p.; Cojocaru Gheorghe, *1989 la Est de Prut*, Ed. "Prut Internațional", Chișinău, 2001, 215 p.; Țurcanu Ion, *Republica Moldova independentă 1991-2001*. Studii, reflecții, mărturii, Ed. "Știința", Chișinău, 2001, 207 p.; Cojocaru Gheorghe, *Politica externă a Republicii Moldova*. Studii. Ed. II-a rev. Și adăugită, Ed. "Civitas", Chișinău, 2001, 205 p.; Cojocaru Gheorghe, *Colapsul URSS și dilema relațiilor româno-române*, Ed. "Omega", București, 2001, 238 p.

⁸⁶ Eșanu Andrei, *Contribuții la istoria culturii românești (Moldova medievală)*, Ed. "Fundăției Culturale Române", București, 1997, 380 p.; Cojocaru Gheorghe, *Integrarea Basarabiei în cadrul României (1918-1923)*, București, 1997; Chirtogă Ion, *Sud-Estul Moldovei și stânga Niștrului (1484-1699)*, București, Ed. Fundăției Culturale Române, 1999, 208 p.; Tentiuc Ion, *Populația din Moldova centrală în secolele XI-XIII*,

Iași, Ed. "Helios", 1996, 280 p.; Movilă Petru, *Împăcarea Bisericii Ortodoxe*. Traducere de Ștefan Lupan, Ed. îngrijită de Vlad Chiriac, Iași, Polirom, 2002, 184 p.; Purici Ștefan, *Mișcarea națională românească în Bucovina între anii 1775-1861*, Ed. "Hurmuzachi", Suceava, 1998, 272 p.

⁸⁷ Andrei Eșanu pentru lucrarea *Cultură și civilizație medievală românească*, Ed. "Arc", Chișinău, 1996; Ion Tentiuc, *Populația din Moldova centrală în secolele XI-XIII*, Ed. "Helios", Iași, 1996; Ion Varta, *Revoluția de la 1848 în Țările Române. Documente inedite din arhivele rusești*, Ed. "Arc", Chișinău, 1998; Ion Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699)*, Ed. "Fundăției Culturale Române", București, 1999; Zubco Angela, *Biserica în Țara Românească și Moldova în secolele XIV-XVII. Relațiile cu Muntele Athos*, Ed. "Pontos", Chișinău, 2000.

⁸⁸ Cihodaru C., *Alexandru cel Bun (23 aprilie 1399-1 aprilie 1432)*, Ed. "Cartea moldovenească", Chișinău, 1990, 280 p.; Gorovei Ștefan S. *Mușatinii*, Ed. "Basarabia", Chișinău, 1991, 166 p.; Popescu Petru Demetru, *Basarabii*, Ed. "Universitas", Chișinău, 1992, 252 p.; Giurescu Dinu C., *Ion Vodă cel Viteaz*, Ed. "Universitas", Chișinău, 1992, 154 p.; Stoide Constantin A. și Caprosu Ioan, *Relațiile economice ale Brașovului cu Moldova. De la începutul secolului al XVIII-lea până la 1850*, Ed. "Universitas", Chișinău, 1992, 352 p.; Platon Gh., *Moldova și începuturile revoluției de la 1848*, Ed. "Universitas", Chișinău, 1993, 480 p.; Ion Neculce, *Cronica copiată de Ioasaf Luca*. Ed. de Zamfira și Paul Mihail, Ed. "Știința", Chișinău, 1993, 317 p.; Mihail Paul, *Mărturia de spiritualitate românească din Basarabia. Așezăminte, scrieri, personalități*, Ed. "Știința", Chișinău, 1993, 406 p.; Agrigoroaei Ion, Palade Gheorghe, *Basarabia în cadrul României întregite 1918-1940*, Ed. "Universitas", Chișinău, 1993, 255 p.

⁸⁹ *Probleme actuale ale istoriei naționale și universale*. Culegere de studii și materiale, Ed. "Universitas", Chișinău, 1992, 373 p.; *Tezaur de muzele orașului Chișinău secolele XVI-XVIII*. Coordonator Viorel M. Butnariu, Ed. "Universitas", Chișinău, 1994, 170 p.; *Un veac de aur în Moldova (1643-1743). Contribuții la studiul culturii și literaturii române vechi*. Culegere de studii, Chișinău-București, 1996, 255 p.; Basarab. *Scrisori din Basarabia*. vol. I, 1880-1883. Ed. de Aristița și Tiberiu Avrămescu, Chișinău-București, 1996, 315 p.

⁹⁰ Cernovodeanu, Paul, *Basarabia. Drama unei provincii românești*, București, 1999; Constantin Ion, *Basarabia sub ocupație sovietică: de la Stalin la Gorbaciov*, București, 1994; Pop Adrian, *Componente ale politicii de deznationalizare în Moldova Sovietică*, în: *Sub povara graniței imperiale*, București, 1993; Pop Iftene, *Basarabia din nou la răscrucă. (Replica la falsul grosolan „moldovenii în istorie”)*, București, 1993; Scurtu Ioan, Hlihor Constantin, *Drama românilor între Prut și Nistru*, București, 1992; Scurtu Ioan și alții, *Istoria Basarabiei de la origini până la 1998*, București, 1998; Zub Alexandru, *Impasul reîntririi*, Iași, 1999, 150 p.; *Basarabia. Dilemele identității*, Ed. de Flavius Solomon și Alexandru Zub, Iași, 2001, 324 p.; Solomon Flavius, *Identitate etnică și minorități în Republica Moldova. O bibliografie*, Iași, 2001, 200 p.; Mihai-Ștefan Ceaușu, *Bucovina Habsburgică de la anexare la Congresul de la Viena*, Iași, 1998, 249 p.

⁹¹ Bruhis Mihail, *Rusia, România și Basarabia. 1812, 1918, 1924, 1940*. Traducere Alexandru Chiriac, Ed. "Universitas", Chișinău, 1992, 361 p.; Wilhelmus Petrus van Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*. Traducere Ion Stanciu, Chișinău, 1996, 525 p.; Heitman K., *Limbă și politică în Republica Moldova*, Chișinău, 1998; King Charles, *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală*, Ed. "Arc", Chișinău, 2002, 273 p.

⁹² Nistor Ion, *Istoria Basarabiei*, Ed. "Cartea moldovenească", Ed. "Cartea moldovenească", Chișinău, 1991, 295 p.; Brătianu Gheorghe, *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*. Ed. de Valeriu Răpeanu, Ed. "Cartea moldovenească", Chișinău, 1991, XIII, 237 p.; Vasile Pîrvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*. Ed. îngrijită, note, comentarii și postfață de Radu Florescu, Ed. "Universitas", Chișinău, 1992, 603 p. + XLIII; Giurescu C.C., *Viața și opera lui Cuza Vodă*. Ed. a 2-a, rev. și adn., Ed. "Universitas", Chișinău, 1992, 508 p.; Iorga N., *Istoria românilor pentru poporul....?* După ed. Istoria românilor de N. Iorga, Vălenii-de-Munte, 1908, Chișinău, Uniunea Scriitorilor, 1992, 23 p.; Cazacu Petre, *Moldova dintre Prut și Nistru 1812-1918*, Ed. "Știința", Chișinău, 1992, 445 p.; Ciobanu Ștefan, *Basarabia. Populația, istoria, cultura*. Ed. îngrijită de Cornel Scafeș. Traducere din limba franceză de Alexandrina Grigorescu, Ed. "Știința", Chișinău, 1992, 155 p.; Gonța Alexandru, *Relațiile românilor cu slavii de răsărit până la 1812*. Prefață de P. Parasca, Gh. Postică; Note bibliografice de I. Caproșu, Ed. "Universitas", Chișinău, 1993, 156 p.; Ciobanu Ștefan, *Basarabia*. Cuvânt înainte de Valeriu Popovschi, Ed. "Universitas", Chișinău, 1993, 447 p.; Ciobanu Ștefan, *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917-1918*. Schiță biografică de Iurie Colesnic, Ed. "Universitas", Chișinău, 1993, 332 p.; Brătianu Gheorghe, *O enigmă și un miracol istoric: poporul român*. Ed. de Stelian Brezeanu, Trad. De Marina Rădulescu, Ed. "Știința", Chișinău, 1993, 212 p.; Bezviconi Gheorghe, *Semimileniul Chișinăului*, Ed. "Museum", Chișinău, 1996, 96 p.; Ciobanu Ștefan, *Chișinău*, Ed. "Museum", Chișinău, 1996, 80 p.; Arbure Zamfir, *Basarabia în secolul al XIX-lea*, Text îngrijit, studiu introductiv, note, comentarii, indice de Ion și Tatiana Varta, Ed. "Novitas", Chișinău, 2001, 740 p. + 5 pl.; Ghibănescu Gheorghe, *Impresii și note din Basarabia*, Ed. "Civitas", Chișinău, 2001, 392 p.; Negovschi Eustafie, *Români și urmașii lor în Rusia și Ucraina*, Ed. "Museum" 2002, Chișinău, 60 p. + 26.

⁹³ Paraire Philippe, *Mari lideri ai istoriei mondiale*, Traducere Dorina Bodea, Chișinău, 1999, 256 p.; Hobsbawn Eric, *O istorie a secolului XX. Era extremelor. 1914-1991*. Traducere Liliana Ionescu, Ed. "Cartier", Chișinău, 1999, 624 p.; McNeill William H., *Ascensiunea Occidentului: o istorie a comunității umane și un eseu retrospectiv*. Traducere Dorina Bodea, Ed. "Arc", Chișinău, 2000, 800 p.; Wolf Eric, *Europa și populația fără istorie*. Traducere Radu Săndulescu, Ed. "Arc", Chișinău, 2000, 500 p.; Gaillard Jean-Mochhel; Rowley Anthony, *Istoria continentului european. De la 1850 până la sfârșitul secolului al XX-lea*. Traducere Em. Galaicu-Păun, Ed. "Cartier", Chișinău, 2001, 672 p.; Beaud Michel, *Istoria capitalismului. De la 1500 până la 2000*. Traducere Claudiu Constantinescu, Ed. "Cartier", Chișinău, 2001, 360 p.;

⁹⁴ Colesnic Iurie, *Basarabia necunoscută*. vol. I, Ed. "Museum", Chișinău, 1993, 316 p, vol. II, 1997, 286 p., vol. III, 2000, 320 p., vol. IV, 2002, 304 p., Golub Valentin, *Furcenii. Mărturii din trecutul satului*, Orhei, 1999, 79.; Bobeică Alexandru, *Sfatul Țării. Stindard al renașterii naționale*, Ed. "Universitas", Chișinău, 1993, 176 p.; Holban Eugen Șt., *Contribuția Basarabiei la cultura românească. Toponimie și identitate națională*, Chișinău, 1997, 235 p.;

⁹⁵ O totalizare a acestei activități a fost făcută la Congresul istoricilor din Republica Moldova (1 iulie 2001) fiind expuse într-o serie de rapoarte, publicate în revistele: *Cugetul*, 2001, nr. 2 și *Limba Română* (Chișinău), nr. 4-8, 2001, (Niculiță Ion, Hâncu Ion, Tentiuc Ion, Postică Gheorghe, Arnaut Tudor, Zancoci Aurel, Borziac Ilie, Levișchi Sergiu, Musteață Sergiu, Munteanu Octavian, Potlog Vladimir, *Unitatea etnică a spațiului carpatodanubiano-pontic în antichitate și ev mediu timpuriu*; Dragnev Demir, Eșanu Andrei, Parasca Pavel, Gonța Gheorghe, Eremia Ion, Cocârlă Pavel, Chirtoagă Ion, Negrei Ion, *Istoria națională din Republica Moldova – parte componentă a istoriei românilor (epoca medievală)*; Varta Ion. Agachi Alexei, Chicuş Nicolae, Ghițiu Mitru, Țănu Eugenia, Popovschi Valeriu, Negru Gheorghe, Cibotaru Nicilae, Moldoveanu Lidia, *Istoria Modernă a românilor basarabeni – parte integrantă a istoriei moderne a neamului românesc*; Paladi Gheorghe, Moraru Anton, Petrencu Anatol, Postică Elena, Șişcanu Ion, Solovei Rodica, *Românii în vâltoarea evenimentelor din epoca contemporană*.

Prezentat: noiembrie 2003.
Referent D. Dragnev.

Personalități istorice

Vladimir Mischevca, Vladimir Tcaci

CONSTANTIN MORUZI, DOMN AL MOLDOVEI

(30 septembrie/ 11 octombrie, 1777 – 28 mai/ 7 iunie, 1782)

După tratatul de pace de la Kuciuk-Kainargi (1774), începe, cu adevărat „o nouă eră, după cum scria N. Iorga, și în ceea ce privește familiile dominante în mediul fanariot, care dădeau domni”.¹ Familiile Ypsilanti și Moruzi, fiind înrudite din cele mai vechi timpuri (ambele sunt de obârșie din regiunea Pontului asiatic, de lângă vechiul Trebizond; satul Muruz sau Murizandon, care actualmente se află în Turcia)², se ridicaseră mult în secolul al XVIII-lea, obținând credit de încredere pe lângă Poartă, iar o dată cu aceasta și funcțiile de dragomani ai Sublimei, unii din ei și scaunele domnești în Țările Române. Aspirând mult la titlul de domn al Țării Românești sau al Moldovei și utilizând toate mijloacele posibile, inclusiv intriga, coruperea, nelipsind până și omorul, reprezentanții familiilor fanariote ale noului val „princiar” s-au manifestat pe tronurile dobândite în mod diferit, deoarece chiar unele și aceleași persoane au lăsat posterității amintiri neunivoce și diferite de la o domnie la alta. Spre deosebire de domnia lui Alexandru Ypsilanti în Țara Românească (1775-1782), în general, elogios apreciată de contemporani și istorici, ca fiind o scurtă perioadă de prosperitate și reforme pentru acest principat,³ cărmuirea lui Grigore III Ghica (1774-1777) și a cumnatului domnului muntean, Constantin Moruzi⁴ (1777-1782), în Moldova nu avuse amploarea și importanța reformelor omologului lor bucureștean (din prima sa domnie), chiar dacă se și încadrează, în linii mari, în cursul general al politicii novatoare, promovat de unii fanarioți în secolul al XVIII-lea.⁵

Unii istorici⁶, reamintind aprecierea făcută de N. Iorga (la 1921), continuă să-l considere pe Constantin Dimitrie Moruzi „printre cei mai buni domnitori ai țării, după epoca eroică a acelor grele războaie și strălucite biruinți”.⁷

Promovarea elementului „țarigrădean” în conducerea Principatelor Române și tendința nesăbuită spre o îmbogățire cât mai rapidă, într-o conjunctură internațională complicată și precară (mai ales, după ce Rusia dobândise, la 1774, dreptul de „a vorbi în favoarea” Principatelor Române, astfel încât factorul extern – cel „rusesc” – devenise un vector permanent în toate problemele care făceau obiectul raporturilor dintre Poarta Otomană și Principate)⁸, când domnii fanarioți încercau să-și facă și propriul joc pe marea tablă de șah geopolitic din sud-estul continentului, a provocat nu o singură dată opoziția boierimii autohtone și dușmănia poporului.

Constantin Moruzi a ajuns în scaunul Moldovei, după sfârșitul tragic al lui Ghica III Vodă⁹, datorită unei conjuncturi favorabile atât interne, cât și externe. Este fiul lui Dimitrie și al Sultanei, născută Mavrocordat (la 17 decembrie 1721).¹⁰ La 1761 este mare postelnic în Divanul Țării Românești și foarte probabil că înaintea lui 1765 deținea deja postul de dragoman al flotei otomane.¹¹ Un an mai târziu, la 1766, este numit *kapukehaia* domnului muntean

Scarlat Ghica la Constantinopol.¹² După această dată nu cunoaștem activitatea lui ulterioară, știind doar că este numit la 14 septembrie 1774 în înalta funcție de mare dragoman¹³ – post intermediar pentru acei care râvneau scaunul domnesc.

Factorul decisiv în mazierea și decapitarea domnului Grigore Al. Ghica (la 1/12 octombrie 1777) l-a reprezentat accentuarea conflictului său cu o parte însemnată a boierimii băștinașe a Moldovei, care era nemulțumită de supremația elementelor grecești, vinovate de săvârșirea a numeroase abuzuri cu concursul tacit al domnului. Acest conflict a căpătat un caracter acut în a doua jumătate a lunii septembrie 1777, când o parte din marii boieri pământeni s-au refugiat pe lângă pașa de la Hotin și domnul nu a reușit să-i readucă pe fugari în țară.

Situația lui Grigore Al. Ghica s-a înrăutățit și mai mult o dată cu sosirea la Iași, în aceleași zile, a capugi-bașiiului Karahisarî Ahmed, despre misiunea căruia domnul nici nu bănuia¹⁴. În schimb boierii aflați în opoziție, probabil, că erau la curent cu scopul venirii capugi-bașiiului, o dată ce o delegație a lor se întâlnise cu trimisul sultanului, înainte de intrarea lui în Iași. De asemenea, boierii care se opuneau domnului s-au adunat la mitropolie înaintea momentului când s-a pus capăt vieții lui Grigore Al. Ghica, ceea ce dovedește existența unei strânse colaborări între inițiativele boierilor ostili domnului și acțiunea Porții îndreptată împotriva acestuia.¹⁵

Astfel, un rol important în tragedia săvârșită la beilic l-a avut și Constantin Moruzi, considerat de mulți cercetători și contemporani ai săi „autorul moral al acestui sinistru deznodământ”¹⁶, care, în calitate de mare dragoman al Porții (1774-1777)¹⁷, a făcut tot ce i-a stat în putință pentru a ocupa tronul Moldovei, deținut, de altfel, de ruda apropiată familiei sale (fratele soacrei, adică unchiul soției, care se trăgea din Ghiculești).¹⁸ Nu peste multă vreme, el însuși avea să constate că agitațiile boierimii băștinașe, de care știuse să se folosească pentru a căpăta mult râvnita cucă domnească, nu erau expresia unor răfuieți personale cu Grigore Al. Ghica, ci a unei stări de spirit, care tindea la înlăturarea regimului fanariot, al cărui exponent era, desigur, și el.¹⁹

Putem admite că numirea lui Constantin Moruzi ca domn al Moldovei (domnia costându-l 800 000 de piaștri oferite în calitate de bacșiș și cadouri otomanilor)²⁰ făcea parte din pregătirile de război ale Porții Otomane împotriva Rusiei țariste. În vara anului 1778, tensiunea în relațiile otomano-ruse ajunsese la un nivel atât de înalt, încât izbucnirea unui nou conflict armat era considerată în Moldova inevitabilă.

Înrăutățirea relațiilor ruso-otomane ca urmare a omorării „creaturii” rușilor din fruntea Moldovei – a lui Grigore III Ghica – și înlocuirea acestuia cu un domn fidel Porții Otomane – cu marele dragoman C.D.Moruzi – au tensionat și mai mult raporturile dintre aceste două imperii, deși Rusia țaristă avea destule motive să nu dorească atunci un nou război cu Turcia,²¹ fiind preocupată cu „aranjarea” treburilor în Crimeea.

De remarcat că la Constantinopol numirea neașteptată, la 30 septembrie / 11 noiembrie 1777, a noului domn în scaunul Moldovei a stârnit diverse zvonuri de natură politică, deoarece, precum relatează despre aceasta și bailul Bartolomeo Groderigo, investirea s-a petrecut „contra tuturor metodelor”.²² Călătorul suedez J.J. Blornstahl, martorul ocular al ceremoniei investiturii solemne de la 11 noiembrie 1777 (stil nou), a fost prezent în Constantinopol la palatul marelui vizir (*Darendeli Mehmed Pașa, 1777-1778*), unde l-a văzut pe Constantin Moruzi cu tot alaiul său: „Principele călărea pe un cal bine strunit, după moda turcească. Purta o blană împodobită cu canafuri mari aurite și pe dedesubt o haină de mătase albă; pe cap purta o căciulă de jder. În suita sa se aflau cei trei fii ai săi (*Alexandru, Dimitrie și Gheorghe – n.n.*), călări.” În acea zi el primise cuca, „ce se dă de obicei domnilor Moldovei și Țării Românești”, iar cât privește cele două tuiuri și steagul (însemnele domniei) – au fost primite

de către fiii lui peste o săptămână.²³ Fiind grăbit de sultan să ajungă cât mai repede la Iași, lui Moruzi i „s-au făcut ceremoniile obișnuite”.²⁴

La 17 noiembrie 1777 (stil nou) noul domn al Moldovei părăsise cu mare pompă Constantinopolul. „Alaiul său a fost măreț și fastuos, cu muzică de țimbale și trâmbițe, frumoasă, după gustul de aici, menționează același călător suedez, dar nu și pentru urechile europene... Acest principe fusese la Serai, unde primise investitura. Cu acest prilej i s-a pus pe cap o scufă foarte ciudată împodobită cu aur și purtând de asupra un mănunchi lat de pene albe de struț.”²⁵

Astfel, Constantin Moruzi, „pășind” peste trupul predecesorului său, intră la 24 noiembrie (5 decembrie) 1777 în capitala Moldovei, însoțit numai de cumnații Iordachi și Costachi Sulgearoglu, „de-au mers ei drept la Curte și a șazut Vodă în odaia beizadelei Dumitru”²⁶ (acesta era chiar fiul decapitatului Ghica).

O lună mai târziu sosi și doamna cu copiii (către luna iulie 1778 soții Moruzi aveau patru feciori.²⁷ Alexandru, viitorul domn, a murit în 1816; Dimitrie moare la 1812; Gheorghe moare la 1/12 decembrie pe Cipru; Panaiot (primul care a decedat, murise de mic – la 1780, deoarece după această dată au mai avut un fiu, pe care l-au botezat cu același nume). Ceremonia oficială a urcării în scaunul domnesc a avut loc după sărbătorirea Crăciunului, când domnul „făcu serbările după obicei”, „cu muzici, cu băuturi, cu toate decorațiile de piept”, fiind înconjurat de nevastă-sa, Smaragda Sulgearoglu-Ghica, „o femeie deosebit de bună”, care moare de cancer la Constantinopol, la 2 iunie 1805²⁸, și de copiii lor (această pereche domnească a avut în total 11 copii).²⁹

Chiar din primele luni de domnie, în ianuarie 1778, C. Moruzi, deoarece situația Principatului era precară, înștiințează Poarta despre starea deplorabilă a țării și a locuitorilor, cerând, totodată, să fie numit un „intendent de popasuri” pentru asigurarea „tainurilor” (rației porții – *n.n.*) oștilor otomane de la hotare, întrucât Moldova era deja împovărată cu o serie de alte sarcini: „Țara se află în... stare de tulburare și de nenorocire, iar raialele, fiind speriate și înspăimântate, sunt gata să-și părăsească vetrele lor”.³⁰

Totodată, domnul Moruzi începu să aranjeze hotarul dinspre Bucovina, după dispozițiile tratatului de cesiune turco-austriac, poruncind apoi să se facă catagrafia locuitorilor și împărțirea administrativă a ținuturilor rămase sub oblăduirea principatului.³¹ Prin hrisovul de la 9 iulie 1779 reglementează drepturile ieșenilor în ceea ce privește imasașul capitalei.³²

Istoricul din Atena dr. Florin Marinescu, în lucrarea sa consacrată genealogiei familiei Moruzi (publicată în 1987 în limba franceză), aduce un șir de fapte care îl caracterizează pozitiv pe acest domn fanariot.³³ Astfel, C. Moruzi ar fi luat „măsuri în favoarea podgorenilor moldoveni, interzicând importul rachiurilor poloneze, facerea de velnițe în țară, în ciuda pierderilor personale de 40000 de piaștri anual (?- sic!) și mai ales a nemulțumirilor polonezilor, materializate în memoriile adresate Porții”.³⁴ Ulterior, această acțiune a provocat și nemulțumirea sultanului Abdul-Hamid I, care poruncise, în iarna anului 1782, autorităților otomane de pe malurile Dunării să interzică folosirea băuturii, numite „holercă” („horilka” în limba ucraineană, rachiu), pentru că ducea la scăderea cantității de zaherele (cereale – *n.n.*) ce trebuiau expediate la Poartă: „a ajuns la auzul împărăției mele, că... în părțile Țării Românești și Moldovei, raialele și ceilalți lacomi ascund cele mai multe zaherele obținute pe acolo și le folosesc pentru un fel de băutură cunoscută sub numele de *horelka*... Au fost emise ilustrele mele porunci... cu sfaturi drastice, adresate voievozilor Țării Românești și Moldovei, pentru ca, de azi încolo, ei să se țină departe de a îngădui folosirea... băuturii mai sus pomenite, holerca.”³⁵

Se susține că domnul Constantin Moruzi a încurajat învățământul, angajând la Academia Domnească din Iași un dascăl de latină, „acordând burse celor săraci și merituși”.³⁶ Însuși

principele era un poliglot, cunoscând bine cinci limbi: greaca, latina, franceza, araba, persana și turca.³⁷

Propagând științele, acest domn a vărsat, totodată, și sânge românesc în chiar primul an al domniei sale. Reprezentanții opoziției antifanariote s-au grăbit să se folosească de acel moment favorabil extern (când se prolifera, după cum s-a menționat, un nou conflict ruso-turc), pentru a trece la acțiune. Complotul din 1778 îndreptat împotriva lui Constantin Moruzi s-a transformat într-o puternică acțiune antifanariotă. Pentru a-l compromite pe domnitor în fața Porții Otomane, Iordachi Darie Dărmănescu a scris mai multe denunțuri (24 de „eftale revoluționare”), pe care le-a trimis la Bender (Tighina), pentru a fi afișate în locuri publice ca să ajungă până la ochii pașei de acolo. Însă domnitorul a aflat ce se punea la cale. Fără să piardă timp, a hotărât arestarea celor implicați (iulie 1778).³⁸

Conform relatărilor lui Constantin Caragea, duminică 12 august, „după cafea”, a fost reunit Divanul domnesc, în frunte cu mitropolitul, pentru judecarea complotiștilor. Manolache Bogdan, Ioan Cuza și Iordache Darie Dărmănescu au fost aduși în lanțuri. „Rechizitoriul” domnului a durat mai mult de o oră. La 18/29 august vornicul M. Bogdan și spătarul I. Cuza au fost condamnați și decapitați, iar trupurile goale înmormântate la biserica Sf. Nicolae a Curții Domnești.³⁹ Iordache Darie, care era mare paharnic (fiind mason, a propagat printre primii literatura franceză în cultura română),⁴⁰ a scăpat cu viață, fiind lovit cu topuzul, bătut la falangă și apoi surghiunit la mănăstire.

Domnul Moldovei a trebuit să ia în considerare nu numai opoziția internă, ci și politica vecinului de la răsărit, care obținuse dreptul de a avea un consul general acreditat în Principatele Române. Consulul general al Rusiei Serghei Lașkarev sosește la București la 12 februarie 1782, iar la Iași a ajuns pe data de 3 martie, la 16 martie fiind oficial primit în audiența domnului Moruzi (care nici nu-și ascundea nemulțumirea față de această vizită protocolară).⁴¹ Acești doi abili diplomați se cunoșteau demult, încă din timpul misiunilor lor la Constantinopol, și înțelegeau ușor orice aluzie făcută unul altuia. În discuțiile cu Lașkarev, Moruzi îl asigură pe acesta de loialitatea sa față de sultan, menționând că trimise de curând 100 000 kile brăilene de grâu, în loc de cele 60 000 cerute de Poartă, lăudându-i-se că i s-a încredințat și construcția cetății de la Ismail. Experimentatul georgian îi răspunde însă că îl cunoaște încă de când erau ambii dragomani, așa că știe cât valorează „loialitatea” lui.⁴²

Analizând situația din Principatul Moldovei, consulul rus în rapoartele sale a atenționat Curtea rusă despre starea deplorabilă a țării și foametea din ultimii ani. Era o scumpete ca pe timp de război, lăcustele pustiiseră lanurile, iar domnul „fiind slab în cârmuirea sa nu are decât grija, împreună cu doamna sa, să-și îmbunătățească bunăstarea proprie”. Grâul, necesar Porții, autoritățile locale îl cumpărau de peste Dunăre la un preț de 8 lei kila, iar populația este obligată să achite suma de 13 lei pentru o kilă...⁴³

St. Raicevich consemna, în timpul călătoriilor sale prin Principatele Române, că în octombrie 1782 noul domn al Moldovei Alexandru Mavrocordat Deli-bei „a fost primit de popor cu mare bucurie, numai din ura pe care o poartă fostului domn, al cărui nume «*un orrore*». În clipa când acesta (C. Moruzi – *n.n.*) a trecut Dunărea, lăcustele împinse de un vânt puternic au trecut-o și ele, părăsind cu totul Moldova, fapt pe care poporul l-a interpretat, ca de obicei, în defavoarea domnului mazilit”.⁴⁴ Domnul Țării Românești N. Caragea i-a spus confidențial lui St. Raicevich (la 9 septembrie 1782) că domnul mazilit „umbla să fie făcut (din nou – *n.n.*) dragoman al Porții, ca să poată mai bine să-și țese intrigile și să se amestece în afacerile externe”, dar nu avea șanse, deoarece era „în dușmănie cu Rusia... și s-a purtat nu tocmai bine cu Casa de Austria”, mai ales că exista și o „ură neîndurată dintre actualul dragoman al Porții (Mihai Suțu) și Moruzi”.⁴⁵ Scopul urmărit de Constantin Moruzi

în acea perioadă de criză din propria carieră era să-i distrugă pe dușmanii săi și, totodată, să aibă „sub tutela și dominația sa pe cei doi domni ai Țării Românești și Moldovei, spre a obține de la ei atâția bani câți ar dori”.⁴⁶

Boierii moldoveni s-au plâns nou-numitului consul austriac Raicevich despre vexațiunile principelui Moruzi, acuzându-l că:

„1. a confiscat în folosul Porții averea a doi boieri, pe care i-a decapitat (Manolache Bogdan, mare vornic, și Ion Cuza, mare spătar – *n.n.*);

2. a băgat în cap Porții să construiască cetatea de la Ismail, care se construiește pe socoteala Moldovei și a Țării Românești și care – când va fi gata – va trebui să aibă o garnizoană de zece mii de oameni, iar aceștia vor fi să trăiască pe socoteala moldovenilor, vecinii lor;

3. a introdus obiceiul (nou) de a furniza pentru Constantinopol cantități de grâne infinit mai mari decât ce se preda înainte de ultimul război;

4. a împiedicat comerțul de boi și cai cu austriei și poloniei, care forma baza principală a veniturilor lor;

5. a încredințat Poarta că Moldova are imens de multe grâne, când, în afară de trei județe, celălalte au fost devastate de lăcuste.”⁴⁷

Alt călător străin, care a poposit pe meleagurile noastre în acea perioadă, Baltazar Hacquet, relatează în descrierile sale despre amintirea tristă a moldovenilor despre acest domn fanariot, aducându-i critici dure și numindu-l acuzator: „Ticălosul de Moruzi, de care se mai vaită încă Moldova, după ce, patru ani cât a fost domn, a știut să-și adune atâția bani storși din sângele poporului, încât poate, acum când este un simplu particular, să trăiască cu toată strălucirea la Constantinopol, măcar că altă dată, întocmai ca și fratele său (Alexandru Moruzi, care a murit la 1769 – *n.n.*), care făcea negustorie cu slănină în Ungaria, la Pesta, el a făcut negustorie la Constantinopol cu lămâi.”⁴⁸

Constantin Moruzi a fost mazilit la 28 mai/7 iunie 1782 (sau poate cu o zi mai târziu, după cum admite C.C. Giurescu), cauza principală fiind demersurile insistente ale consulului Rusiei S. Lașkarev.⁴⁹

C.C. Giurescu scrie că la 22 iunie 1787 Moruzi a fost exilat pe insula Tenedos, iar un contemporan, Francopoulo, în „Jurnalul” său, menționează că la 23 iunie, dimineața, principele detronat al Moldovei, Constantin Moruzi, urzind multe contra domnului muntean Mavrogheni, a fost exilat, până la urmă, pe insula Tenedos „pentru ca actualul principe (al Țării Românești) să poată respira ușor”.⁵⁰ Din acest exil de scurtă durată (deși C. Gane susține eronat că ar fi stat în surghiun timp de 6 ani)⁵¹ Constantin Moruzi revine, după cum precizează Fl. Marinescu, la 30 aprilie 1788.⁵² C. Gane scrie că „înapoierea lui Moruzi în casa lui de la Arnăut-Chioi a fost într-o joi, 22 martie, a anului 1788.”⁵³ Însă nu s-a bucurat mult timp de libertatea obținută, dându-și obștescul sfârșit peste mai puțin de două luni – a murit de apoplexie la 1/12 mai 1788.⁵⁴

NOTE

¹ N. Iorga, *Documente privitoare la familia Callimachi*, vol. I, – București, 1902, p. CLXIII.

² Cf.: M.-D. Sturdza, *Dictionnaire historique et généalogique des Grandes familles de Grèce, d Albanie et de Constantinople*. – Paris, 1983, p.353; Fl. Marinescu, *Etude généalogique sur la famille Mourouzi*, – Athènes, 1987, p.25-29; Fl. Marinescu, G. Penelea-Filitti, A. Tabaki, *Documents Greco-Roumains. Le Fonds Mourouzi d Athènes*, Athènes-Bucarest, 1991, p.55-56.

³ Despre domniile lui Alexandru Ypsilanti vezi Capitolul I al monografiei: Vl. Mischevca, P. Zavitsanos, *Principele Constantin Ypsilanti. 1760-1816*, Chișinău, 1999, pp.14-43.

⁴ Ecaterina Moruzi (sora lui C.D. Moruzi) era soția lui Al. Ypsilanti; despre care L. Panzini menționa la 26.06.1775 că era “o femeie cu multă grație, foarte afabilă și foarte iubită”, care nu vorbea decât limba greacă, Vezi: *Călători străini despre țările române*, vol. X, Partea 1, p.211.

⁵ *Istoria României*. vol.III, București, 1964, p.714.

⁶ Fl. Marinescu, *Moruzi, o familie fanariotă. Evoluție istorică* în "Arhiva genealogică". II (VII), nr. 3-4, Iași, 1995, p. 50; I. Varta, *Contribuții la o biografie controversată a prințului Constantin Moruzi (1816-1886)*, în "Revista de istorie a Moldovei", nr. 1-2, Chișinău, 1997, p.18.

⁷ Iorga N., *Românii și grecii de-a lungul veacurilor cu prilejul îndoitelor nunți princiare din MDCCCXXI*, București, 1921, p.49.

⁸ Vezi: Mischevca VI, *Impactul geopolitic al războaielor ruso-turce asupra Principatelor Române*, în "Studii și materiale de istorie modernă", vol. XVIII, București, 1999, p.178, 179.

⁹ Vezi: I.I. Nistor, *Grigore Vodă Ghica decapitatul* în "Codrul Cosminului". IV-V (1927-1928), pp. 399-444.

¹⁰ Fl. Marinescu, *Etude généalogique sur la famille Mourouzi*, Athènes, 1987, p.37 (nota 49).

¹¹ Fl. Marinescu, G. Penelea-Filitti, A. Tabaki, *Documents Greco-Roumains. Le Fonds Mourouzi d Athènes*, Athènes-Bucarest, 1991, p.56.

¹² *Ibidem*; Fl. Marinescu, *Etude généalogique sur la famille Mourouzi...*, p.37.

¹³ E.I. Stamatiadi, *Viografie ton elinon megalon derminon*. (Biografiile marilor dragomani greci; în l.gr.), Atena, 1865, p.142.

¹⁴ Gemil Tahsin, *Mărturii din arhivele turcești referitoare la sfârșitul tragic al domnului Moldovei Grigore Al. Ghica (1777)*, în "Revista arhivelor", nr. 3, 1984, p. 290; Stephan Ignaz Raicevich în „Observațiile...” sale afirmă cum că Al. Ypsilanti l-ar fi prevenit pe Gr. Ghica de intențiile capugiului, dar că acesta nu mai apucase să citească acea scrisoare (afirmație interesantă, dar neconfirmată de nici o altă mărturie), *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea I, București, 2000, p.543.

¹⁵ Ven. Ciobanu, *Jurnal ieșean la sfârșit de veac (1775-1800)*, Iași, 1980, p. 124-130.

¹⁶ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea I, București, 2000, p.543; Cunoscutul genealogist român C. Gane susține „fără înconjur că moartea lui Grigore Ghica Vodă se datorește în bună parte, intrigilor lui Constantin Moruzi” (C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. II, Chișinău, 1991, p. 152); în numărul din 5 ianuarie 1778 ziarul „Gazette des Deux Ponts” reproduce o informație din Varșovia, conform căreia „noul gospodar este principala cauză a morții predecesorului său”, Cf.: L. Baidaff, *Une année du règne de Constantin Mourouzi*, în "Revue Historique du Sud-Est Européen", VI, Bucarest, 1929, p.71.

¹⁷ E.I. Stamatiadi, *Viografie ton elinon megalon derminon*. (Biografiile marilor dragomani greci; în l.gr.), Atena, 1865, p.142; Vl. Tcaci, *Contribuții privind destinul politic al domnitorului Grigore Al. Ghica*, în "Revista de istorie", nr. 2, 1993, p. 22-32.

¹⁸ C.D. Moruzi era însurat cu Smaragda, fiica lui Dumitru Sulgeroglu și a Ecaterinei Ghica (care era soră cu domnul martir Grigore III Ghica).

¹⁹ Ven. Ciobanu, *Op. cit.*, p. 131.

²⁰ L. Baidaff, *Une année du règne de Constantin Mourouzi* în "Revue Historique du Sud-Est Européen", VI, Bucarest, 1929, p.71.

²¹ Ambasadorul englez la Istanbul Sir Robert Ainslie menționase în acest context că ceremonialul obișnuit de investire a noului domn, C. Moruzi, nu a fost urmat, ca de obicei, de notificarea numirii *capuchihailor* acestuia („to the Foreign Ministers”), acreditați pe lângă Poartă, probabil, din teama că ambasadorul rus putea să nu accepte schimbarea produsă în domnia Moldovei. Cf.: P. Cernovodeanu, *The taking Away of Bucovina (1775) and the Assassination of Grigore III Ghica of Moldavia as Highlighted in English Diplomatic Reports of the Time*, în "Revue Roumaine d Histoire", Tome XXXIII, nr. 3-4, 1994, p.283-284; Ven. Ciobanu, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1999, p.87-88.

²² Hurmuzaki, *Documente*, vol. IX-2, p.109, VI; Tcaci, *Op. cit.*

²³ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea II, București, 2001, p.1351.

²⁴ N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre după corespondențe diplomatice străine* în "Analele Academiei Române", Seria II, tom XXXII, 1909-1910. Memoriile Sect. Istorice, București, 1910, p. 608.

²⁵ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea II, -București, 2001, p.1353.

²⁶ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol.II. Chișinău, 1991, p. 153.

²⁷ *Грамота молдавского господаря Константина Мурузи от 1778г.* în "Труды Бессарабской Архивной Комиссии", И.Халиппа, Т.2, Кишинэу, 1902. p.213.

²⁸ C. Gane, *Trecute vieți...*, p. 161, 165.

²⁹ Vezi: *Arborele genealogic al familiei Moruzi*, în: Fl. Marinescu, "Etude genealogique sur la famille Mourouzi", Athenes, 1987.

³⁰ *Documente turcești privind istoria României*. vol.II (1774-1791) / M.A. Mehmet, București, 1983, p.15.

³¹ N.A. Bogdan, *Orașul Iași*, ed. a II-a, Iași, 1913, p.149.

³² *Ibidem*, p.366.

- ³³ Fl. Marinescu, *Etude genealogique sur la famille Mourouzi*, Athenes, 1987, p.36-41.
- ³⁴ Idem, *Moruzi, o familie fanariotă. Evoluție istorică în Arhiva genealogică. II* (VII), nr. 3-4, Iași, 1995, p. 50.
- ³⁵ *Documente turcești privind istoria României*, vol.II (1774-1791) / M.A. Mehmet, București, 1983, p.37-38.
- ³⁶ Fl. Marinescu, *Moruzi, o familie fanariotă. Evoluție istorică în "Arhiva genealogică. II (VII)"*, nr. 3-4, Iași, 1995, p. 50; Idem, *Etude genealogique sur la famille Mourouzi*, Athenes, 1987, p.39-40.
- ³⁷ E.I. Stamatadi, *Viografie ton elinon megalon derminon*. (Biografiile marilor dragomani greci; în l.gr.), Atena, 1865, p.142; Fl. Marinescu, G. Penelea-Filitti, A. Tabaki, *Documents Greco-Roumains. Le Fonds Mourouzi d Athènes*, Athènes-Bucarest, 1991, p.56.
- ³⁸ *Cronici și povestiri românești versificate. (Secolul XVII-XVIII)* / Studiu și ediție critică de Dan Simonescu, București, 1967, p. 197-198.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 197-220.
- ⁴⁰ Vezi: Al. Duțu, *Coordonatele culturii românești în secolul al XVIII*, p.224-226, 236.
- ⁴¹ Г.Л. Кессельбрэннер, *Хроника одной дипломатической карьеры. (Дипломат-востоковед С.Л. Лашкарев и его время)*, -М., 1987, с.96-97.
- ⁴² *Ibidem*, p.97.
- ⁴³ *Ibidem*, p.98.
- ⁴⁴ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea I, București, 2000, p.518.
- ⁴⁵ *Ibidem*, p.517.
- ⁴⁶ *Ibidem*.
- ⁴⁷ *Ibidem*, p.520.
- ⁴⁸ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea II, București, 2001, p.850.
- ⁴⁹ C.C.Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, p.224.
- ⁵⁰ Th. Blancard, *Le Mavroyeni. Histoire d Orient*, t.1, Paris, 1909, p.285.
- ⁵¹ C. Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol.II. - Chișinău, 1991, p. 160-161.
- ⁵² Fl. Marinescu, *Etude généalogique sur la famille Mourouzi*, Athènes, 1987, p.41.
- ⁵³ C. Gane, *Trecute vieți...*, p.161.
- ⁵⁴ C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, p.224; Fl. Marinescu, G. Penelea-Filitti, Tabaki A., *Documents Greco-Roumains. Le Fonds Mourouzi d Athènes...*, p.120; Vezi scrisoarea Zoei Moruzi către bunica sa Zoe Rosetti din 30 mai 1789, în *Appendice* (loc.cit.).

Prezentat: septembrie 2003.
Referent D. Dragnev

Vladimir Mischevca

ALEXANDRU II MAVROCORDAT (*FIRARIS*)

Domn al Moldovei: 1/12 ianuarie 1785 – 3/14 decembrie 1786

n. Constantinopol, 1/12 iulie 1754 – m. la Poltava,
8/20 februarie 1819; înmorm. la Moscova

Familia princiară a Mavrocordaților își trage obârșia de pe insula Hios și după Congresul de la Karlowitz (1699) ascensiunea ei este legată în modul cel mai direct de evoluția *Problemei orientale*.¹ Originar din Fanar, Alexandru II Mavrocordat este fiu de domn – tatăl său, Ioan Mavrocordat, a domnit în Moldova la 1743-1747; l-a avut și pe bunicul său domn al ambelor țări române – Nicolae Mavrocordat (voievod al Moldovei la 1709-1710, 1711-1715 și al Țării Românești la 1716 și 1719-1730); moșul după bunic, adică primul Ioan Mavrocordat (fratele bunicului), de asemenea, domnise în Țara Românească (1716-1719); precum și unchiul după tată – celebrul Constantin Mavrocordat, care ocupase de zece ori scaunele domnești în Principatele Române (în 1730, 1731-1733, 1735-1741, 1744-1748, 1756-1758, 1761-1763 la București și în 1733-1735, 1741-1743, 1748-1749, 1769 la Iași); chiar și vărul său (fiul lui C. Mavrocordat) – Alexandru „Delibei” (adică *nebunul*) domnise în Moldova înaintea lui, între anii 1782-1785.² Așa că, părea să fi fost de așteptat ca pe parcursul secolului al XVIII-lea această familie fanariotă urma să meargă în ascendența sa continuă a perpetuării dobândirii domniilor românești. Dar, din cauzele evoluției aceleiași spinoase *Probleme orientale*, domnia lui Alexandru II Mavrocordat în Moldova a fost ultima prezență a Mavrocordaților, în ipostaza lor de domni, pe scena politică la nord de Dunăre.

Referitor la data lui de naștere există o confuzie atât în istoriografia românească, cât și în cea greacă (și nu numai), deoarece sunt indicați mai mulți ani: 1742,³ 1744,⁴ 1745,⁵ 1754.⁶ Ca argument *forte* poate fi considerată, în opinia noastră, inscripția de pe piatra de mormânt de la mănăstirea Sf. Daniil din Moscova, unde a fost înmormântat Alexandru II Mavrocordat. Din păcate, necropola acestei vechi mănăstiri nu s-a păstrat. Dar, din izvoarele scrise, cunoaștem că anii vieții acestui principe (însemnați pe piatra funerară) erau următorii: 1(12) iulie 1754 8 (20) februarie 1819.⁷

Alexandru, plătind 300 de pungi,⁸ a fost desemnat mare dragoman al Porții, la 22 septembrie 1782⁹, apoi domn al Moldovei (1785, ianuarie – 1786, decembrie). În ajunul războiului ruso-austro-turc din 1787-1791 se refugiază la ruși, de unde și porecla „Fugarul” (*Firaris*, l. tur.).

A avut o viață plină de aventuri și în afară de „amabila și frumoasa” soție – Zamfira (sau Zafira, fiica lui Nicolae Vodă Caragea și a doamnei Tarsița), de la care avuse o fiică – Caterina (ajunsă domnișoară de onoare la Curtea țarinei Ecaterina a II-a), acesta s-a recăsătorit în Rusia, cu Alexandra (Feodorovna), fiica contelui Santi și a Anei Alexandrovna Narbekov.¹⁰ Nu cunoaștem dacă au avut copii, dar ea a mai trăit încă 36 de ani după ce a decedat soțul său și a murit la 25 iulie 1855, fiind înmormântată lângă el.¹¹

Genealogiștii mai consemnează despre o căsătorie (prima?) – când se afla în tinerețe la Petersburg – cu o alsaciană din Strasburg, care murise de tânără, fără a lăsa copii (?).¹² În piesa de teatru a lui Gh. Suțu „Alexandru-Vodă cel fără Sinadisis (conștiință)”, care se prezintă, de fapt, ca un pamflet politic împotriva lui A.I. Mavrocordat, se repetă de mai multe ori, că acest principe „și-a omorât nevasta și s-a făcut de râsul lumii”, deoarece, în Rusia, avuse relații cu „slujnica împărătesei, zicându-i că o să o ia de nevastă..., ulterior s-a însurat cu fata dascălului său, pe care la urmă a omorât-o” și s-a întors la Constantinopol.¹³

Probabil, că despre acest mariaj scrie și ofițerul von Campenhauzen atunci când se referă la faptul că Mavrocordat „a călătorit prin întreaga Europă, s-a căsătorit cu o femeie de serviciu franțuzoică, care l-a părăsit și s-a dus cu copiii ei la Constantinopol.”¹⁴ După aceasta, Mavrocordat se însoară a doua oară, deja pe malurile Bosforului, cu Zamfira, pe care o maltrata (fiind „un bătaș, ce-și pălmuia... soția”, a mai și ținut-o într-o mănăstire departe de sine...”).¹⁵

Numit de Poartă domn în Moldova, la 1/12 ianuarie Al. Mavrocordat s-a pornit spre Iași peste o lună. Alaiul domnesc a părăsit Constantinopolul (Pera) la 2/13 februarie 1785 și după un drum greu de 28 de zile, în plinul iernii, au ajuns la Iași, la 2/13 martie. Sub aspect intern această domnie, de aproape doi ani, nu s-a manifestat prin nimic deosebit. Putem consemna că Alexandru Mavrocordat a fost „acela care a pus să se construiască podurile ce leagă Iașii de mahalalele sale”.¹⁶ Medicul A. Wolf scrie că „Alexandru Mavrocordat a poruncit ca așa-zisul *Podul Roș*, de peste Bahlui, care se stricase cu totul, să fie refăcut mai ales pentru a înlesni organizarea iarmarocului obișnuit a se ține de 7 ori pe an... Avea chiar intenția să aducă apele Siretului înspre Bahlui (de la Episcopia Roman) – pentru a curăța multe sate și mai ales reședința de la Iași de mirosul îngrozitor al mocirlei Bahluiului și apoi să o mâne în Prut”.¹⁷

Nu a trecut cu vederea abuzurile comisarilor Prusiei, trimiși în țară pentru procurarea cailor de remontă.¹⁸ Adresările făcute Rusiei – ca putere ocrotitoare – în vederea limitării cerințelor fiscale și materiale ale Porții, sporite excesiv în această perioadă din cauza pregătirilor pentru război, vin să evidențieze în plan extern legăturile politice întreținute cu curtea de la St.Petersburg.¹⁹

Alexandru II Mavrocordat a avut posibilitatea încă înainte de numirea sa în domnie să facă îndeaproape cunoștință cu Petersburgul, fiind în tinerețe elev al școlii militare din capitala Rusiei.²⁰ Ulterior, îndeplinind împreună cu boierul Costache Ghica misiuni diplomatice ale Porții în Rusia, stabilise contacte personale secrete în interes propriu.²¹ În calitatea de mare dragoman al Porții a negociat și a semnat tratatul cedării Crimeei rușilor, la 1783.²² Astfel, în octombrie 1785 consulul rus I. Severin comunica din Iași că domnul Moldovei, încredințându-l în atașamentul său față de Imperiul rus, cerea susținerea lui Bulgakov (ambasadorului rus la Constantinopol) pe lângă Divanul otoman – „în folosul său și al Țării...”²³

Deși negocierile duse cu rușii erau în mare taină, totuși turcii au aflat ceva despre aceste tratative și la 3 (14) decembrie 1786 l-au mazilit (chiar dacă și dăduse, cu puțin timp înainte, 800 de pungi pentru confirmarea domniei). Prin firmanul său din 19/28 februarie 1787 sultanul îi explicase nou-numitului domn, Alexandru Ypsilanti, că: „fusese nevoie de mazilirea și destituirea de la domnie a voievodului Moldovei (*Al.I.Mavrocordat* – n.n.)... din pricina neglijenței sale și a neputinței de a conduce, precum și pentru tiraniile și oprimările săvârșite de el față de sărmanele raiale”.²⁴ Al. Mavrocordat și după mazilire mai rămâne la Iași, deoarece i se îngăduise să strângă impozitele neîncasate din țară.²⁵ Sultanul îi poruncise lui Alexandru Mavrocordat, în ianuarie 1787, să restituie noului domn, Alexandru Ypsilanti, sumele încasate anticipat din țară, care reveneau, de fapt, urmașului său (suma însumată se urca în total la 155 586 guruși), dar acesta făcuse doar „să treacă vremea cu scuze”.²⁶

În drum spre Constantinopol fostul consul rus în Principatul Moldovei, S. Lașkarev, face o scurtă oprire la Iași (la 12 (23) decembrie 1786), unde se întreține confidențial cu Al. Mavrocordat, care îi destăinuise intenția de a se refugia în Rusia.²⁷ Mazilitul domn s-a adresat în scris nemijlocit împărătesei ruse, cerându-i permisiunea de a se retrage în Rusia. A primit un răspuns pozitiv, având indicația să rămână la Kremenciug, pe unde Ecaterina a II-a preconiza să treacă în timpul faimoasei sale călătorii în sudul imperiului, vizitând noile achiziții teritoriale din Ucraina, întreprinse în anul 1787.²⁸

La 5 februarie 1787 sosește în capitala Moldovei un *capugiu* (comandant militar otoman), cerând 250 de pungi pentru plata garnizoanei din Bender. Domnul, temându-se să nu i se repete soarta martirului Grigore al III-lea Ghica din 1777, fuge, în noaptea de 5 spre 6 februarie.²⁹ Părăsindu-și soția, rudele și întreaga sa curte, s-a îndreptat spre Nistru, unde era așteptat, de un detașament de husari ruși. Cu o escortă de 600 ostași domnul fugar a luat calea spre Olviopol (de pe râul Bugul de Sud, actualmente orașul Pervomaisk), iar apoi s-a îndreptat spre Kremenciug, unde a așteptat-o pe Ecaterina a II-a, care a sosit în acest oraș în luna mai.³⁰

Astfel, fuga lui Mavrocordat se prezintă ca o acțiune politică bine pregătită, ce avut un impact internațional, deoarece coincide cu definitivarea marilor planuri orientale ale curților Romanovilor și Habsburgilor în ceea ce privește crearea statului cvasi-independent *Dacia* și *Proiectul Grecesc*: alungând otomanii din Europa, Rusia se stabilește cu hotarul pe Nistru, iar Principatul Moldovei cu Țara Românească (inclusiv raialele basarabene) formează un stat-tampon *Dacia*, în frunte cu soțul tainic al împărătesei ruse Grigori Potemkin; teritoriile mai la sud de Dunăre, cu capitala în Constantinopol (*Imperiul Grec*) erau preconizate pentru nepotul Ecaterinei a II-a, principele Constantin.³¹ Întâlnirea lui Al. Mavrocordat Firaris cu Ecaterina a II-a la Kremenciug a avut loc în luna mai (probabil, în zilele de 10 – 11, stil nou) și în prim plan s-a postat cererea Porții (sub amenințarea declarării războiului) de extrădare principelui fugar de către Rusia. Poarta Otomană pretindea ca fugarul să-i fie dat în virtutea clauzei art. II din tratatul de la Kuciuk-Kainargi (1774), deoarece fiind mazilit, nu mai era domn ca să profite de protecția Rusiei. Din Rusia el îi scria soției sale, Zamfira, la puțin timp după fuga sa, că fusese fidel Porții, însă domnul rival Alexandru Ypsilanti plătise „700 de pungi de bani lui Ata Beg” ca să-l ucidă și el a fost, astfel, nevoit să scape de „barbaria administratorilor” Imperiului otoman, care „pentru bani făceau totul”.³²

Destinul politic al lui Al. Mavrocordat a rămas la discernământul forțelor armelor în noul război cu Poarta Otomană. Otomanii provocați vor da Rusiei un ultimatum, arestându-l la 6/17 august 1787 pe ambasadorul ei, I.I. Bulgakov, ținându-l în turnul Yedi-Kule (unde a stat 812 zile). Motivul principal pentru declarația de război era fuga domnului Moldovei în Rusia, precum și refuzul rușilor de a-l extrăda. Ecaterina a II-a în proclamația din 7 septembrie justifică fapta lui Mavrocordat, care având în minte exemplul lui Ghica, s-a refugiat în „sânul bisericii noastre” și nu i s-a putut refuza azilul, care l-a scăpat de la o moarte crudă ce i-ar fi fost rezervată la Constantinopol.³³

În timpul războiului ruso-austro-turc domnul pribeag s-a stabilit cu traiul la Elisavetgrad, unde își adusese averea („în special diamantele”) și biblioteca. Averile sale rămase în Principatele Române au fost confiscate de otomani și apoi dăruite lui Alexandru Ypsilanti și Nicolae Mavrogheni.³⁴ A primit titlu de principe al Imperiului rus și după *Pacea de la Iași*³⁵ a fost propus, la 1792, să conducă noile teritorii anexate de ruși, între râurile Bug și Nistru, așa-zisa *Moldova Nouă* (Olatul Oceakovului), fapt, însă, nerealizat.³⁶

După cum relatează baronul Campenhausen (1746-1808), Alexandru Mavrocordat era „un om foarte instruit, vorbea perfect franțuzește, italienește și nemțește” și a călătorit mult, fiind „unicul, într-adevăr, <om> cult din Moldova”.³⁷ Prezintă interes pentru caracterizarea figurii principelui nostru piesa satirică, ieșită de sub condeiul lui Gheorghe N. Suțu (la 1785) – „Alexandru Vodă cel fără conștiință”, în care este criticat comportamentul amoral și principiile de viață ale acestui domn fanariot.³⁸ Declarându-se ateu („am înțeles ce înseamnă lumea și că ideile pe care le aveam despre Dumnezeu sunt toate înșelătoare... Dumnezeul meu e plăcerea”),³⁹ Alexandru Vodă consideră viața prea scurtă pentru a fi trăită altfel decât în plăceri, mândrindu-se că: „Alții n-au văzut nici în vis femei câte am cunoscut eu.

Numai cu surorile mele n-am avut de-a face, pe restul pe toate le-am încercat..."⁴⁰ Acest epicurean este descris că ar fi fost pornit chiar pe calea de a-și otrăvi soția, doamna Zamfira.

Desigur, acest document al epocii rămâne a fi o *lucrare* literară, de o largă circulație, în care Al. Mavrocordat este prezentat, cum și era de așteptat din partea unui adversar fanariot, în lumina cea mai dezavantajoasă și poate că hiperbolizată („Netrebnic, muieratic, rău și fără Dumnezeu.”).⁴¹ Dar există și alte ecouri contemporane, cum ar fi consemnările călătorilor străini despre țările române, în care chipul moral al acestui principe concordează pe deplin cu cele enunțate în satira sus-numită. Astfel, prințul Charles-Joseph de Ligne (1735-1814) ne-a lăsat un original medalion, intitulat „Maurocordato”, despre curtea și portretul moral al acestui fanariot extravagant: „Mavrocordat, domn al Moldovei, lăsase soiului său de Curte primitivă destul orientalism, spre a avea picanterea Asiei, dar și să-i ofere destulă civilizație, spre a ajunge ceva din grațiile Europei..., își făurise un fel de serai turcesc (!)... îngăduind intrarea în haremul său tuturor celor care plăceau odaliscelor sale..., nu era nici un fel de gelozie, nici de supărare”.⁴²

În Rusia Al. Mavrocordat Firaris s-a încadrat în mișcarea eteristă (1816). Istoricii greci menționează că el ar fi avut legături cu Rigas Fereos, iar ulterior și-ar fi destăinuit planurile sale de eliberare a Eladei lui Constantin Ypsilanti (la 1807) și lui Ioan Capodistria (la 1812).⁴³ Despre ce fel de „planuri” este vorba nu avem certe probe documentare, dar trebuie să reieșim din activitatea sa social-politică în calitate de membru al lojilor masonice. Încă la 1777, la Sibiu, ar fi organizat o societate secretă, „Alexandros”, iar apoi în Rusia cea numită „Fenix”.⁴⁴ Semnificativ se prezintă numele acestei societăți, deoarece se întrevede aluzia la blazonul familiei Mavrocordat: „Scut tăiat, jos de aur – încărcat cu o pasăre (*Phoenix*) ieșind din foc; sus azur, la marginea stângă un soare cu raze. Coroană princiară.”⁴⁵ Susținem părerea istoricului V. Mihordea, ca fiind exagerat să-l considerăm „promotorul Eteriei” (în opinia lui A.G. Mavrocordato) sau că ar fi fost (după cum a scris Ioan I. Velicu) „un spirit revoluționar”, care a fugit în Rusia pentru realizarea unor scopuri proprii spiritului său.⁴⁶ După cum a observat și contemporanul său, ambasadorul Prusiei la Istanbul, von Diez, Mavrocordat era, într-adevăr, un „om cu cap” („homme de tet”) însă această calitate era anihilată de faptul că *era fricos și avar și nu făcuse nimic mai mult decât predecesorii săi*.⁴⁷

Cu adevărat, a fost iubitor și sprijinitor al literelor, o serie de cărți publicate în această perioadă datorându-se generozității sale. Pe cheltuiala lui s-a editat *Dicționarul trilingv* (franco-italiano-neogrec), alcătuit de Gheorghios Vendotis și tipărit la Viena în 1790.⁴⁸ A scris versuri, unele fiind incluse în antologiile manuscrise ale vremii. În 1810 publică anonim, la Moscova, o masivă culegere „Bosforul pe Boristene”⁴⁹ (sau „Bospor la Boristene”), în care sunt incluse poezii, epistole versificate, alegorii, o traducere în proză a unei opere filosofico-teologice, scrisori ale lui Evghenios Vulgaris. Poeziile sale, cu caracter filosofico-didactic, foarte lungi, de o mare varietate metrică, sunt scrise în limba populară și conțin aluzii la idei masonice. Fără a avea o valoare literară deosebită (remarcându-se doar poemul patriotic „Oneiron” – *Vis*), creația sa este reprezentativă pentru etapa nouă a evoluției poeziei fanariote, tot mai receptivă la idealul de eliberare a Greciei, dar conservatoare în multe privințe (neîncrederea față de noile curente filosofice, curățarea limbii de cuvinte străine etc.).⁵⁰

Perioada vieții și activității sale în Rusia rămâne încă puțin cunoscută. Se știe că de tânăr a stat la Petersburg, iar după refugiul său definitiv sub oblăduirea țaristă a trăit (având o pensie solidă, de 12000 ruble pe an, acordată de guvernul rus)⁵¹ în orașul Elisavetgrad (pe r. Ingul, în Ucraina), plecând, în septembrie 1792, la Moscova (aici se stabilește permanent

în octombrie 1794)⁵² și revine de mai multe ori la Poltava (unde a murit). Dându-și obșteșcul sfârșit pe meleagurile ucrainene, la 8 (20) februarie 1819, soția sa Alexandra Mavrocordat-Santi a trebuit să ceară permisiunea autorităților și să depună eforturi pentru a aduce trupul soțului la Moscova.⁵³ Procedura transportării corpului fostului principe domnitor a fost de lungă durată, fiindcă aflăm că, la 1 aprilie 1819, tânăra văduvă se adresează cu o scrisoare către cneazul Repnin, rugându-l să-și ia asupra sa grija transportării sicriului, pentru a fi înmormântat la Moscova.⁵⁴ Mormântul lui Al. Mavrocordat se afla până la declanșarea atrocităților bolșevice din secolul al XX-lea în incinta mănăstirii moscovite Sf. Daniil (lângă biserica cu hramul Sfinților Celor Șapte Soboare, alături de mormântul altui grec – Nikifor Theotokis), fiind în prezent de negăsit. Epitafia laconică, în limba greacă, de pe piatra de mormânt, (cunoscută nouă din publicația lui E. Legrand, de la 1900), spunea că: „*Sub această piatră zace corpul neînsuflăit al slugii Domnului, Alexandru Mavrocordat, de neam grec, născut din domni, el însuși domn al Daciei. Și în această viață trecătoare a venit (pe lume) la 1 iulie 1754 și s-a strămutat în pace și nemurire la 8 februarie 1819*”⁵⁵.

NOTE

¹ Sturdza M.-D., *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983, p.319, 324; Despre impactul războaielor ruso-turce vezi studiul nostru: Mischevca VI. *Impactul geopolitic al războaielor ruso-turce asupra Principatelor Române* în “Studii și materiale de istorie modernă”, vol. XIII, București, 1999, p.165-187.

² Vezi cel mai recent *Arbore genealogic* al familiei Mavrocordat, alcătuit de acad.Paul Cernovodceanu, publicat în vol.VI al tratatului *Istoria românilor*, București, 2002.

³ Κοκκωνας Γ., *Πατριωτικές προερα ναστατικές εταιρείες* în *Ιστορικά*. Ν 48. Ελευθεροτυπία, 14.09.2000, σ.9. (Kokonas G. *Patriotikes proera nastotikes eteries* în *Istorica*, nr.48. Eleftherotipia, 14.09.2000, p.9; în l.gr.).

⁴ Σολωμου Α., *Μαυροκορδάτος* în *Παγκόσμιο βιογραφικό λεξικό*. – Αθηνά, 1987, σ.95. (Solomu A. *Mavrocordatos* în “Pagkosmio viografiko lexiko”, Atena, 1987, p.95; în l.gr.)

⁵ Această dată apare în *Arborele genealogic* al familiei Mavrocordat, publicat în “Anexe” la vol.VI al tratatului de *Istoria românilor*, București, 2002.

⁶ Legrand E., *Généalogie des Maurocordato de Constantinople, rédigée d'après des documents inédits.*, Paris, 1900, p.20; E<ugene> R<izo> R<angabe> *Livre d'Or de la Noblesse phanariote et des familles princières de Valachie et de Moldavie* (II-e ed.), Athènes, 1904, p. 128; Sturdza M.-D., *Dictionnaire historique et généalogique...*, p.324; Mihordea V. *Fuga lui Alexandru Mavrocordat în Rusia și întrevederea de la Kerson (1787)* în *Revista istorică*, vol. XXIX, nr.7-12. 1943, p.247; *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια*. Τόμος δέκατος εκτος, σ.788 (*Megali Eliniki Egkiklopedia*. T.18, p.788 – în l.gr.); Σουτζου Δ.Σ. *Οι Έλληνες Ηγεμόνες της Μολδοβλαχίας*, Αθηνά, 1987, σ. 161 (Suțu D.E., *I elines Ighemones tis Moldovlahias*, Atena, 1987, p.161).

⁷ *Московский некрополь*. –І., 1908. Ө.2, њ. 206.

⁸ Komnen Ypsilanti A., *Ta meta tin alosin: 1453-1789*, Constantinopol, 1870, p.629 (în l.gr.).

⁹ Legrand E., *Généalogie des Maurocordato...*, p.20.

¹⁰ *Călători străini despre țările române*. vol. X. Partea II, București, 2001, p.886, nota 239; *The Russian Journals of Martha and Catherine Wilmot... 1803-1809*, London, 1935, p.64-72, 382.

¹¹ Aducem și pe această cale mulțumirile cercetătorilor științifici de la Muzeul Mănăstirii Sf. Daniil din Moscova în special, dnei Nina I. Lazareva, pentru prețioasele informații cu privire la istoricul necropolei acestei mănăstiri.

¹² Σουτσοσ Γ.Ν., *Αλεξανδροωδας ο ασηνειδητος*. Κωμωδία, 1785. / Δ.Σπαθης., Αθηνά, 1995, σ.291 (Suțos G.N., *Alexandru-Vodă cel fără de conștiință*. *Comedie, 1785*, / ed.: D.Spatis, Atena, 1995, p.291 (în l.gr.); *Journal Politique*, 1782, Decembre, 2em quinzaine, p.4; Gane C., *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. II, – Chișinău, 1991, p.25-26.

¹³ Brad Chisacov L., *Antologie de literatură greacă din Principatele Române. Proză și teatru. Secolele XVIII-XIX*. Ediție bilingvă, București, 2003, p.177, 201.

¹⁴ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea II, București, 2001, p.886.

¹⁵ *Călători străini despre țările române*, vol. X, partea II, p.920.

¹⁶ *Ibidem*, p.890.

¹⁷ *Ibidem*, p.1272, nota 31.

¹⁸ Iorga N., *Acte și fragmente*, vol.II. – București, 1896, p.203; Ciobanu Ven, *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (secolul al XVIII-lea)*, Iași, 1999, p.129.

- ¹⁹ Hurmuzaki, Serie nouă, vol.I, p.267, passim.
- ²⁰ Hurmuzaki, vol.VII, p.428; Mihordea V., *Fuga lui Alexandru Mavrocordat în Rusia și întrevederea de la Kerson (1787)*, în "Revista istorică", vol. XXIX, nr.7-12. 1943, p.248.
- ²¹ *Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV – начало XIX в.)*, Кишинев, 1987, p.334.
- ²² Mavrocordato A.G., *Cu prilejul memoriului lui Hauterive*, în "Arhiva", Iași, 1904, p.341.
- ²³ Ibidem. *Hurmuzaki*. Serie nouă, vol.I, p.335.
- ²⁴ Mehmet M.A., *Documente turcești privind istoria României*, vol. II. 1774-1791, București, 1983, p.105.
- ²⁵ Giurescu C.C., *Istoria românilor*. Vol.III. -București, 2000, p.224-225.
- ²⁶ Mehmet M.A., *Op. cit.*, p.100.
- ²⁷ Кессельбреннер Г.Л., *Хроника одной дипломатической карьеры.*, М., 1987, p.115.
- ²⁸ La 7(18) Ecaterina a II-a și-a început călătoria (cortegiul era alcătuit din 14 carete, 124 sănii și 40 trăsurile auxiliare) și la 29 ianuarie (9 februarie) a ajuns la Kiev, scopul final fiind Hersonul, unde is planificase întrevederea cu împăratul Imperiului Habsburgic Iosif al II-lea. (Vezi: Мадарица Исабель де Россия в эпоху Екатерины Великой, М., 2002, p.591-592).
- ²⁹ Blancard Th., *Les Mavroeni*, vol.I, Paris, 1909, p.283.
- ³⁰ Mihordea V., *Fuga lui Alexandru Mavrocordat în Rusia și întrevederea de la Kerson (1787)*, în "Revista istorică", vol. XXIX, nr.7-12. 1943, p.253.
- ³¹ Iorga N., *Acte și fragmente*, vol.II, p.217; Mihordea V. *Op.cit.*, p.250, 253.
- ³² *Hurmuzaki*, Supl. I/3, 1 (1709-1812), București, 1887, p.36.
- ³³ Mihordea V., *Op. cit.*, p.258, 266; Komnen Ypsilanti A., *Op. cit.*, p.674-676 (*Manifestul Ecaterinei II*).
- ³⁴ Mehmet M.A., *Op. cit.*, p.199, 229, 307.
- ³⁵ Vezi: Mischevca Vl., *La răscruce de veacuri (de la Pacea de la Iași până la pacea de București: 1792-1812)* în "Istoria Moldovei din cele mai veci timpuri până în epoca modernă", Chișinău, 1992, p.178-179.
- ³⁶ Iorga N., *Acte și fragmente*, vol. II, p.339; Mihordea V., *Op. cit.*, p.259.
- ³⁷ *Călători străini despre țările române*, vol. X. partea II. București, 2001, p.886, 889-890.
- ³⁸ Papacostea-Danielopolu C., *Literatura în limba greacă din Principatele Române (1774-1830)*, București, 1982, p.148-158.
- ³⁹ Brad Chisacov L., *Op.cit.*, p.196.
- ⁴⁰ Ibidem, p.178.
- ⁴¹ Ibidem, p.175.
- ⁴² *Călători străini despre țările române*. vol. X. Partea II..., p.920-921.
- ⁴³ Solomu A., *Op. cit.*, p.97 (Σολωμου Α. Μναροκορδάτος în Παγκόσμιο βιογραφικό λεξικό, Αθηνά, 1987, σ.97); Οικονομιδης Δ.Β. *Ο Ρήγας Φεραίος εν Βλαχιά* în Αθήνα. Τ. 53 (1949), σ. 131 (Ikonomidis D.V. *O Rigas Fereos en Vlahia* în Atina, t.53, 1949, p.131).
- ⁴⁴ Σκοπετα Σ.Χ., *Οι πρόδρομοι της Φιλικής Εταιρίας* în Ελληνική Δημιουργία, t. 9 (1952), σ.373 (Skopeta S.X., *Iprodromi tis Filikis Eterias*, în "Eleniki dimiurghia", t.9, 1952, p.373); Κοκκωνας Γ. *Πατριωτικές προείτα ναστατικές εταιρείες* în "Ιστορικά". nr 48. Ελευθεροτυπία, 14.09.2000, σ.9-10 (Kokonas G., *Op.cit.*, p.9-10).
- ⁴⁵ Lecca O.-G., *Famiiliile boierești române*, București, 2000, p.638.
- ⁴⁶ Mihordea V., *Op. cit.*, p.248; Vezi: Velicu Ioan I., *Moldova sub Al.I. Mavrocordat, contribuție istorică după însemnările contelui de Hauterive și alte izvoare*, -București, 1942, p.33; Mavrocordato A.G., *Cu prilejul memoriului lui Hauterive*, în "Arhiva", Iași, 1904, pp.289-311.
- ⁴⁷ „Pusillanime et avare qu'il est en même tempe, il fera dans son post exactement, ni plus ni moins que ses prédécesseurs" Vezi: Iorga N., *Acte și fragmente*, vol. II, p.190; Ciobanu Ven., *Statutul juridic al Principatelor Române în viziune europeană (secolul al XVIII-lea)*. Iași, 1999, p.138.
- ⁴⁸ Papacostea-Danielopolu C. & Demeny L., *Carte și tipar în societatea românească și sud-est europeană, secolele XVII-XIX*, București, 1985, p.253-254.
- ⁴⁹ *Bibliografia românească veche. 1508-1830*, tomul III (1809-1830), București, 1912-1936, p.29.
- ⁵⁰ Lazăr E., *Panorama literaturii neoeleene*, București, 2001, p.263-264.
- ⁵¹ Arch Gr., *Eteristiskoe dvijenje v Rossii.*, Moscova, 1986, p.152.
- ⁵² Suțos G.N., *Op.cit.*, p.316. (Σουτσος Γ.Ν. *Αλεξανδροδοδος ο ασηνειδητος*. Κωμοδία, 1785. / Δ.Σπαθης. -Αθηνά, 1995, σ.316).
- ⁵³ ЦГИА., Ф. 1263., опись 1. Дело 168. Л.368. (25.02.1819).
- ⁵⁴ ЦГИА., Ф. Репниных, Дело 262. (1.04.1819).
- ⁵⁵ Legrand E., *Généalogie des Maurocordato de Constantinople, rédigée d'après des documents inédits.*, Paris, 1900, p.37; Traducerea din limba greacă a făcut-o, cu amabilitate, colegul nostru de la K.N.E. dr.Florin Marinescu.

Prezentat: decembrie 2003.

Referent V. Tcaci

În ajutor profesorului de istorie

Ghenadie Bodeanu

PERIOADA MOVILEȘTILOR ÎN ISTORIA ȚĂRII MOLDOVEI

Domnii din familia Movilă se lansează în fruntea Țării Moldovei într-o perioadă de maximă tensiune politică din Europa Centrală și de Sud-Est. În 1593 Imperiul habsburgic organizează o Ligă Sfântă antiotomană, în care se include Papalitatea, statele germane, Spania, Toscana, Mantura și Ferrura. La Ligă aderă domnul Țării Românești, Mihai Viteazul, și al Moldovei, Aron Tiranul. Ultimul este înlocuit la tron în 1595 de către Ștefan Răzvan, susținut de principele transilvănean Sigismund Bathory, adept al Habsburgilor. În aceste condiții Poarta decide de a-i detrona pe domnii români și de a transforma Moldova și Țara Românească în pašalâcuri. Polonia, care ducea o politică antihabsburgică și de împăciuire cu otomanii, era alertată de situația din Moldova.

În august 1595 armata polonă invadează Moldova, Răzvan este omorât, iar pe tronul țării este instaurat Ieremia Movilă. Prin acest act Polonia nu a permis Porții să transforme Moldova în pašalâc și a înlăturat influența habsburgică din țară. Turcii nu doreau să mai deschidă un focar de conflict și se înțeleg cu polonezii să-l confirme în scaun pe noul domn al Moldovei. Drept urmare, Moldova se pomenește sub o suzeranitate dublă – polono-otomană, care, de fapt (cu unele întreruperi), a durat până la 1620.

În această perioadă a avut loc o destindere a relațiilor politice, economice și culturale ale Moldovei cu Polonia, prin intermediul căreia a devenit posibil accesul la valorile civilizației europene. Elementele modernizării pătrund tot mai mult, societatea moldovenească intrând într-o nouă fază a evoluției sale.

Cine erau Movileștii, care au inaugurat o nouă perioadă în istoria Țării Moldovei? Cercetările mai multor istorici (A. Mesrobeanu¹, N. Iorga², Șt.S. Gorovei³, M. Aduge⁴ ș. a.) au adus în lumină diverse aspecte ale activității acestei dinastii. Totuși considerăm utilă o evidențiere mai nuanțată a unor factori, care au contribuit la ascensiunea și apoi la decăderea ei. Vom încerca să abordăm într-un spectru mai larg problema privind soarta membrilor familiei Movilă și să completăm arborele ei genealogic, indicând toți copiii și descriind destinul lor.

La baza acestui articol se află o sinteză a informațiilor spicuite din diverse surse istoriografice și din unele materiale documentare. Scopul urmărit a fost prezentarea unei viziuni de ansamblu asupra problemei cercetate, aspectele principale ale căreia vor fi aprofundate în studiile ulterioare.

Sfârșitul domniei lui Petru Rareș, îndeosebi, cele ale domniilor fiilor săi, Iliș (1546-1551) și Ștefan (1551-1552), au marcat începutul instaurării în Țara Moldovei a regimului suzeranității otomane reale și restrictive⁵. Datorită politicii otomane, care tindea să minimalizeze influența celor două ramuri dinastice domnitoare, în Moldova și Țara Românească a început o perioadă de decădere a autorității domnești.

În anul 1551 este turcit domnul Iliș Rareș, recent mazilit, reprezentant al dinastiei Mușatinilor (Bogdăneștilor), iar în 1591 trece la islam domnul mazilit al Țării Românești, Mihnea

al II-lea, reprezentant al Basarabilor⁶. Printre factorii ce au contribuit la desfășurarea procesului de decădere a autorității domnești trebuie menționat și un factor intern și anume consolidarea pozițiilor unei boierimi, proces care a început în Țara Moldovei în secolul precedent, când ea fusese răsplătită pentru serviciile sale prin dărnicia domnească a lui Ștefan cel Mare. Această boierime, care în secolul al XVI-lea tot mai insistent încerca să-și valorifice drepturile, se implica tot mai activ în viața politică a Țării Moldovei, la 1552 omorându-și chiar domnul, pe Ștefan Rareș. Acțiunea respectivă a fost cauzată, probabil, și de turcirea fratelui său, Ilias⁷, considerată drept lezare a demnității boierești. În ansamblu, acțiunile boierimii, desfășurate concomitent cu ascensiunea puterii otomane și intervenția abuzivă a Porții în problemele interne ale românilor, duceau doar la perturbări în ramura dinastică a Mușatinilor.

Începând cu mijlocul secolului al XVI-lea, în lupta pentru scaunul Țării Moldovei se implică tot mai mulți pretendenți. Când orice „*os de domn*” avea dreptul la succesiune, dacă era fiu mai mare sau mai mic, unchi sau rudă mai apropiată ori mai îndepărtată a domnului care isprăvisese⁸. Astfel a ajuns la domnie Alexandru Lăpușneanu (1552 – 1561; 1564 – 1568), care avea numele de botez Petru și era fiul natural al lui Bogdan al III-lea și al Anastasiei din Lăpușna⁹. Dacă investirea sa pare un lucru firesc, atunci alte investiții trezesc bănuieli. Printre mulțimea de pretendenți erau și aventurieri, ca Iacob Heraclid Despotul (Cretanul) (1561 – 1563) sau descendenți ai dinastiei Basarabilor (înrușiți cu Bogdăneștii numai pe linie feminină), ca Petru Șchiopul (1574 – 1577; 1578 – 1579 și 1582 – 1591)¹⁰.

Pentru a obține domnia majoritatea pretendenților, căutând susținere, mergeau peste hotarele țării: unii în Imperiul otoman, alții în Transilvania sau Imperiul german ori în Polonia¹¹. La sfârșitul secolului al XVI-lea – prima jumătate a secolului al XVII-lea printre cei care căutau sprijin în Polonia se aflau și reprezentanții familiei Movilă¹², aceștia reușind să obțină în ultimul deceniu al secolului al XVI-lea și în primele patru decenii ale secolului al XVII-lea nu numai tronul Țării Moldovei, dar și tronul Țării Românești. Iată cel puțin un argument pentru ce trebuie abordată problema originii Movileștilor.

Ion Neculce scrie că numele Purece a fost modificat în Movilă după ce oșteanul ar fi salvat viața lui Ștefan cel Mare în timpul luptei cu Hroiote (Hronoda) Ungurul la Scheia pe Siret în 1486, făcându-se Purece – moviliță ca să poată voievodul încăleca mai lesne pe cal¹³. Din documentele vremii reiese că Purece a existat și că făcea parte din familia boierului Tolocico din Ținutul Dorohoiului, și că era *spătar* la 1491, iar între 1493 – 1494 era *pârcălab de Hotin*¹⁴. Dar că acest Purece ar fi fost strămoșul Movileștilor nu pare a fi adevărat, deoarece pomelnicul mănăstirii Sucevița (ctitorie a Movileștilor – *n. n.*) adevărește că strămoșul acestei familii s-a numit Cozma¹⁵. De aceea, apare un interes deosebit față de Cozma Movilă ca strămoș al Movileștilor.

Pentru a explica problema originii, vechimii și continuității neamului Movilă, ne-am propus să identificăm pe cel mai îndepărtat strămoș al Movileștilor atestat în documente. Acesta este **Petru Hudici**, boier în sfatul domnesc în anii 1433 – 1449, cu intermitență, și *vornic* în anii 1435 – 1442¹⁶.

Pornind de la el, într-o cercetare descendentă, am constatat că a avut o fiică măritată cu **Șandro (Șendrică) Tolocico** de la Dorohoi și un fiu, pe **Iațco Hudici**¹⁷. Unicul boier ce apare cu intermitență în sfatul domnesc al lui Ștefan cel Mare în anii 1464 – 1492, timp destul de îndelungat, chiar dacă era boier fără dregătorie¹⁸. Astfel, este clar că prin Petru Hudici neamul Movileștilor își trage originea din secolul al XV-lea, iar prin Iațco Hudici își confirmă apartenența la acea boierime care îl slujise pe Ștefan cel Mare.

Iațco Hudici, la rândul său, a avut două fete: **Nastea** și **Marena**, măritată cu **Cozma Movilă**¹⁹, *paharnic* în anii 1490 – 1507²⁰. Actele interne vorbesc de „*Movilă*” sau „*giupânul*”

Moghilă”, boier fără titlu în sfatul domnesc la 1508 și la 1513, fără a consemna prenumele acestuia, deci putem presupune că acestea se referă la Cozma Movilă. De la 1513 până la 1542 în sfaturile domnești nu mai figurează ca martori boierii Movilă²¹, fapt care s-ar putea explica doar prin decesul lui Cozma Mivilă și absența urmașilor săi în acestea.

Totuși Marena și Cozma Movilă, probabil erau părinții lui Dragotă Movilă, care, căsătorindu-se cu jupânesa *Salomina*, a avut copii pe *Ion Movilă*, *Vâscan Movilă*, *Anușca* și *Tudosca*²². Cunoscând cu certitudine că Ion Movilă a fost tatăl și bunicul viitorilor domni, ne-am concentrat atenția asupra studierii personalității sale.

N. Stoicescu consideră că Ion Movilă este fiul lui Iațco Hudici²³, ceea ce nu poate fi adevărat nu numai din cauza intervalului de aproape un secol dintre aceștia, dar și pentru că Ion și-a luat cognomenul *Movilă*, iar Vâscan este numit în acte și „*Moviliță*” în perioada când asemenea diminutive utilizate pentru indicarea filiației sunt luate și de alți boieri în secolele XVI – XVII²⁴. Începutul carierei politice a lui Ion Movilă până acum rămâne necunoscut. Se știe că a îndeplinit unele slujbe în Transilvania, iar spre sfârșitul celei de-a doua domnii a lui Petru Rareș (1541-1546) apare în țară, îndeplinind funcția de *mare vistier* la 1546, iar la 1551 – de *mare logofăt*. Apoi, pribegeste în Polonia, de unde revine în 1552 cu noul domn, Alexandru Lăpușeanu (1552 – 1561). În timpul domniei acestuia și-a preluat funcția de *mare logofăt*, pe care a deținut-o până la 1563. În acest an Ion Movilă s-a călugărit cu numele Ionachie²⁵. Probabil că a fost impus să se călugărească de domnul Despot Vodă (1561 – 1563). Apoi a fost asasinat²⁶, deoarece, fiind rudă cu Alexandru Lăpușeanu, era considerat partizan al acestuia.

Și dacă unul din prim-factorii ascensiunii Movileștilor, care vor urca în a doua jumătate a secolului al XVI-lea pe treptele superioare ale rangurilor boierești, îl considerăm activitatea nemijlocită a acestora în funcțiile de stat, apoi factorul dominant, care a favorizat ascendența Movileștilor, îl socotim – *mariajul*.

Ion Movilă a fost căsătorit de două ori: De la *Greaca*, prima soție, a avut pe *Toader Movilă*, ajuns *postelnic*. Acesta a fost ctitorul mănăstirii Todirești-Burdujeni-Sucevița²⁷.

A doua soție a fost *Maria*, o fiică a lui Petru Rareș, născută dintr-o căsătorie anterioară a acestui domn cu Maria, decedată la 1529. Prin această căsătorie deci Ion Movilă devenea ginere lui Petru Rareș și cumnat lui Alexandru Lăpușeanu²⁸. Ion și Maria au avut copii pe: *Gheorghe*, *Ieremia*, *Simion* și *Ana-Șchiauca*, căsătorită cu Melinte Balica, *Hatmanul*, boier muntean din puternica familie a Buzeștilor, statornicit în Moldova pe vremea lui Petru Șchiopul²⁹ și pe *Mariana-Greaca*, căsătorită cu nobilul polon *Isaia Herbut*³⁰. Iată de ce, probabil, Polonia a început să devină în timpuri primejdioase țară de azil pentru Movilești. E ușor de priceput că fiii lui Ion Movilă s-au ridicat rapid pe treptele rangurilor boierești. Iar de la 1595 înrudirea lor cu neamul domnesc le-a favorizat și obținerea domniei în Țările Românești. Iată de ce ne-am propus să urmărim mai întâi ascendența ierarhică a acestor boieri, iar apoi și relațiile de rudenie.

Gheorghe Movilă s-a călugărit la 1574, făcându-și studiile la Probota, la mănăstirea cea nouă cu renumiți cărturari³¹. În anii 1578 – 1587 devine *episcop de Rădăuți*, iar în 1588 – 1605, cu întreruperi la 1591 – 1595 și la 1600, ocupa înalta funcție duhovnicească de *Mitropolit al Țării Moldovei*³². *Gheorghe Movilă* a murit în anul 1605, fiind înmormântat la Sucevița, care va deveni necropola familială a Movileștilor.

Fratele său, *Simion Movilă*, la 1574 era boier fără titlu în sfatul domnesc³³. În timpul domniei lui Iancu Sasul (1579 – 1582) era boier pribeg, iar în 1582 – 1583 – *aprod*. La 1586 este boier în sfatul domnesc, îndeplinind funcția de *pârcălab de Orhei*. În timpul celei de-a treia domnii a lui Petru Șchiopul (1582 – 1591), *Simion Movilă*, la 1589, deține funcția

de *paharnic*³⁴. După 1591, împreună cu domnul, căruia îi slujise, ia calea pribegiei, revenind în țară la 1595 cu alaiul domnesc al fratelui său, Ieremia, și în 1597 – 1600 ajungând *hatman*.

Ieremia Movilă e menționat la 1574, ca și fratele său, Simion, boier fără titlu în sfatul domnesc al lui Petru Șchiopul în prima sa domnie (1574 – 1577). În timpul domniei lui Iancu Vodă Sasul (1579 – 1582), împreună cu Gheorghe și Simion, sunt în opoziție față de acest domn. Sub motivul că pleacă să sfințească mănăstirea Sucevița pribegește în Polonia, unde își găsește azil. Aceasta nu pare deloc întâmplător, căci acolo era căsătorită după nobilul polon Isaia Herbut, sora sa, Mariana-Greaca, Ieremia începe acum să stabilească relații cu nobilimea poloneză³⁵. Din Polonia frații Movilă revin în Moldova în timpul ultimei domnii a lui Petru Șchiopul (1582 – 1591), Ieremia urcând cu rapiditate uluitoare treptele dregătoriilor. În anii 1582 – 1586 era *vornic*, în 1587 – 1590 – *mare vornic al Țării de Sus*, iar la 1591 ocupa funcția de *Mare Vornic al Țării de Jos*³⁶. Dar din cauza politicii otomanilor, Petru Șchiopul părăsește iar țara, autoexilându-se, printre străini fiind însoțit de frații Movilă, care se vor stabili din nou în Polonia. De astă dată vor reveni acasă peste 4 ani, la 1595, aducându-l pe Ieremia în calitate de domn al Țării Moldovei.

Ieremia s-a căsătorit în timpul pribegiei. Nu știm exact când, dar, cu certitudine, că până în anul 1591. Probabil că ceremonia avu loc între 1579 și 1582, altfel s-ar fi păstrat vre-o relatare din timpul domniei lui Petru Șchiopul, domnul protector al Movileștilor. Ieremia Movilă și-a luat de soție pe Elisabeta. Originea acestei doamne fiind discutată: Nicolae Iorga în *Doamna lui Ieremia Vodă* consideră că era fiica nobilului ungar Toma Csomortany, trecut din Transilvania în Polonia, unde ca proprietar al moșiei Lozna i s-a zis Lozinski³⁷. Sever Zotta susține că doamna Elisabeta a lui Ieremia Voievod era fiica lui Gheorghe *Pârcălab de Hotin*, căruia i s-a zis Islozeanu de la proprietatea Lozna de lângă Dorohoi³⁸. În fine, Ștefan S., Gorovei afirmă că frumoasa Elisabeta de Lozna era fiica unui boier moldovean de origine greacă, și anume fiica lui Gheorghios Kataratos, care în timpul domniei lui Ieremia Movilă, să subînțelegem a ginerelui său, a ajuns *Pârcălab de Hotin*³⁹.

Deosebit de relevantă este opinia lui Sorin Gh., Iftimi, care a cercetat amprentele sigilare ale doamnelor și domnițelor Țărilor Române inclusiv ale doamnei Elisabeta Movilă, el constată că: „*Pecetea inelară, ovală, aplicată pe un document la 11 februarie 1615, reprezintă o cruce cu șase aripe și împrejur inscripția* ” : *госпожда Елисафта*⁴⁰. Cunoscând că herbul familiei lui Ieremia Vodă era reprezentat de două săbii încrucișate la vârf, autorul conchide: „*crucea menționată mai sus, numită în limbajul heraldic cruce papală, ar reprezenta stema familiei din care provenea doamna Elisabeta*”⁴¹. Movileștii țin în mâini asemenea cruci papale în tabloul votiv de la mănăstirea Sucevița. Însă autorul citat menționează că „*sigiliul Elisabetei reprezintă o cruce triplă, dar cu brațul inferior oblic, iar asemenea cruci sunt de factură slavă*”⁴². În acest caz, ținând cont și de exagerata ambițiozitate⁴³ cu care doamna Elisabeta dorea ca fiii ei, chiar dacă nu atinsese vârsta majoratului, să moștenească tronul tatălui lor, suntem de acord cu afirmația lui Ștefan S., Gorovei cu privire la originea grecească a doamnei lui Ieremia Movilă.

Din căsătoria lui Ieremia Movilă cu doamna Elisabeta s-au născut copiii: *Irina-Chiajna (Reghina), Ecaterina (Katrina), Maria, Stana (Ana), Zamfira, Constantin, Alexandru, Bogdan și Alexei*, care, probabil, a decedat de mic. Dacă din momentul investirii lui Ieremia în domnia Țării Moldovei soarta băieților putea fi prezisă, aceștia trebuind să urmeze calea tatălui, apoi viitorul fetelor soții Movilă au încercat să-l asigure în baza mariajului. Acest act firesc al timpurilor, care trebuia să asigure viitorul familiei, a avut însă și un evident aspect politic. Ginerii Movileștilor, nobili de seamă ai Poloniei – Mihail

Wisznowiecki, Ștefan Potocki și Samuil Korecki – s-au implicat activ în soluționarea problemelor familiale ale Movileștilor, îndeosebi, când au susținut instalarea în domnie mai întâi a lui Constantin, iar apoi și a lui Alexandru.

Irina – Chiajna (Reghina), prima fiică a lui Ieremia și a Elisabetei, a fost căsătorită la 25 mai 1603 cu nobilul polon Mihail Wisznowiecki. După căsătorie și-a schimbat prenumele în Regina (Reghina). A avut un fiu Ieremia după prenumele bunicului său. Acesta a devenit tatăl regelui polonez Mihail Corybut Wisznowiecki (1669 – 1673). Astfel Chiajna a ajuns fiică de domn și bunică de rege⁴⁴.

Maria, sora Ecaterinei, a fost măritată la începutul anului 1606 cu contele polon Ștefan Potocki, staroste de Felin, care era frate cu Jan Potocki, astfel Movileștii înrudindu-se cu cunoscutul căpitan de oști al Rzeczpospolitei. După moartea soțului, Maria s-a recăsătorit, în 1631, cu Nicolae Fârley, voievodul de Sandomir. Prin Ana Kazanowski și Ecaterina Radziwill sângele Movileștilor s-a răspândit în marea nobilime poloneză⁴⁵.

Ecaterina (Katrina), a doua fiică a lui Ieremia Movilă, a fost căsătorită în primăvara anului 1616 cu principele polon Samuil Korecki. După căsătorie, și-a schimbat prenumele în Margareta și a avut doi copii: un fiu, care a decedat de tânăr, și fiică, Ana, care a fost măritată cu Andrei Leszcynski, voievod de Belz. Ana nu a avut urmași⁴⁶.

Stana (Ana) – cea mai deosebită fiică a lui Ieremia și a Elisabetei Movilă. Destinul a impus-o să se căsătorească de patru ori. Toți soții ei au fost nobili polonezi: Maximilian Przerbski, voievod de Lencici; cneazul Jan Sedzvoy Czarcowski; Vladislav Myscowski, voievod al Cracoviei și Stanislav Potocki. Pentru activitatea sa în societatea poloneză, care se baza pe susținerea rudelor sale, Ana s-a învrednicit după moarte de un epitaf-panegrific din partea polonezilor⁴⁷.

A cincea fiică a lui Ieremia, **Zamfira**, probabil mai trăia, când tatăl ei urma să urce pe tronul Țării Moldovei. Însă pe la sfârșitul anului 1595 s-ar fi stins din viață, deoarece la Sucevița se păstrează piatra de mormânt a Zamfirei instalată în anul 1596⁴⁸.

Căsătoriile fiicelor cu nobili polonezi pot fi considerate drept un act de consolidare a statutului social al familiei Movilă în țara care le acorda azil în timpurile primejdioase.

Încă la 1593 Rzeczpospolita îi acordase boierului Ieremia Movilă cea mai mare cinste ce putea fi acordată unui cetățean pribeag. Prin mijlocirea marelui cancelar Jan Zamoyski, hatmanul Rzeczpospolitei și a lui Filip Padniewski, episcopul Cracoviei, Ieremia Movilă obține indigenatul polon⁴⁹. Acest fapt și-a găsit reflectare și în blazoanele urmașilor, care au întrebuițat stemele celor doi nobili polonezi, herbul ”Jelita” și herbul ”Nowina”, în stemele lor⁵⁰.

Statornic în Polonia, lângă Nistru, între Jaslowiecz și Rohatin, pe moșia Ustie, pe care o va cumpăra în 1599 și care va deveni reședință familială în timpurile primejdioase⁵¹, Ieremia Movilă urmărea evoluția evenimentelor din Moldova, unde spera să revină. În 1595, într-un moment de periculoasă încordare a situației politice în această regiune a Europei, când influența imperială părea să atingă apogeul prin persoana lui Sigismund Bathory, iar otomanii se pregăteau să transforme Țările Române în pašalâcuri⁵², Ieremia Movilă cu sprijin polonez ajunge domn al Țării Moldovei (1595 – 1600 și 1600 – 1606), devenind întemeietor al dinastiei Movileștilor.

Primul moment semnificativ este originea domnului. În august 1595 însuși Jan Zamoyski, îl prezenta ca „*boier de neam moldovean (...) sânge din sânge*”⁵³, evidențiind un amănunt foarte important – că Ieremia provenea pe linie maternă din sânge domnesc. Al doilea moment este că pentru întâia dată, unui domn moldovean i se recunoștea domnia ereditară. Mai întâi prin diploma emisă la 25 martie 1597 de către regele Poloniei Sigismund al III-lea⁵⁴, iar apoi prin clauzele tratatului de pace turco-polon din 4 august 1598⁵⁵.

Întreaga domnie a lui Ieremia Movilă, întreruptă la 1600 de campania lui Mihai Viteazul, se datorează aptitudinilor și iscusinței deosebite, care desigur sunt incomparabile cu aptitudinile militare ale domnului muntean sau cu strategia diplomatică a lui Ștefan cel Mare, dar care i-au permis să se mențină la domnie și să depășească greutățile timpului, să-și respecte angajamentele atât față de polonezi, cât și față de turci. Ca și predecesorii săi, Ieremia Movilă s-a înconjurat cu oameni aleși, numind în funcțiile mai importante rudele și devenind protectorul lor. Mai mult, la cererea și insistența domnului, polonii l-au așezat în scaunul Țării Românești pe fratele său Simion⁵⁶, act prin care Movileștii își vor revendica apoi drepturile asupra tronului muntenesc. Însă în urma acestui act a apărut problema răsplătirii mercenarilor fratelui său⁵⁷.

Ieremia Movilă ținea mult la datina țării. Deși de câteva decenii capitala fusese mutată la Iași, domnul restaurează cetatea Sucevei și o folosește ca reședință preferată⁵⁸. Cel mai important aspect al domniei sale rămâne a fi totuși viața culturală. Pe la 1598 Ieremia Movilă întemeiază episcopia Hușilor, apoi înălța biserica mănăstirii Sucevița, căreia i-a dăruit picturi murale interne și externe, care reprezintă tabloul votiv al întregii sale familii. În 1602, prin mijlocirea domnului „chir Anastasie Crimkoviți (Crimca), fost Episcop de Rădăuți, pan Lupul Stroici, Mare Logofăt și fratele său pan Simion, Mare Vistiernic” au zidit biserica mică din Dragomirna zisă a Schitului⁵⁹. Prin intermediul lui Ieremia Movilă au fost deschise școli în apropierea hotarelor Moldovei, la Lemberg (Lvov) și Camenița⁶⁰, iar în Țara Moldovei prin ecourile Renașterii în forma lor barocă și iezuită, a pătruns un spirit nou, deschizând calea spre integrarea în civilizația europeană: boierii moldoveni, precum Ureche sau Costin, vor începe să-și trimită fiii la studii în școlile înalte din Polonia, unde aceștia vor acumula și cunoștințe referitoare la unitatea românilor prin originea lor latină⁶¹.

În 1606, cam pe la vârsta de 55 de ani, Ieremia Movilă s-a stins din viață, fiind înmormântat în ctitoria sa – la Sucevița⁶². A lăsat copii și rude, care prin încercările lor de a domni au marcat în istoria Țării Moldovei o perioadă deosebită, ce poate fi numită perioada Movileștilor (1595-1634).

După moartea lui Ieremia, domn al Țării Moldovei devine fratele său, **Simion Movilă**, care domnise anterior în Țara Românească, unde ocupase tronul cu ajutorul polonezilor (20 octombrie 1600). Faptul că era promotor al politicii acestora, sistemul său de cărmuire, anularea unor acte emise de Mihai Viteazul, omorârea unor boieri, partizani de-ai fostului domn, au stârnit mari nemulțumiri⁶³. În iulie 1601 puternica grupare boierească, condusă de frații Buzești, l-au alungat pe Simion din țară și el se retrage în Moldova⁶⁴. Cu sprijin polonez și tătăresc revine în Muntenia, dar nu a avut o domnie liniștită. Se confruntă cu doi pretendenți, mai întâi, în martie 1602, cu Radu Mihnea, pe care l-a învins, iar apoi, în aprilie- septembrie 1602, cu Radu Șerban Basarab, care era susținut de Buzești⁶⁵. La finele anului 1602 Simion Movilă se afla în Moldova, unde depunea mari eforturi pentru a reveni pe tronul muntean⁶⁶.

În anul 1606 Simion Movilă este ales domn al Țării Moldovei. Boierii, în pofida prevederilor tratatului turco-polon din august 1598, l-au preferat în locul nepotului său minor Constantin⁶⁷. În loc să cărmuiască destoinic, el se răzbună pe țara vecină, unde domnise anterior. Întreprinde două incursiuni, însă, fiind contraatacat, e impus să se retragă⁶⁸. Politica sa nechibzuită, dar și ambiția cumnatei, Elisabeta, i-au adus în cele din urmă, sfârșitul. La 14 septembrie 1607, Simion Movilă a decedat, după unele versiuni, de bătrânețe, iar după altele, din cauza că a fost otrăvit⁶⁹.

Moartea lui Simion a declanșat lupta pentru domnie între familia lui și cea a fratelui său, Ieremia. Simion Movilă fusese căsătorit cu doamna **Margareta (Marghita) Hâra**, după căsătorie **Melania**⁷⁰. Din această căsătorie a avut copii pe: **Teodosia**, care a decedat

la 1596, *Ruxanda* și *Anastasia*, despre care nu avem informații, *Mihail (Mihăilaș)*, *Gavriil*, *Petru*, *Pavel*, mort la 1607, *Moise* și *Ion*⁷¹.

Văduvele foștilor domni – doamna Elisabeta a lui Ieremia și doamna Marghita a lui Simion – dorind să-și vadă copiii pe tron au provocat un șir de lupte, care s-au soldat cu schimbări de domni. Inițial succesul a fost de partea Marghitei, care reușește cu 30 000 de taleri să atragă de partea sa Poarta⁷². *Mihail Movilă* ajunge la domnie. Oponentul său, Constantin, era protejatul polonezilor și otomanii nu au ezitat să acționeze contrar intereselor acestora. Însă domnia lui *Mihail Movilă* a fost scurtă, de 2 luni și 15 zile, ea fiind divizată în două perioade: 14 septembrie – octombrie 1607 și 15 noiembrie – 6 decembrie 1607. Principala problemă cu care s-a confruntat a fost de a-și menține domnia. Vărul său, Constantin, cu ajutorul cumnaților polonezi, în octombrie 1607 îl alungă pe *Mihail* din Iași, care în luna următoare, având consimțământul Porții și ajutor tătaresc, își redobândește domnia⁷³. La 16 noiembrie 1607 *Mihail Movilă* face o danie mănăstirii Galata. Însă în decembrie Constantin revine cu noi forțe și după victoria de la Ștefănești îl impune pe *Mihail* să se retragă în Țara Românească⁷⁴. Acolo, la Târgoviște, *Mihail* se logodește cu fiica lui Radu Vodă Șerban, fostul dușman al tatălui său. Dar la 27 decembrie 1607, înainte de nuntă, moare, fiind înmormântat la mănăstirea Dealului⁷⁵. Moartea lui *Mihail Movilă* a asigurat domnia liniștită a lui Constantin *Movilă*.

Constantin Movilă a ocupat scaunul domnesc datorită forțelor poloneze. Deoarece era minor, regele Poloniei, Sigismund al III-lea, a instituit asupra tânărului domn o regență, alcătuită din boierii Nistor Ureche, Isac Balica și mama sa, care, deși era văduvă, totuși se intitula „*Elisabeta (Movileanca) doamnă a Țării Moldovei*”⁷⁶. Influența polonă s-a simțit atât de mult în politica tânărului domn, încât cronicarul Miron Costin scria despre acesta: „... *s-au așezat în domnie cu bucuria țării, având țara nădejde că va urma pe tatăl său. Ce departe a fost de acea fericire*”⁷⁷. Într-adevăr, fapte deosebite în plan intern nu-i putem atribui. În plan extern, Constantin *Movilă* impunea țara să achite Transilvaniei o sumă de 8000 de florini⁷⁸. Când domnul muntean Radu Șerban i s-a adresat după ajutor, prin intermediul acestuia a semnat, la 20 februarie 1611, la Roman, un tratat cu Imperialii, care avea un caracter antiardelean⁷⁹. Deoarece principele Transilvaniei, Gabriel Bathory, era aliat al turcilor, aceștia bănuind despre tratat și neagreând legăturile lui Constantin cu polonezii, tocmai în momentul când relațiile turco-polone devenise tensionate, l-au mazilit. În decembrie 1611 Constantin *Movilă* este alungat din țară de către candidatul turcilor, Ștefan Tomșa al II-lea. În vara anului 1612 Constantin *Movilă* încearcă să-și redobândească tronul. Dar în bătălia de la Cornul lui Sas, din 3 iulie 1612, este învins, fiind dus de tătari peste Nistru. Soarta lui de mai departe este învăluită de mister. Miron Costin scrie că „*înaintea zidurilor Dașăului, ale puternicei cetăți Oceacov, s-au stârnit vântul, și s-au umplut de apă acolo barca, și s-au înecat Constantin Vodă în Nipru*”⁸⁰. După Joupecourt, „*Constantin însuși s-a aruncat în apă, dar nu în Nipru ci în Nistru, crezând că va putea scăpa*”⁸¹. Piasecki susține că: „*voievodul a stat printre robii de rând ai tătarilor și nedescoperit a pierit de suferință*”. Iar prin Varșovia, în noiembrie 1612, circula știrea: „*Constantin, spun unii, că s-a înecat fugind, alții că îl are la el un tătar, care cunoscând mari binefaceri de la răposatul domn (Ieremia Movilă - n. n.) părintele acestui Constantin, nu vrea să-l predea decât mamei sale care i-a făgăduit 6000 de zloți roși ipentru dânsul. Actualul domn (Ștefan Tomșa al II-lea - n. n.) a trimis la același tătar, dându-i pentru el 12 000 de zloți roșii, dar tătarul n-a vrut să-l cedeze*”⁸². Miron Costin mai menționează că tânărul domn avusese în robie tovarăș pe comisul (Crâstea) Mihăilescu, care, întorcându-se în țară, a adus vestea despre înecarea voievodului său⁸³. Deci putem afirma că Constantin *Movilă* într-adevăr s-a înecat în Nipru.

O dată cu moartea lui Constantin Movilă se încheie prima fază a dramei Movileștilor, descendenți din Ieremia.

În toamna anului 1613 Elisabeta Movilă, primind vestea despre moartea fiului mai mare, hotărî cu orice preț să-l instaleze în scaunul domnesc pe cel de al doilea fiu⁸⁴. În anul 1615 cu ajutorul polonezilor, domn al Țării Moldovei devine **Alexandru Movilă** (21 noiembrie 1615 – 24 iulie 1616). Domnia sa de 8 luni și 3 zile, în timpul căreia abuzurile din partea polonezilor nu au încetat, a stârnit foarte repede nemulțumiri, împotriva lui fiind trimise la Poartă mai multe pări. Aceasta a fost faza finală a dramei Movileștilor. Alexandru este mazilit, Iskender Pașa aducându-l domn pe Radu Mihnea II. În bătălia de la 24 iulie 1616 de la Drăcșani, Elisabeta Movilă și cu fiii săi, Alexandru și Bogdan, au fost învinși și trimiși la Constantinopol, unde sunt impuși să treacă la religia islamică⁸⁵. Înainte de a părăsi țara, în culmea deznădejzii, pentru rușinea ce o suferise și nenorocirea ce o aștepta Elisabeta Movilă își taie părul și îl lasă boierilor⁸⁶. Părul său, castaniu-deschis, se păstrează și azi într-o cutie de argint la mănăstirea Sucevița⁸⁷. Alexandru Movilă a murit și el în urma circumciziunii, iar fratele său mai mic, Bogdan, a supraviețuit⁸⁸.

Bogdan Movilă, cel mai mic fiu al lui Ieremia Movilă, a fost crescut la Constantinopol conform legii musulmane. Fiind în slujba sultanului, a ajuns la Constantinopol Ciapugi-bașa (căpetenie a portarilor)⁸⁹. Probabil, își mai păstrase ceva și din legea creștină, căci la 1655 neastâmpărata Ana, sora sa de sânge, se gândea să instaleze un frate de-al său pe tronul Moldovei. Însă intenția ei nu s-a realizat, urmele lui Bogdan pierzându-se în Polonia, unde venise în căutarea susținerii pentru a obține domnia Țării Moldovei. Mormântul său trebuie căutat undeva pe moșiile familiei Potocki⁹⁰.

Soarta feciorilor lui Ieremia Movilă a fost imprevizibilă și tragică. Obținând de la turci recunoașterea domniei ereditare, pentru familia sa, Ieremia Movilă, care i-a asigurat pe copii cu moși în Polonia, nu a putut să prevadă sfârșitul lor tragic. Turcii niciodată nu-și neglijau interesele, iar dacă făceau unele concesii în favoarea oponentilor, totuși întotdeauna își realizau scopurile. Acceptarea domniei lui Ieremia în Țara Moldovei, la 1595, apoi a lui Simion, la 1600, în Țara Românească au avut loc în timpul epopeii lui Mihai Viteazul, cel mai mare tulburător al liniștii din Europa de Sud-Est. Dacă după moartea lui Ieremia sau în timpul domniei sale, Movileștii ar fi ajuns la vreo înțelegere referitor la succesiunea în domnie, cel puțin până la atingerea majoratului lui Constantin, soarta fiilor lui Ieremia, probabil, ar fi fost alta.

Totuși, în pofida tragicului eveniment de la 1615, familia Movileștilor își continua existența prin fiicele lui Ieremia și fiii lui Simion, frații lui Mihail Movilă. După înmormântarea lui Mihail, pe la începutul anului 1608, doamna Marghita, văduva lui Simion, împreună cu cei patru fii au plecat din Țara Românească în Polonia, stabilindu-se pe una din moșiile hatmanului Zolkiewski⁹¹, unde au stat aproape zece ani, încercând să redreseze situația. Când doamna Marghita pierduse speranțele în obținerea tronului moldovenesc, s-a declanșat „campania munteană”.

În anul 1616, ambasadorul polonez la Poartă încearcă să obțină domnia Țării Românești pentru **Gavriil Movilă**, al doilea fiu al Marghitei, acesta fiind investit abia la 1618⁹². Dar domnia lui a fost de scurtă durată (1618 – 1620) și aceasta nu numai pentru că Movileștii niciodată nu s-au bucurat de popularitate în Muntenia, dar și din cauză că o dată cu ocuparea tronului de către Gavriil Movilă mișcarea împotriva grecilor, care luase amploare pe timpul predecesorului său Alexandru Iliăș (1616 – 1618), a încetat. Mai mult, turcii i-au arestat și executat pe capii acestei mișcări, Lupu Mehedințeanu, ajuns mare spătar, și Duzdugan, un susținător de al său⁹³.

În plan extern, în mai 1620, Gavriil Movilă semnează cu principele Transilvaniei, Gabriel Bethlen, un acord reciproc avantajos, care presupunea acordarea ajutorului în caz de amenințare din partea Porții⁹⁴. Însă după moartea lui Mihai Viteazul, cumpărarea de domnie devenise o obișnuință. În anul 1620, Radu Mihnea al II-lea este numit de sultan a doua oară domn în Țara Românească⁹⁵. Gavriil Movilă, împreună cu familia sa, se retrag în Ardeal, stabilindu-se inițial la Satul Mare⁹⁶. Acolo în anul 1622 a avut loc nunta lui Gavriil cu doamna Elizabeta Zolyimy de Albes, cu care însă nu a avut copii. În anul 1635 Gavriil Movilă moare fiind dus de către fratele său, Ion, la necropola familială de la Sucevița, unde este înmormântat alături de tatăl său, Simion, și de unchiul Ieremia⁹⁷.

Petru Movilă, fratele lui Gavriil, îndrumat de acesta, vine în Ardeal, de unde încercă să lupte pentru obținerea domniei în Țara Moldovei. În anul 1620 era alături de hatmanul Zolkiewski, care inițiasse o expediție în Moldova, în care domnea Gaspar Grațiani (1619 – 1620). În această expediție Petru, dacă nu era pretendent la domnie, atunci era, cel puțin, informator al polonezilor. În luna august a aceluiași an în urma străduințelor sale pe lângă poloni țara nu a fost supusă jafului, dar nicidecum nu-i influențau tendința sa de a domni⁹⁸. Sperând că victoria creștinilor asupra otomanilor ar putea să-l facă voievod, Petru Movilă, la 1621, participa împreună cu hatmanul Chodchewicz la expediția antiotomană de la Hotin⁹⁹. În scrisoarea regelui Sigismund al III-lea al Poloniei din același an adresată Vizirului, se menționează că *numirea lui Petru Movilă domn în Țara Moldovei ar facilita pacea turco-polonă*¹⁰⁰. Însă nici de data aceasta planurile lui Petru nu s-au realizat, el fiind nevoit să se retragă în Polonia, la moșia sa din Rubiejowka, nu departe de granițele Moldovei. De acolo a făcut demersuri pe lângă dietele provinciale ca acestea să ceară regelui să contribuie la urcarea lui pe tronul Moldovei (hotărârile dietelor din 1625)¹⁰¹. Abia la 1627, când Miron Barnovschi- Movilă era domn al Țării Moldovei (1626 – 1629), Petru Movilă renunță la scopurile sale și se călugărește¹⁰². În scurt timp el ajunge arhimandrit al Lavrei Pecerska din Kiev¹⁰³, iar în anul 1633 devine mitropolit al Kievului – mare reformator al Bisericii ortodoxe¹⁰⁴. Cu sprijinul său au fost înființate tipografiile românești de la Câmpulung (1635) și Govora (1637), pe care a avut grijă să le asigure cu materialele necesare. În același timp, a trimis profesori pentru Școala Domnească de la Trei Ierarhi din Iași¹⁰⁵. Prin aceste fapte și prin numeroasele sale lucrări, Petru Movilă a contribuit considerabil la dezvoltarea culturii în Țările Române. În decembrie 1647, Petru Movilă moare, fiind înmormântat la Kiev¹⁰⁶.

Alt fiu al lui Simion Movilă, care a reușit să ajungă domn al Țării Moldovei în anii 1630 – 1631 și 1633 – 1634, a fost Moise Movilă. Deși familia Moveștilor era înfățișată turcilor ca devotată polonezilor, totuși, în condițiile funcționării sistemului de cumpărare a tronului, Moise Movilă, după cheltuirea unei însemnate câtimi de aur reușește să obțină întâia domnie¹⁰⁷. Cronica lui Miron Costin îl prezintă drept „om blând la fire, ca un miel, nici la com, nici cu rău nimănui”¹⁰⁸. Dar după aproape un an și jumătate de domnie (29 aprilie 1630 – 5 decembrie 1631), dușmanii l-au prezentat sultanului ca prieten al polonilor, intenționând să treacă de partea acestora. Pârilor li s-au dat crezare, pentru că Moveștii într-adevăr aveau relații puternice în Rzeczpospolita și Moise Movilă a fost mazilit¹⁰⁹. A doua domnie (25 mai 1633 – 20 martie 1634) i-a fost acordată după ce boierii prezenți la Constantinopol și divizați din cauza candidaturilor la domnie au fost impuși să-și aleagă un nou domn. Fiind amenințați cu execuția de către sultan, ei i-au dat preferință lui Moise Movilă, pentru că nu avea urmași. Dar și această domnie a fost scurtă. Poarta i-a cerut să-l însoțească pe Abaza Pașa de Silistra în campania militară împotriva Rzeczpospolitei. În luptele din octombrie – noiembrie 1633, deși oastea turco-moldo-munteană împresurase Camenița, din cauza veștii că veneau întăriri căzăcești, aceasta s-a retras¹¹⁰. Când Abaza Pașa se convinsese că informațiile despre

cazaci erau false și că ele veneau din partea domnului Moldovei superioritatea strategică otomană era deja pierdută. Pentru răspândirea acestor zvonuri domnul a pierdut domnia. În martie 1634 Moise Movilă este mazilit și se retrage în Polonia. Domnia sa în Țara Moldovei nu a avut o importanță mare, el fiind ales domn de către boieri numai datorită faptului că nu avea urmași și era înrudit cu Radu Mihnea, domn al Țării Moldovei în anii 1616 – 1619 și 1623 - 1626. Fusesse căsătorit cu fiica acestuia, *Ecaterina*, în anul 1663 decedând fără a lăsa urmași¹¹. Moise Movilă a fost ultimul reprezentant al Movileștilor, care a reușit să domnească într-o țară românească, anume în Țara Moldovei.

Ion Movilă, cel mai mic fiu al lui Simion Movilă, a fost căsătorit cu *Teodora*, fiica lui Ieni Postelnicul¹². Din această căsătorie a avut o singură fiică, Ileana, care pe la 1655 s-a căsătorit cu Miron Costin¹³. Se stabilește cu traiul în Transilvania, luându-și titlul de „*Principe ereditar al Moldovei*”¹⁴. Este menționat la începutul lunii aprilie 1622 cu ocazia decedului mamei sale, Marghita, iar în luna următoare a fost văzut la Cluj, unde se pregătea nunta fratelui său, Gavriil, cu doamna Elizabeta Zolyomi¹⁵. La 24 ianuarie 1626, din Țara Românească, probabil că, fiind favorit al principelui Gabriel Bethlen, îndeplinea funcția de sol. După moartea principelui, în 1631, Ion Movilă încearcă s-o susțină pe Ecaterina de Branderburg, văduva acestuia, în lupta contra noului principe, Gheorghe Rakoczy, dar a fost nevoit să ia calea pribegiei prin Polonia spre Suedia. Întreține strânse relații cu frații săi: Moise, domnul Țării Moldovei și Pertu, mitropolit al Kievului, sperând cu ajutorul lor să-și redreseze situația, mai ales, cea financiară¹⁶. În anul 1632, după împăcarea cu Rakoczy, Ion Movilă revine în Transilvania, având, datorită solului Paul Strassburgh, susținere din partea regelui suedez. În octombrie același an solul suedez s-a îndreptat spre Constantinopol cu misiunea de a obține pentru Ion Movilă tronul unei țări românești. Cu același scop, la 23 aprilie 1633, la Abaza Pașa este trimisă altă solie. Însă ambele solii au fost fără succes¹⁷.

Peste patru ani, în 1637, Ion Movilă, căutând sprijinul Transilvaniei pentru a obține scaunul Țării Moldovei (menționând și un eventual aport polonez) promitea principelui în caz de izbândă 6 000 aurei, un tribut anual de 4 000 de aurei și alte daruri¹⁸. În anul 1639 cu ajutor muntenesesc și unguresc încearcă pe cale militară să-și realizeze scopul. Însă rezistența domnului Moldovei, Vasile Lupu (1634 – 1653), și pericolul unei eventuale invazii otomane l-au determinat pe Matei Basarab și pe Gheorghe Rakoczy să renunțe la acțiuni militare împotriva Moldovei, astfel planul lui Ion Movilă rămânând nerealizat¹⁹. În primele luni ale anului 1640 Ion Movilă se afla la Brașov, unde mai semna ca „*Principe ereditar al Moldovei*”, iar la 28 septembrie 1643 la Vidrasău, de acolo expediind ultima sa scrisoare, care s-a păstrat²⁰. Pe la sfârșitul anului 1643 – începutul anului 1644, Ion Movilă a murit, căci pe parcursul anului 1644 soția sa, Teodora, se stabilește cu traiul în Țara Moldovei²¹.

NOTE

¹ A. Mesrobeanu, *Rolul politic al Movileștilor până la domnia lui Ieremia Movilă*, în “Cercetări istorice”, nr. 1, Iași, 1925, p. 177-189.

² N. Iorga, *Domnia lui Ieremia Vodă*, în “Analele Academiei Române”, seria II, tom. XXII, memoriile secțiunii istorice, extras, București, 1910, p. 1-29.

³ Șt. S. Gorovei, *Movileștii*, în “Magazin istoric”, nr. 6, București, 1973, p. 64-72.

⁴ M. Adauge, *Dinastiile domnitoare în Țara Românească și Moldova*, în “Revistă de istorie a Moldovei”, nr. 3-4, Chișinău, 1999, p. 87-92.

⁵ Gh. Gonța, *Țara Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea, Apusul dinastiei Mușatine*, în “Cugetul. Revistă de istorie și științe umanistice”, nr. 2-3, Chișinău, 1994, p. 19.

⁶ Gh. Gonța, *Evoluția politică a Țării în ultimul pătrar al secolului al XVI-lea*, în “Revista de istorie a Moldovei”, nr. 1 – 4, Chișinău, 2001, p. 51.

- ⁷ Gh., Gonța, *Țara Moldovei la mijlocul secolului al XVI-lea. Apusul dinastiei Mușatine*, în "Cugetul. Revistă de istorie și științe umaniste", nr. 2 – 3, Chișinău, 1994, p. 18.
- ⁸ N., Iorga, *Români în străinătate de-a lungul timpului*, Vălenii-de-Munte, 1935, p. 27 – 28.
- ⁹ A., Mesrobeanu, *Op. cit.*, p. 178.
- ¹⁰ N., Iorga, *Români în străinătate de-a lungul timpului*, Vălenii-de-Munte, 1935, p. 37.
- ¹¹ *Ibidem*, p. 30 – 31.
- ¹² I., Czamanska, *Rumunska imigracja polyczna w polsce XVII wieku*, în „*Balkanica poznaniensis*”, VI, UAM, Poznan, 1993, p. 6-16.
- ¹³ I., Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 269.
- ¹⁴ N., Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova, sec. XIV – XVII*, București, 1971, p. 284.
- ¹⁵ Șt., S., Gorovei, *Movileștii...*, p. 64.
- ¹⁶ N., Stoicescu, *Op. cit.*, p. 275.
- ¹⁷ M., M., Szekely, *Sfetnicii lui Petru Rareș*, Iași, 2002, p. 217.
- ¹⁸ N., Stoicescu, *Op. cit.*, p. 275.
- ¹⁹ M., M., Szekely, *Op. cit.*, p. 217.
- ²⁰ N., Stoicescu, *Op. cit.*, p. 289-280.
- ²¹ A., Mesrobeanu, *Op. cit.*, p. 180.
- ²² M., M., Szekely, *Op. cit.*, p. 217.
- ²³ N., Stoicescu, *Op. cit.*, p. 317.
- ²⁴ D., Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Țării Moldovei la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea*, în „*Studii și cercetări științifice*”, Istorie, fasc. 2, Iași, 1957, p. 324.
- ²⁵ N., Stoicescu, *Op. cit.*, p. 317.
- ²⁶ Șt., S., Gorovei, *Movileștii...*, p. 65.
- ²⁷ N., Stoicescu, *Op. cit.*, p. 317.
- ²⁸ Șt., S., Gorovei, *Pe marginea unei filiații incerte: Maria Movilă fiica lui Petru Rareș* în „*Cercetări istorice*”, nr. 11, Iași, 1980, p. 330.
- ²⁹ N., Stoicescu, *Op. cit.*, p. 275; Șt., S., Gorovei, *Movileștii...*, p. 65; M., M., Szekely, *Op., cit.*, Iași, p. 219-221.
- ³⁰ Șt., S., Gorovei, *Movileștii...*, p. 65.
- ³¹ A., Mesrobeanu, *Op. cit.*, p. 188.
- ³² N., Stoicescu, *Op. cit.*, p. 319.
- ³³ *Ibidem*, p. 319.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 319.
- ³⁵ Șt., S., Gorovei, *Movileștii...*, p. 66.
- ³⁶ N., Stoicescu, *Op. cit.*, p. 318 – 319.
- ³⁷ N., Iorga, *Doamna...*, p. 2 – 3.
- ³⁸ S., Zotta, ..., în „*Arhiva genealogică*”, nr. 11, Iași, 1913, p. 178 – 180.
- ³⁹ Șt., S., Gorovei, *Movileștii...*, p. 66 – 67.
- ⁴⁰ S., Gh., Iftimi, *Sigilii de doamne și domnițe ale Moldovei*, în „*Arhiva genealogică*”, nr. II, Iași, 1995, p. 293.
- ⁴¹ *Ibidem*, p. 294.
- ⁴² *Ibidem*, p. 294.
- ⁴³ Această ambițiozitate, care se remarcă în documentele epocii, ar putea sta la baza constituirii tabloului etnopsihologic al doamnei Elisabeta Mivilă.
- ⁴⁴ M., M., Szekely, *Op. cit.*, p. 223.
- ⁴⁵ N., Iorga, *Doamna...*, p. 5.
- ⁴⁶ *Ibidem*, p. 5.
- ⁴⁷ „Aici zac oasele Anei Movileanca, de naștere moldoveancă, de religie și obicei greacă, după căsătorie polonă, muiere a trei bărbați, stăpâna celui de-al patrulea, instigătoarea nedreptei alegeri condeiene, sprijinatoarea apăsării fără de lege a libertății polone, aprinzând focul între cetățeni, sporind dihanii iadului, n-a dat cât a trăit sfaturi bune bărbatului ei, iar după moarte nu i-a lăsat nimic decât arta de a face rău țării, și a murit în anul de la Hristos 1666, anul mântuirii Poloniei. Fii patrie fericită! Cât de ușor și bine ai răsufli dacă atare dihanii mai des ar crăpa.” – după C., Gane, *Trecute vieți de doamne și domnițe*, vol. I, Chișinău, 1990, p. 161.
- ⁴⁸ G., Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenesti din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p. 554.
- ⁴⁹ Șt., S., Gorovei, *Movileștii...*, p. 66.
- ⁵⁰ Șt., S., Gorovei, *Steme moldovenesti augmentate în Polonia*, în „*Arhiva genealogică*”, nr. II, Iași, 1995, p. 293.

- ⁵¹ A., Mesrobeanu, *Op. cit.*, p.189.
- ⁵² A., Decei, *Istoria Imperiului Otoman până în anul 1656*, București, 1978, p. 289.
- ⁵³ Șt., S., Gorovei, *Pe marginea unei filiații incerte: Maria Movilă fiica lui Petru Rareș*, în „Cercetări istorice”, nr. 11, Iași, 1980, p. 325.
- ⁵⁴ *Ibidem*, p. 325; A., Mesrobeanu, *Op. cit.*, p. 189.
- ⁵⁵ M., A., Mehmed, *Documente turcești privind istoria României, I, (1455-1774)*, București, 1976, p. 142-143, doc. 150.
- ⁵⁶ *Mihai Viteazul în conștiința europeană*, vol. I, „Documente externe”, București, 1982, p. 562; vol V, „Mărturie”, București, 1988, p. 376; M., A., Mehmed, *Op. cit.*, p. 146, doc. 152.
- ⁵⁷ Mercenarii lui Simeon s-au adresat după plată la fratele acestuia, Ieremia Movilă, domnul Moldovei, care după ce aceștia prădară țara și devastară moșia sa, Ustie, fu nevoit să le achite solda. Conflictul dintre ei durând tocmai doi ani; I., Corfus, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele Poloniei*, secolul al XVII-lea, București, 1983, p. 26, doc. 13, p. 29, doc. 15, p. 32, doc. 17, p. 34-35, doc. 18, p. 38-40, doc. 19.
- ⁵⁸ Șt., S., Gorovei, *Movileștii...*, p. 69.
- ⁵⁹ G., Balș, *Biserucile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, p.25.
- ⁶⁰ P., Panaitescu, *Istoria românilor*, Chișinău, 1991, p. 159.
- ⁶¹ Șt., S., Gorovei, *Movileștii...*, p. 69.
- ⁶² P., Panaitescu, *Istoria românilor*, Chișinău, 1991, p. 159.
- ⁶³ A., D., Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol.III, ediția a IV-a, București, 1988, p. 324 - 325.
- ⁶⁴ C., C., Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I, București, 1944, p. 1.
- ⁶⁵ D., Ciurea, *Op. cit.*, p. 331; I., Corfus, *Op. cit.*, București, 1983, p. 22, doc. 10.
- ⁶⁶ I., Corfus, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele Poloniei*, secolul al XVI-lea și al XVII-lea, București, 2001, p. 146-147, doc. 70.
- ⁶⁷ M., A., Mehmed, *Op. cit.*, p. 143, doc. 150; E., Hurmuzaki, *Op. cit.*, vol I, partea II (1600-1650), București, 1884, p. 289, doc. CCLXXX, CCLXXXI, p. 289-290, doc. CLXXXII, p. 290, doc. CLXXXIII.
- ⁶⁸ C., Mihălescu- Gruiu, *Moldova, 1359 - 1859*, București, 1998, p. 198.
- ⁶⁹ M., Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 146.
- ⁷⁰ M., M., Szekely, *Op. cit.*, p. 221.
- ⁷¹ C., C., Giurescu, *Op. cit.*, p. 14.
- ⁷² E., Hurmuzachi, *Op. cit.*, vol. III, București, 1894, p. 324; I., Corfus, *Op. cit.*, București, 1983, p. 83.
- ⁷³ A., D., Xenopol, *Op. cit.*, p. 377.
- ⁷⁴ C., C., Giurescu, *Op. cit.*, p. 15.
- ⁷⁵ *Ibidem*, p. 15.
- ⁷⁶ N., Iorga, *Doamna...*, p. 17.
- ⁷⁷ M., Costin, *Letopisețul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990, p. 147.
- ⁷⁸ Л., Власова, *Очерки внешнеполитической истории Молдавского Княжества, конец XVI - начало XVII в.* Кишинэу, 1983, p. 187.
- ⁷⁹ E., Hurmuzaki, *Op. cit.*, vol.IV, partea I (1600-1649), București, 1882, p. 431-432, doc. CCCLXVII.
- ⁸⁰ M., Costin, *Op. cit.*, p. 147.
- ⁸¹ N., Iorga, *Doamna...*, p. 19.
- ⁸² I., Corfus, *Op. cit.*, București, 2001, p. 193-194, doc. 93.
- ⁸³ *Ibidem*, p. 19: „Mihălescu, fostul pisar domnesc, se întorsese în țară și rămăsese pe lângă Movilești: la 1620 el era martor la vânzarea casei Logofătului Vitold, casnicul Elisavetei, către Vornicul Nicoară”.
- ⁸⁴ I., Corfus, *Op. cit.*, București, 2001, p. 212-213, doc. 101.
- ⁸⁵ C., C., Giurescu, *Op. cit.*, p.19.
- ⁸⁶ M., Costin, *Op. cit.*, p. 151: „Trecându cu carul au vădzut pre boieri și lăcrămându a dzis: „Boieri m-au rușinat păgânul.”.
- ⁸⁷ N., Iorga, *Doamna...*, p. 1.
- ⁸⁸ *Ibidem*, p. 28.
- ⁸⁹ C., C., Giurescu, *Op. cit.*, p. 19.
- ⁹⁰ N., Iorga, *Doamna...*, p. 28.
- ⁹¹ Șt., S., Gorovei, *Movileștii...*, p. 71.
- ⁹² I., Corfus, *Op. cit.*, București, 2001, p. 244, doc. 117, p. 247, doc. 118; E., Hurmuzaki, *Op. cit.*, vol.IV, partea II (1600-1650), București, 1884, p. 373, doc. CCCCII.
- ⁹³ C., C., Giurescu, *Op. cit.*, p. 26 - 27.
- ⁹⁴ *Ibidem*, p. 27.

- ⁹⁵ A., D., Xenopol, *Op. cit.*, p. 349; E., Hurmuzaki, *Op. cit.*, vol. IV, partea II (1600-1650), București, 1884, p. 386, doc. CCCCXXIV.
- ⁹⁶ Șt., S., Gorovei, *Movileștii...*, p. 71.
- ⁹⁷ C., C., Giurescu, *Op. cit.*, p. 27.
- ⁹⁸ I., Corfus, *Op. cit.*, București, 1983, p. 250-251, doc. 119.
- ⁹⁹ P., Panaitescu, *Petru Movilă, stuidi*, București, 1996, p. 14.
- ¹⁰⁰ M., Ciuntu, *Pretendenți domnești din secolul XVII*, București, 1940, p. 42.
- ¹⁰¹ *Ibidem.*
- ¹⁰² P., Panaitescu, *Op. cit.*, p. 14.
- ¹⁰³ Șt., S., Gorovei, *Movileștii...*, p. 72.
- ¹⁰⁴ P., Panaitescu, *Op. cit.*, p. 10-13.
- ¹⁰⁵ *Ibidem.*, p. 18.
- ¹⁰⁶ Șt., S., Gorovei, *Movileștii...*, p. 72.
- ¹⁰⁷ A., D., Xenopol, *Op. cit.*, p. 392.
- ¹⁰⁸ M., Costin, *Op. cit.*, p. 173.
- ¹⁰⁹ C., C., Giurescu, *Op. cit.*, p. 48.
- ¹¹⁰ M., Costin, *Op. cit.*, p. 181.
- ¹¹¹ Șt., S., Gorovei, *Movileștii...*, p. 72.
- ¹¹² M., Ciuntu, *Op. cit.*, p. 49.
- ¹¹³ Șt., S., Gorovei, *Movileștii...*, p. 72.
- ¹¹⁴ *Ibidem.*
- ¹¹⁵ M., Ciuntu, *Op. cit.*, p. 49.
- ¹¹⁶ *Ibidem*, p. 50.
- ¹¹⁷ *Ibidem*, p. 51.
- ¹¹⁸ E., Hurmuzaki, *Op. cit.*, vol. IV, partea I (1600-1649), București, 1882, p. 622, doc. DXLII.
- ¹¹⁹ *Ibidem*, vol. IV, partea II (1600-1650), București, 1884, p. 495-496, doc. DLXXI.
- ¹²⁰ M., Ciuntu, *Op. cit.*, p. 55.
- ¹²¹ *Ibidem.*

Bibliografie selectivă:

1. A., Mesrobeanu, *Rolul politic al Movileștilor până la domnia lui Ieremia Movilă*, în „Cercetări istorice”, nr. 1, Iași, 1925.
2. D., Ciurea, *Despre Ieremia Movilă și situația politică a Țării Moldovei la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea*, în „Studii și cercetări științifice. Istorie”, fasc. 2, Iași, 1957.
3. Șt., S., Gorovei, *Movileștii*, în „Magazin istoric”, nr. 6, București, 1973.
4. N., Iorga, *Doamna lui Ieremia Vodă*, în „Analele Academiei Române”, seria II, tom. XXII, memoriile secțiunii istorice, extras, București, 1910.
5. M., M., Szekely, *Sfeticii lui Petru Rareș*, Iași, 2002.
6. N., Iorga, *Românii în străinătate de-a lungul timpului*, Vălenii-de-Munte, 1935.
7. M., Ciuntu, *Pretendenți domnești din secolul XVII*, București, 1940.
8. I., Czamanska, *Rumunska imigracija polyczna w polsce XVII wieku*, în „Balcanica poznaniensia”, VI, Poznan, UAM, 1993.
9. A., D., Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, vol. III, ediția a IV-a, București, 1988.
10. C., C., Giurescu, *Istoria românilor*, vol. III, partea I, București, 1944.
11. *Letopiseșul Țării Moldovei*, Chișinău, 1990.
12. G., Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenesti din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933.
13. E., Hurmuzachi, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. III, București, 1894, vol. IV, partea I (1600-1649), București, 1882, vol. IV, partea II (1600-1650), București, 1884.
14. Mustafa, A., Mehmed, *Documente turcești privind istoria României*, vol. I (1455-1774), București, 1976.
15. I., Corfus, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele Poloniei, secolul al XVII-lea*, București, 1983.
16. *Idem*, *Documente privitoare la istoria românilor culese din arhivele Poloniei, secolul al XVI-lea și al XVII-lea*, București, 2000.
17. *Mihai Viteazul în conștiința europeană*: vol. I, „Documente externe”, București, 1982, vol. V, „Mărturii”, București, 1988.

Gheorghe Cojocaru

TRATATUL FONDATOR DE UNIUNE

O dată cu extinderea "puterii sovietice" în octombrie 1922 și asupra Extremului Orient, se afirmă în celebra sinteză "Istoria P.C. (b) din toată Uniunea. Curs scurt", redactată de o comisie a C.C., în frunte cu Iosif Stalin, "când întreg teritoriul țării Sovietelor a fost curățat de intervenționiști, iar sarcinile construcției socialismului și apărării statului impuneau întărirea de mai departe a uniunii popoarelor țării Sovietelor, a sosit rândul rezolvării chestiunii privind realizarea unei uniuni mai strânse a republicilor Sovietice în cadrul unei uniuni statale unice. Trebuiau unite toate forțele populare în vederea construirii socialismului. Trebuia organizată o apărare trainică a statului. Trebuia asigurată o dezvoltare multilaterală tuturor naționalităților țării noastre. În acest scop era necesar de apropiat și mai mult toate popoarele țării Sovietelor"¹.

În raportul său la congresul al X-lea al Sovietelor din Rusia, din 26 decembrie 1922, "Cu privire la unirea republicilor sovietice" Stalin a reliefat trei seturi de premise / circumstanțe care ar fi determinat inevitabilitatea unificării. În primul rând, Stalin a menționat insuficiența resurselor aparte ale Republicii Sovietice Federative Socialiste Ruse (R.S.F.S.R.), Republicii Sovietice Socialiste Ucrainene (R.S.S.U.), Republicii Sovietice Socialiste Bielorusie și Republicii Sovietice Federative Socialiste Transcaucaziene (R.S.F.S.T.) și necesitatea de a unifica, după șase ani de război, aceste resurse pentru a asigura o dezvoltare economică durabilă tuturor celor patru republici. De asemenea, el a insistat asupra diviziunii istorice a muncii care obliga republicile să-și unească sistemele economice, după cum și asupra comunității rețelilor de transport și asupra sărăciei de mijloace financiare, care, la fel, făceau inevitabil unirea forțelor pentru a depăși dezastrul și impasul subdezvoltării. Menținerea în continuare a pericolului militar extern, a izolării economice internaționale și a blocadei diplomatice, deși R.S.F.S.R. reușise să spargă această izolare la Rappalo, ar fi prezentat, în opinia lui Stalin, al doilea set de împrejurări care dictau în mod imperios crearea unui front comun al republicilor sovietice. În sfârșit, al treilea set de premise ar fi izvorât din însăși natura clasială a puterii sovietice, "internaționalistă în esența ei", care ar fi predispus "masele muncitoare să tindă în mod firesc spre unirea într-o singură familie socialistă"².

La 29 decembrie conferința delegațiilor plenipotențiare ale celor patru republici a adoptat Declarația și Tratatul cu privire la formarea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste (U.R.S.S.), iar la 30 decembrie 1922 P.G.Smidovici, decanul de vârstă al delegației R.S.F.S.R., a deschis Congresul I al Sovietelor din U.R.S.S. La Congres au fost prezenți 2214 delegați, dintre care 1673 cu vot deliberativ și 541 cu vot consultativ (*Tabelul nr.1*).

Tabelul nr.1

Numărul delegațiilor	RSFS Rusă	RSS Ucraineană	RSS Belorusia	RSFS Transcaucaziană
Cu dreptul de vot deliberativ	1217 (72,80%)	354 (21,20%)	23 (1,40%)	73 (4,40%)
Cu dreptul de vot consultativ	510 (94,30%)	10 (1,85%)	10 (1,85%)	18 (3,30%)
În total:	1727 (78%)	364 (16,40%)	33 (1,50%)	91 (4,10%)

Sursa: Ob obrazovaniï Soiuza Sovetskîh Soŭialisiticeskîh Respublik. Documentî, Tallin, Izdatelistvo "Ăăsti Raamat", 1982, p.14; însumate, datele din tabel diferă întrucâtva de cele indicate mai sus, dar, din lipsă de surse alternative, ele nu au putut fi precizate cu exactitatea științifică necesară.

Printre delegații la Congres muncitorii reprezentau 44,4%, țărani – 26,8%, intelectualii – 28,8%. 94,1% erau membri și membri supleanți ai P.C. (b) R., membri ai altor partide – 0,2% (5 delegați: 2 membri ai Partidului Social-Democrat Evreiesc, 1 anarhist, 2 socialiști-federaliști de stânga din Caucaz) și 5% - fără de partid³.

Componența națională a delegațiilor la Congres este reflectată în tabelul nr.2:

Tabelul nr.2

Naționalitatea	%
Ruși	62,5
Ucraineni	8
Bieloruși	1,1
Evrei	10,8
Reprezentanți ai popoarelor din Caucaz	4,5
Reprezentanți ai popoarelor turcice	5,7
Letoni și estonieni	3,4
Reprezentanți ai altor naționalități	4

Sursa: Ob obrazovaniï Soiuza Sovetskîh Soŭialisiticeskîh Respublik. Documentî, Tallin, Izdatelistvo "Ăăsti Raamat", 1982, p.14.

Președinte de onoare al Congresului a fost ales, în lipsă din cauza agravării sănătății, Lenin, iar președinte în exercițiu M.I.Kalinin. Congresul a audiat raportul lui Stalin "Cu privire la formarea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste". "[...] ziua de astăzi", declara de la tribună Stalin, "nu este numai una de bilanț, ea este, totodată ziua triumfului noii Rusii asupra celei vechi, asupra Rusiei - jandarmul Europei, asupra Rusiei - călăul Asiei". Cel care urma să devină "tătuca" popoarelor sovietice vedea în formarea U.R.S.S. "prototipul viitoarei Republici Sovietice Socialiste Mondiale". Prin adoptarea celor două documente care au stat la temeliiile U.R.S.S., Congresul, profeta Stalin, trebuia să arate tuturor că "comuniștii pot la fel de bine construi noul, după cum pot bine distruge vechiul"⁴. Potrivit "Cursului scurt al istoriei P.C.(b)U.", "în decembrie 1922 a avut loc congresul întâi unional al Sovietelor. La acest congres la propunerea lui Lenin și Stalin a fost creată pe baze benevole uniunea statală a popoarelor Sovietice - Uniunea Republicilor Sovietice Socialiste (U.R.S.S.)"⁵.

Cealaltă parte a procedurii a fost scurtă și formală. În numele celor trei republici slave a luat cuvântul M.Frunze, care a aprobat proiectul de Uniune și a chemat la crearea unor "garanții suplimentare" pentru ca prin documentele adoptate să se pună temeliiile unor relații trainice între republicile noului stat unional. Delegații din partea republicilor sovietice Buhara și Horesm și-au exprimat speranța ca în viitor să obțină și ele calitatea de republici socialiste, membre ale Uniunii. În numele proletariatului din Republica Transcaucaziană a rostit un discurs de salut Kirov, prezentat congresului drept "un muncitor din Bacu". În final, congresul a votat în unanimitate Tratatul, a ales primul C.E.C. al U.R.S.S., în frunte cu M.Kalinin, și l-a însărcinat cu misiunea elaborării Constituției noii Uniuni, principiile

fundamentale ale căreia se conțineau în textul votat al Tratatului de Uniune⁶. În rezoluția “Cu privire la confirmarea Declarației și Tratatului privind crearea URSS” se menționa: “Congresul Sovietelor din URSS, după ce a examinat proiectul Declarației privind formarea URSS și Tratatul unional încheiat între delegațiile plenipotențiare alese de congresele Sovietelor din RSFSR, RSSU, RSFST și RSSB a decis: (1) Să aprobe în linii mari Declarația și Tratatul unional; (2) În virtutea importanței extraordinare a Declarației adoptate, tratatului încheiat și dezideratului de a asculta opiniile definitive ale tuturor republicilor care au aderat la Uniune despre textul acordului de față, declarația și tratatul să fie transmise pentru o examinare suplimentară la CEC-urile republicilor unionale astfel încât avizele republicilor unionale să fie prezentate CEC-ului URSS către sesiunea lui cea mai apropiată; (3) Să se dea însărcinarea sesiunii celei mai apropiate a CEC al URSS să examineze avizele primite, să confirme textul Declarației și a Tratatului unional și să-l declare imediat în vigoare; (4) Să se dea însărcinarea CEC al URSS să redacteze textul definitiv al Declarației și al Tratatului unional către Congresul al II-lea al Sovietelor din Uniunea Sovietică și să-l prezinte pentru confirmarea definitivă la Congresul al II-lea”⁷.

Tot atunci, Congresul a ales Comitetul Executiv Central al URSS, alcătuit din 371 membri și 138 membri supleanți, proporțional cu numărul populației republicilor. RSFSR și Ucraina au cedat benevol un număr de locuri celorlalte două republici care aveau o populație mai mică. Din contul acestor cedări, Federația Transcaucaziană, cu o populație de 4,2% din întreaga populație a URSS, a obținut 7% din locurile în CEC, iar Belorusia cu numai 1,2% din populație – 1,9% din locuri. 98,4% dintre cei aleși în CEC-ul unional erau membri de partid, 1,6% - fără de partid; muncitori – 46,5%, țărani – 13,6% și intelectuali – 40,2%⁸.

“Declarația cu privire la formarea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste” constata o divizare a statelor lumii în “două lagăre”, în urma apariției republicilor sovietice: “lagărul capitalismului”, în care ar fi dominat “ura națională și inegalitatea, robia colonială și șovinismul, asuprirea națională și pogromurile, sălbăticiile imperialiste și războaiele” și “lagărul socialismului”, cu “încrederea reciprocă și pace, libertatea națională și egalitate, conviețuirea pașnică și cooperarea frățească a popoarelor”. Declarația insistă asupra “eșecului lumii capitaliste de a soluționa problema națională”, subliniind înăsprirea contradicțiilor interetnice ce amenințau însăși existența capitalismului și incapacitatea burgheziei “de a pune la punct colaborarea popoarelor”. Pe de altă parte, se afirma că “numai în lagărul Sovietelor, numai în condițiile dictaturii proletariatului, care a reunit strâns în jurul său majoritatea populației, a fost posibilă lichidarea din rădăcină a jugului național, crearea atmosferei de încredere reciprocă și punerea bazelor cooperării frățești a popoarelor”. Datorită tuturor acestor factori puterea sovietică ar fi ieșit învingătoare din confruntarea politică, militară și economică cu “imperialiștii din toată lumea”. Declarația relua tezele din raportul lui Stalin, prin care se argumenta necesitatea unirii republicilor sovietice într-un “stat unional în stare să asigure și securitatea externă, și propășirea economică internă, și libertatea dezvoltării naționale a popoarelor”. “Voința popoarelor republicilor sovietice”, care au decis “unanim” la congresele lor crearea URSS, urma să slujească drept “chezăsie” a caracterului benevol a acestei “Uniuni a popoarelor egale în drepturi”, a faptului că fiecare republică își păstra dreptul la detașare liberă de Uniune, a accesului deschis în Uniune “pentru toate republicile sovietice socialiste”, existente atunci sau care ar fi putut să apară ulterior. Totodată, Uniunea trebuia să servească “drept bastion de nădejde împotriva capitalismului”, semnificând “un nou pas spre unirea oamenilor muncii din toate țările într-o Republică Sovietică Socialistă Mondială”. Declarația “proclama

solemn nestrămutarea bazelor puterii sovietice”, afirmând decizia delegaților din partea republicilor de a semna Tratatul cu privire la crearea URSS⁹.

Egalitatea popoarelor afirmată în Declarație, remarcă Helene Carrere d'Encausse, nu era doar vorbă goală. “Voința egalitară marchează, în acea epocă, ideologia sovietică a relațiilor între națiuni. [...] Dacă soluția politică a lui Stalin este funciarmamente centralistă, ea se înscrie într-un context ideologic egalitar și într-o serie de dispoziții destinate să demonstreze că URSS-ul este construit pe egalitate între națiuni”. Uniunea era un imperativ categoric, dar, cu toate acestea și egalitatea națiunilor, în special în anii '20 - începutul anilor '30, avea un conținut politic și cultural¹⁰.

“Tratatul cu privire la formarea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste” conține 26 de articole. Cele patru republici care au decis încheierea “tratatului unional” erau nominalizate în ordinea următoare: mai întâi, cele trei republici slave – RSFSR, RSSU, RSSB “și”, apoi, RSFST – Georgia, Azerbaidjan și Armenia. URSS este definită ca “stat unional” (“soiuznoie gosudarstvo” - l.r.). De competența organelor supreme ale URSS ținea: (1) reprezentarea Uniunii în relațiile externe; (2) modificarea frontierelor externe ale Uniunii; (3) încheierea acordurilor privind acceptarea noilor membri în Uniune; (4) declararea războiului și păcii; (5) contractarea creditelor externe; (6) ratificarea tratatelor internaționale; (7) reglementarea sistemului comercial extern și intern; (8) elaborarea bazelor și a planului general a economiei naționale a Uniunii, precum și încheierea acordurilor de concesiune; (9) reglementarea transportului, poștei și telegrafului; (10) stabilirea bazelor organizării forțelor militare ale URSS; (11) adoptarea bugetului unitar de stat al URSS, stabilirea sistemului monetar, bănesc și creditar, precum și a sistemului de impozite unionale, republicane și locale; (12) stabilirea principiilor generale ale organizării teritoriului și ale regimului proprietății funciare, de folosire a subsolului, pădurilor și apelor în întreg teritoriul Uniunii; (13) legislația unională privind migrația; (14) elaborarea bazelor organizării judecătorești și procedurii judiciare, precum și a legislației civile și penale unionale; (15) elaborarea legilor principale ale muncii; (16) elaborarea principiilor generale ale învățământului; (17) elaborarea măsurilor generale în sfera ocrotirii sănătății publice; (18) stabilirea unităților de măsură și greutate; (19) organizarea statisticii unionale; (20) legislația generală în sfera cetățeniei unionale cu privire la drepturile străinilor; (21) dreptul la amnistia generală; (22) anularea hotărârilor congreselor Sovietelor, Comitetelor Centrale Executive și ale Consiliilor Comisarilor Poporului ale republicilor unionale, care contrazic tratatul unional (art.1).

Organul suprem de stat al URSS era congresul Sovietelor URSS, iar în perioada dintre congrese - Comitetul Executiv Central al URSS (art.2). Congresele ordinare ale Sovietelor URSS erau convocate o dată în an (art.5). Congresul alegea CEC, format din 371 de membri dintre reprezentanții republicilor unionale, proporțional cu populația fiecăreia (art.6). Sesiunile ordinare ale CEC erau convocate de trei ori pe an, prin decizia Prezidiului CEC sau la cerința CCP al URSS sau a CEC uneia dintre republicile unionale (art.7). Congresele Sovietelor și sesiunile CEC al URSS se convocabau în capitalele republicilor unionale, în ordinea stabilită de Prezidiul CEC al URSS (art.8). CEC al URSS alegea Prezidiul, ce era organul suprem al puterii între sesiunile CEC al URSS (art.9). Prezidiul era alcătuit din 19 membri, dintre care CEC alegea patru președinți ai CEC al Uniunii, după numărul republicilor unionale (art.10). Organul executiv al CEC era Consiliul Comisarilor Poporului al URSS (“Sovnarkom” - l.r.), ales de CEC pe durata mandatului său și din care făceau parte președintele, vicepreședintele, comisarii poporului pentru afacerile străine, afacerile militare și maritime, comerțul exterior, căile de comunicație, poștă și telegraf, al inspecției muncitorească-țărănească, al Sovietului Suprem al Economiei Naționale, al muncii, alimentării, finanțelor (art.11). În

scopul afirmării "ordinii revoluționare" și "luptei cu contrarevoluția" pe lângă CEC al URSS era constituit Tribunalul Suprem, iar pe lângă CCP - organul Conducerii Politice de Stat ("GPU" - l.r.) (art.12).

Decretele și hotărârile CCP al URSS erau obligatorii pentru toate republicile unionale (art.13); ele erau publicate în limbile "general folosite" în republicile unionale (art.14) și puteau fi contestate de CEC ale republicilor unionale la Prezidiul CEC al URSS, dar fără a sista executarea lor (art.15). Decretele și dispozițiile CCP al URSS puteau fi anulate doar de CEC al URSS și Prezidiul său; dispozițiile unor comisari aparte puteau fi anulate de CEC al URSS, Prezidiul CEC al URSS sau de SCN al URSS (art.16). Dispozițiile comisarilor poporului puteau fi suspendate de CEC sau de Prezidiul CEC al republicilor unionale doar în cazuri excepționale, fapt despre care imediat trebuiau informate autoritățile unionale (art.17).

În cadrul Consiliului Comisarilor Poporului al republicilor unionale intrau: președintele CCP, vicepreședinții, președintele Consiliului Suprem al Economiei Naționale, comisarii poporului pentru agricultură, alimentare, finanțe, muncă, de interne, justiție, al inspecției muncitorești-țărănești, învățământ, sănătate, asigurări sociale, pentru problemele naționale și, cu vot consultativ, reprezentanții Comisariatelor unionale: pentru problemele militare și maritime, comerțul exterior, căile de comunicație, poștă și telegraf (art.18). Președintele Consiliului Suprem al Economiei Naționale și comisarii poporului pentru alimentare, muncă, al inspecției muncitorești-țărănești ai republicilor unionale, fiind în subordinea nemijlocită a CEC și CCP ale republicilor unionale, se conduceau în activitatea lor de dispozițiile comisarilor poporului respectivi ai CCP al URSS (art.19).

Republicile, membre ale Uniunii, aveau bugetele lor, părți componente ale bugetului general unional, aprobat de CEC al URSS. Volumul bugetelor republicilor era fixat de CEC al URSS (art.20). Pentru cetățenii republicilor unionale era stabilită cetățenia unională unică (art.21). URSS avea drapelul său, stema și imnul de stat (art.22). Capitala URSS a devenit orașul Moscova (art.23). Republicile unionale trebuiau să aducă constituțiile lor în concordanță cu tratatul unional (art.24). Aprobarea, modificarea și completarea tratatului unional ținea de competența exclusivă a congresului Sovietelor din URSS (art.25). Fiecare republică își păstra dreptul la libera secesiune de Uniune (art.26)¹¹. Prin introducerea acestei clauze se urmărea reliefa caracterului "liber" și "benevol" al noii entități statale, apărute în urma extinderii dictaturii bolșevice dincolo de frontierele Rusiei propriu-zise, cu atât mai mult că fără acordarea dreptului oficial la libera secesiune Uniunea nu putea fi considerată liberă constituită, ceea ce ar fi afectat grav credibilitatea proiectului leninist, post-imperial. În plus, Tratatul nu conținea o clauză care să reglementeze modalitatea lui de denunțare. Cu această dificultate juridică se vor confrunta liderii celor trei state fondatoare ale URSS - ai Rusiei, Ucrainei și Belarusiei - la Belovejskaia Pușcia în decembrie 1991, când se va decide dizolvarea colosului sovietic. Lipsa articolului privind denunțarea Tratatului le va servi ulterior (mai 1999) drept pretext adversarilor politici ai președintelui Boris Elțin din Duma rusă de Stat să denunțe înțelegerile de la Belovejskaia Pușcia și să declare vot de blam liderului rus¹².

Tratatul din 30 decembrie a consacrat centralizarea politică, militară și economică a regimului bolșevic, proclamând, în același timp, o sumă de drepturi administrative și culturale, între care și dreptul teoretic la secesiunea de URSS. "În realitate", remarcă Boris Souvarine, "totul era reglementat, prescris, ordonat de către Biroul Politic; nici popoarele, nici partidele nu au fost cătuși de puțin consultate; "delegații" aveau mandate de la comitete regionale, numite de sus de către alte comitete, cele de la Moscova. Cât despre tratatul de unificare, așa cum a prevăzut Lenin, acesta nu va fi decât "un petec de hârtie" în plus în arhivele

constituționale, căci tezele bolșevice în problema națională nu-și găseau concretizarea în condițiile date, sub o dictatură teroristă prelungită la infinit¹³.

Potrivit literei, dar și spiritului Tratatului din 1922, se opera o distincție între URSS - "stat unional" și cele patru republici fondatoare ale URSS, numite "republici unionale", ceea ce constituia o inovație a jurisprudenței bolșevice, prin care, în fapt, se fundamenta perpetuarea fostului imperiu rus: "statul unional" fiind noul nume al imperiului, iar "republicile unionale" - foste teritorii naționale / gubernii, deși ar trebui avute în vedere și nuanțele și specificul acestor noi pre-entități statale. Principiile Tratatului unional au stat la baza Constituției URSS, adoptate la congresul al doilea unional al Sovietelor la 31 ianuarie 1924. După cum subliniază istoricul ucrainean Iaroslav Dașkevici, formarea URSS nu a avut la bază normele dreptului internațional. Tratatul unional din 1922 nu a fost niciodată semnat. Locul acestui document, care avea caracterul unui tratat internațional, a fost substituit cu un act juridic intern - Constituția URSS din 1924¹⁴.

Conform "Cursului scurt", "crearea Uniunii Republicilor Sovietice Socialiste a însemnat consolidarea puterii Sovietice și o mare victorie a politicii leninist-staliniste a bolșevicilor în problema națională"¹⁵. Această apreciere triumfalistă asupra formării URSS a dominat în istoriografia comunistă în întreaga epocă sovietică. În fapt, crearea Uniunii Sovietice a avut pentru popoarele prinse în frontierele acestui imperiu de factură comunistă multe și incomensurabile urmări dramatice și tragice, începând cu dezechilibrarea evoluțiilor cultural-identitare și economice și încheind cu violarea drepturilor omului. Crearea Uniunii Sovietice a fost, mai curând, "un compromis între Moscova și autoritățile naționale de la periferiile fostului imperiu rus". Este de remarcat că "toate acțiunile bolșevicilor în sfera edificării național-statale au purtat un caracter tactic. Păstrând caracterul unitar al partidului bolșevic, liderii PC(b)R au prefăcut însuși programul federalizării statului într-o iluzie. Nu întâmplător republicile unionale au fost transformate în fapt în niște unități administrative ale statului unitar"¹⁶. Prin formarea URSS se refăcea, sub un alt paravan ideologic dar de dragul aceluiași priorități geopolitice, fostul imperiu al țarilor ruși, dar de care acesta din urmă se va deosebi prin gradul de restrângere până la confiscare a libertății și prin instrumentarea neîngrădită a terorii ca unealtă de omogenizare a maselor. Un puternic factor centralizator pe care se sprijinea această nouă / veche entitate, după cum indică Geoffrey Hosking, era "inegalitatea între Republica Rusă și toți ceilalți". Cu 90% din teritoriu și 72% din populația Uniunii Sovietice, statutul Federației Ruse "ca una între cele șapte era o ficțiune", ea însemnând mai mult decât toate celelalte republici împreună. "Să adăugăm la aceasta faptul că 72% din membrii Partidului Comunist erau ruși și va fi clar că doar niște garanții constituționale blindate ar fi putut reține Rusia să domine Uniunea", constată Hosking¹⁷.

Data fiind natura totalitară a imperiului sovietic, formarea URSS nu a putut fi contestată deschis de către națiunile captive decât atunci când Uniunea Sovietică a intrat în derivă în anii de perestroika a lui M.Gorbaciov (1985-1991). În această nouă conjunctură, subiectul Tratatului unional va deveni unul de o actualitate presantă, transformându-se într-o adevărată piatră filosofală a politicii de reanimare a URSS, de care, în cele din urmă, s-a poticnit și ultimul lider sovietic și, odată cu el, s-a prăbușit și ultimul dintre imperiile secolului al XX-lea.

NOTE

¹ *Istoria Vsesoiuznoi Kommunisticeskoi Partii (bol'shevikov). Kratki kurs*, sub redacția Comisiei CC al PC (b) U, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Politiceskoi Literaturi, 1938, p.249.

² I.V.Stalin, *Socinenia*, vol..5 (1921-1923), Moscova, Gosudarstvennoe Izdatel'stvo Politiceskoi Literaturi, 1954, p.146-150.

- ³ *Ob obrazovanii Soiuza Sovetskikh Sořialisiticeskih Respublik. Documenti*, Tallin, Izdatelistvo "Äästi Raamat", 1982, p.14.
- ⁴ I.V.Stalin, *op. cit.*, p.158-159.
- ⁵ *Istoria Vsesoiuznoi Kommunisticeskoi ...*, p.249.
- ⁶ E.Carr, *A History of Soviet Russia. The Bolshevik Revolution 1917-1923*, vol.I și II, London, Macmillan, 1950-1952, p. 315; citat după traducerea în l.rusă.
- ⁷ *Konstituiii i konstituiionnii akti Soiuza SSR. 1922-1936*, Moscova, Izdatel'stvo "Vedomosti Verhovnogo Sovietsa RSFSR", 1940. p.19.
- ⁸ *Ob obrazovanii Soiuza Sovetskikh Sořalisiticeskih Respublik*, Documenti, Tallin, Izdatelistvo "Äästi Raamat", 1982, p.16.
- ⁹ *Konstituiii i konstituiionnii akti...*, p.393-395.
- ¹¹ Helene Carrere d'Encausse, *Imperiul spulberat. Revolta naciunilor în URSS*, București, Editura Remember - Sic Press Group, 1993, p.19-20.
(Ibidem, p.396-401.)
- ¹² Nikolai Zen'kovici, *Boris Elțin: raznii jizni*, Moscova, OLMA-PRESS, 2001, vol.2: *Kremlevski otstupnik*, p.252, 367.
- ¹³ Boris Souvarine, *Stalin. Studiu istoric al bolșevismului*, București, Humanitas, 1999, p.275.
- ¹⁴ *Istoria Ukraini, L'viv, "Svit"*, 1998, p.256.
- ¹⁵ *Istoria Usesoiuznoi Kommunisticeskoi ...*, p.249.
- ¹⁶ *Istoria Ukraini ...*, p.257.
- ¹⁷ Geoffrey Hosking, *A history of the Soviet Union. 1917-1991 (final edition)*, Glasgow, Fontana Press, 1992, p.117-118.

Prezentat: noiembrie 2003.
Referent Z. Sâtnic

Recenzii, prezentări

DOCUMENTE PRIVITOARE LA ISTORIA ORAȘULUI IAȘI,
vol. V, acte interne (1741-1755), editate de Ioan Caproșu,
Iași, Editura "Dosoftei", 2001

Volumul V din seria de documente privitoare la istoria orașului Iași era așteptat de cercetători de mai multă vreme. Editorul colecției, Ioan Caproșu, pune la dispoziția celor interesați de istoria Țării Moldovei un nou material documentar extrem de important referitor la viața socială, economică și politică a țării românești de la est de Carpați. Spunem acest lucru nu întâmplător, deoarece, așa cum afirmăm și cu alt prilej, această colecție poate fi considerată, pe bună dreptate, și una de istorie a Țării Moldovei, atâta timp cât în spectrul ei orașul Iași ocupa un loc de primă importanță.

Dacă vom compara volumul de față cu celelalte editate în aceeași serie, fără prea mare greutate, putem remarca disproporționalitatea aceluia față de volumele deja apărute. Explicația este una simplă. Acest volum, ce include documente dintr-o perioadă de 15 ani, cuprinde *Condica lui Constantin Mavrocordat*. Astfel, se poate explica supradimensionarea lui față de celelalte volume. Includerea în volum a documentelor privitoare la istoria orașului Iași din condica amintită este semnificativă din mai multe puncte de vedere. Pe lângă aspectele legate de viața socială, economică și politică se reliefează, cum nu se poate mai bine, procesele reformatoare, promovate de acest domn luminat. Astfel, în fața noastră apare o societate românească aflată într-un proces de modernizare. Având la dispoziție această condică, putem cu aproximație, bineînțeles, să ne dăm seama și de numărul de documente care ieșeau anual din cancelaria domnească în acea perioadă.

Volumul de față cuprinde aproape 900 de acte interne referitoare la vatra și hotarul (moșia) orașului Iași, precum și la fostul ocol domnesc. Cu excepția câtorva, trei texte grecești și două în limba latină, documentele cuprinse în volum au fost redactate în limba română.

Ca în cazul celorlalte volume din seria de documente privitoare la istoria orașului Iași, cel de față prezintă actele interne după cea mai bună formă de păstrare, iar editarea lor s-a realizat în urma unei analize minuțioase, transcrierii și colaționării lor după formele arhivistice originale – microfilme sau xerocopii, chiar dacă unele acte au mai fost editate. Astfel s-au evitat erorile din alte ediții. Or, datorită spiritului critic de care s-a dat dovadă volumul de față se încadrează în seria celorlalte tomuri editate de profesorul Ioan Caproșu și este un model și pentru alți editori de documente.

În linii generale, volumul conține majoritatea actelor din țară și străinătate cunoscute la acest moment. În afară de actele care se păstrează în arhivele din țară au fost publicate și acte care se află în străinătate. Este vorba, în special, de actele de la Muntele Athos. În volum au fost incluse actele din cele două cataloage de documente – cel al Arhivei Mănăstirii Xiropotam și cel al Arhivei Mănăstirii Protaton. Ambele volume sunt un rezultat al investigațiilor sistematice întreprinse de Florin Marinescu sub egida Centrului de Cercetări

Neogrecești din Atena. Din păcate, lipsa unui inventar arhivistic adecvat a făcut imposibilă o inventariere exhaustivă a tuturor actelor emise în această perioadă și ajunse până în zilele noastre. În acest sens, mai trebuie de pus la punct încă multe aspecte. Sperăm ca într-un viitor nu chiar atât de îndepărtat se va face ordine și în această privință, deoarece are de suferit cercetarea istorică.

Criteriile de editare a acestui volum sunt identice cu cele folosite la publicarea tomurilor anterioare. De menționat că și de această dată, la fel ca în volumul IV al colecției, toate actele care s-au păstrat într-o formă acceptabilă sunt prezentate și în facsimil. Astfel, cercetătorului interesat i se oferă o imagine asupra caracteristicilor arheografice, paleografice, sigilografice și lingvistice, el având posibilitatea de a trage concluziile proprii asupra mai multor aspecte care îl interesează. Deci reprezentările facsimilelor sunt un element extrem de important, care completează un volum de documente prin oferirea detaliilor menționate mai sus.

Indicele de nume și de materii pune la dispoziție informații utile despre persoane, dregătorii și instituțiile Țării Moldovei, ușurând cu mult munca cercetătorilor.

Până în prezent au fost editate foarte puține documente ce se referă la producția documentară din acea perioadă, atât din cancelaria domnească, cât și din cea particulară. Situația este oarecum explicabilă. De fiecare dată când se elabora un proiect de editare a documentelor interne, bunele intenții erau date uitării. Apoi se revenea asupra problemelor privind editarea documentelor și istoria se repeta. Același lucru poate fi spus și referitor la editarea corpusului național de documente *Documenta Romaniae Historica*. Astfel, nu a văzut lumina tiparului un corpus de documente din secolul al XVIII-lea. Istoriografia românească se conduce și acum de tiparele stabilite încă de A. D. Xenopol, or multe dintre acestea sunt astăzi nu numai depășite, dar și inacceptabile.

Editarea volumului V din colecția de documente privitoare la istoria orașului Iași întregeste proiectul elaborat de către profesorul Ioan Caproșu. Așa cum s-a programat, seria de documente privitoare la cetatea de scaun a Țării Moldovei trebuie să cuprindă cinci volume. Așteptăm, așadar, de la domnia sa continuarea efortului de editare a documentelor privitoare la istoria orașului Iași, cu atât mai mult că în prezent sunt puțini doritori de a se ocupa de editarea documentelor istorice, pentru că aceasta necesită multe cunoștințe și o muncă asiduă. Îl felicităm pe profesorul Ioan Caproșu pentru editarea documentelor privitoare la istoria orașului Iași, așteptând continuarea acestui proiect, de care istoriografia românească are mare nevoie.

Valentin Alexei Constantinov

O NOUĂ LUCRARE DESPRE O PROBLEMĂ CONTROVERSATĂ

În ultimii ani au apărut mai multe publicații despre trecutul teritoriului din stânga Prutului, una semnată de E. Denize, cunoscut cercetător în domeniul relațiilor internaționale, consacrată problemei Basarabiei din perioada de la Ștefan cel Mare până la Mihai Viteazul, a văzut lumina tiparului la editura "Dorul" (Aalborg, Danemarca).

În lucrarea lui E. Denize se afirmă că în sec. al XIV-lea, în partea de sud-est a spațiului carpato-nistrean, "a continuat să existe penru un timp scurt o formațiune politică în fruntea căreia se afla un Constantin" (p. 16), menționându-se și unele concluzii dintr-o lucrare de-a noastră referitor la trecutul sud-estului Moldovei, aflat în administrare directă turco-tătară: "Ion Chirtoagă constată că după 1484 hotarele cazalei Cetatea Aibă erau puțin mai sus de Palanca, iar la apus pe cursul râului Alcalia, în timp ce hotarele cazalei Chilia erau pe frontiere naturale Valul Traian de Jos, la nord, lacurile Sasâc la est și Ialpuș, la vest. De asemenea cercetătorul de la Chișinău consideră că după ce tătarii lui Murtaza han s-au retras din sudul Basarabiei, acest teritoriu a fost stăpânit în continuare de Moldova, deoarece turcii și tătarii nu dispuneau încă de forțe pentru a-l stăpâni." (p. 62).

E. Denize analizează succint politica lui Petru Rareș în prima sa domnie, considerând greșite acțiunile lui în chestiunea Pocuției, inadmisibile uciderea lui A. Gritti, trecerea Moldovei în tabăra habsburgică (după 1535). Polituca exetrnă a lui Peru Rareș și a altor domnitori moldoveni este analizată în contextul relațiilor internaționale.

Lucrarea a fost recenzată de geograful D. Poștarencu, care i-a făcut o prezentare unilaterală, ducând în eroare cititorul din stânga Prutului. Dacă un cititor mai puțin avizat din Europa Occidentală poate trece cu vederea unele confuzii de geografie istorică, apoi cititorului basarabean ele provoacă nedumeriri.

D. Poștarencu ignoră faptul că problema basarabeană a apărut doar în 1812, când Imperiul rus a anexat partea de est a Țării Moldovei. Desigur, rușii s-au folosit de situația grea a Moldovei, aflată sub suzeranitatea Imperiului otoman. În pofida faptului că nu aveau dreptul să preia ori să cedeze pământurile vasalului, turcii, mai întâi, au stabilit garnizoanele lor în unele cetăți ale țării, apoi au cedat vecinului lor nordic teritoriul din stânga Prutului. Să afirmi că problema basarabeană a apărut în 1484 înseamnă să fii de acord cu părerea istoricilor sovietici că în 1812 armata țaristă a eliberat estul Moldovei de sub jugul străin. De asemenea, nu-i corect să utilizezi termenul de "Basarabia" pentru teritoriul din stânga Prutului referitor la perioada de până la 1812, deoarece în secolele XVI-XVIII această denumire corespundea doar sud-estului Moldovei, aflat în administrarea turco-tătară.

Referitor la campania lui Suleiman I în Moldova în cartea recenzată se menționează: "Ocupând Bugeacul și Tighina... ei (otomanii - I.C.) nu numai că împingeau... spre nord granițele Imperiului, dar asigurau și o securitate mai mare pentru cele două cetăți... pe care le cucerise în 1484, Chilia și Cetatea Albă... Bugeacul transformat de turci în sangeacul Bender și Akkerman, atingea la nord apa Bâcului, iar la sud apa Botnei. Spre răsărit ajungea până la Nistru, iar spre apus era despărțit de ținutul Orheiului, printr-o linie meridională care pleca de la malul Bâcului, la Bulboaca, și lângă malul drept al Botnei la Sălcuța..." (p. 90). Geograful D. Poștarencu n-a observat că reperele menționate în citatul de mai sus se referă în exclusivitate la *cadialul* Tighina. În continuare în lucrare se menționează: "El (Bugeacul - I.C.) includea Chilia și Cetatea Albă (Akkerman)" (p. 90). Cu alte cuvinte, cu excepția noțiunii de "Bugeac", care poate fi utilizată doar începând cu secolul al XVII-lea, E. Denize ajunge la aceeași concluzie la care am ajuns și noi că la mijlocul sec. al XVI-lea în administrarea directă a otomanilor se aflau Chilia, Cetatea Albă și Tighina cu spații limitate din jurul lor.

Este puțin convingătoare afirmația că împingând spre nord granița Imperiului otomanii “asigurau și o securitate mai mare pentru cele două cetăți...pe care le cucerise în 1484, Chilia și Cetatea Albă.” D.Poștarencu, care se erigează și în postură de istoric, ar fi trebuit să observe că pe măsură ce otomanii înaintau spre nord și vest de la gurile Dunării, numărul lor se micșora. Spre exemplu, în primii ani după 1484, la Chilia și Cetatea Albă, erau aproximativ câte 400 de ostași otomani³. Ocupând în 1486 Palanca, otomanii au fost nevoiți să detașeze un grup de ostași de la Cetatea Albă pentru a completa garnizoana de acolo de la vărsarea apelor Nistrului în limanul cu aceeași denumire. Același lucru s-a întâmplat și în ce privește garnizoana de la Chilia, după construirea Ismailului (1484). Inițial și la Tighina se aflau un număr limitat de ostași otomani, dar ulterior acesta s-a majorat. În 1669-1670, în cetate erau 514 ostași otomani, în Cetatea Albă și Palanca – 453, la Chilia – 248⁴, iar la Ismail mai puțini⁵. O dată cu creșterea numărului cetățitorilor otomane pe teritoriul Țării Moldovei, se reducea și numărul nogailor din jurul lor. Spre exemplu, în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, în cadiatul Cetatea Albă se aflau 11 vetre de iuriuci, la Tighina – 4, iar la Chilia doar una (24 familii)⁶. De aceasta se foloseau cazacii zaporojeni, care atacau nestingheriți suburbiile Chilieii, Cetății Albe, Tighinei și Ismailului. Palanca, distrusă de cazaci în 1583, a fost restabilită abia peste trei decenii.⁷

În cartea recenzată se subliniază că după ce otomanii au părăsit o parte a spațiului ocupat în 1538 “teritoriul păstrat de turci în 1541 era cuprins între Marea Neagră, Nistru și o linie de graniță ce pornea de pe Nistru puțin la nord de Tighina și cobora spre sud de-a lungul râului Ialpug” (p. 102). De menționat că această linie a fost stabilită de către turci abia în sec. al XVII-lea prin fixarea “hotarului lui Halil pașa”⁸.

În 1585, hotarul cadiatului Cetatea Albă se afla la s. Purcari, care, potrivit călătorului François de Pavi, “despărțea țara sultanului de Țara Moldovei.”⁹ Mai la nord se găsea pârcălăbia de la Ciobârciu, amintită în scrisorile lui Petru Șchiopul și Aron Tiranul din 1589 și 1592.¹⁰

Nici un document din sec. al XVI-lea nu atestă în spațiul carpato-nistrean existența unei circumscripții administrativ-teritoriale cu numele de Bugeac, fie sub autoritatea domnului Moldovei, fie în administrarea turco-tătără. Timp de aproape două secole, la vest de Nistru, încercau să pătrundă tătarii hanilor de pe Volga, Murtaza (1484-1486),¹¹ Seid-Ahmed (1501-1503),¹² nogaii de pe Volga (1566, 1568). Un anonim ungar relatează că în 1568 un grup de tătari “au ajuns la pământul Țării Moldovei...unde este o câmpie bogată (însă) moldovenii i-au înfrânt așa de rău...încât abia unul a fugit de acolo.”¹³ În prima treime a sec. al XVII-lea au încercat să ocupe câmpia de la sud de Codri nogaii din neamul Mansur în frunte cu mârzacul Cantemir¹⁴. Pe la 1630 nogaii Orac oglu și Orumbet¹⁵(Or-Mehmed) oglu de pe malul stâng al râului Volga au trecut în supușenia hanului din Crimeea, apoi încep să pătrundă la vest de Nistru, mai târziu, în a doua jumătate a sec. al XVII-lea, fiind stabilit “hotarul lui Halil pașa”,¹⁶ sub autoritatea turco-tătără nimerind o parte a ținuturilor Lăpușna și Tigheci. În această perioadă rămășițele celor două ținuturi menționate au fost alipite la Orhei și la Huși.¹⁷ Abia acum noțiunea de “Bugeac”, care indica o parte a cadiatului Cetatea Albă și un teritoriu mic din apropierea lui, a fost extinsă asupra câmpiei de la sud de Codru.

D. Poștarencu n-a observat încă o contradicție vădită. La p. 102 a lucrării, se afirmă că la 1541 hotarul dintre teritoriul aflat sub autoritatea turco-tătără și cel rămas sub jurisdicția domnitorului Moldovei “cobora de-a lungul râului Ialpug, atingând Dunărea undeva între localitățile Ismail (Smil) și Oblicița.” Cu alte cuvinte, în 1541, localitatea de lângă trecătoarea Ismail, pe malul stâng al Dunării, se afla sub autoritatea otomană, iar cea de la Isacea (Oblicița) – sub jurisdicția domnului Moldovei. La p. 143 a cărții recenzate se menționează: “Se pare

că tot în 1595 și turcii au reușit să-și extindă stăpânirile din sudul Basarabiei, ei smulgând din trupul țării un teritoriu de-a lungul Dunării, cuprins între lacurile Cătlăbuga, Ialpug și Cahul cu localitățile Smil și Cartal. Smilul, rebotezat de turci Ismail, a fost transformat în kaza și în 1622 va cuprinde în granițele sale localitatea Reni-Tomarova.”

De fapt, trecătoarea Smil, numită și “vadul iezilor”, în 1486, a fost inclusă în cadiatul Chilia cu hotarul vestic pe malul lacului Ialpug. În 1542, la acest vad, este menționat satul Ismail¹⁸, lângă care în 1590 a fost construit târgul și cetatea cu același nume.¹⁹ Iar localitățile Cartal, aflat la apus de malul lacului Ialpug, la trecătoarea Oblicița (Isaccea), și Renii în 1621 au fost rupte din trupul Moldovei și supuse Isacei.²⁰

Îată câteva inadvertențe, pe care le-ar fi putut observa un recenzent competent în dubla sa postură de geograf și istoric.

NOTE

¹ E. Denize, *Problema Basarabiei de la Ștefan cel Mare la Mihai Viteazul*. Aalborg, Ed. “Dorul” (Danemarca), 2001.

² D. Poștarencu, *Un nou studiu despre Basarabia*, în *Revista de istorie a Moldovei*. 2002, nr. 1-2, p. 100-101.

³ N. Beldiceanu, *Kilia et Cetatea Albă à travers les documents ottomans*, în “*Revue des études islamiques*”. 1968 (Paris), nr. 2, p. 220.

⁴ Ö. L. Barkan, *1079-1780(1669-1670) Mâli Ylina fit Bir Osmanli Butcesi*. 1955/1956. 17, Istanbul, 1964, 1-4, s. 272.

⁵ *Călători străini despre Țările Române*, vol. VI, București, 1976, p. 406.

⁶ I. Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699)*. Expansiunea și dominația turco-tătără. București, 1999, p. 71.

⁷ Idem, *Palanca*, în “Destin românesc”, 1977, nr. 1, p. 7-8.

⁸ T. Gemil, *Relațiile Țărilor Române cu Poarta Otomană în documente turcești 1601-1712*, București, 1984, p. 323.

⁹ *Călători străini despre Țările Române*, vol. III, București, 1971, p. 180.

¹⁰ N. Iorga, *Studii și documente*, vol. XVIII, București, 1904, p. 372; V. Eșanu, *Cioburciul în sistemul de apărare din sud-estul Moldovei în secolul al XVI-lea*, în “*Revista de istorie a Moldovei*”. nr. 1-4, 2001, p. 89.

¹¹ *Cronici turcești privind Țările Române (Extrase)*, vol. I. București, 1966, p. 63. 137..

¹² *Sbornik Rossiiskogo Istoriceskogo Obycestva*, vol. 41., SPb., 1844, p. 354, 357, 416;

¹³ *Catalogul documentelor turcești. Vol. II. București*, 1965, p. 27; *Călători străini despre Țările Române*, vol. II. București, 1970, p. 392-293.

¹⁴ I. Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului (1494-1699)*, p. 136-138;

¹⁵ *Arhiv Vneșnei Politiki Rossii.*, f. Edissanskie dela, r. 112/1, anul 1761, d. 1, f. 1;

¹⁶ I. Chirtoagă, *Sud-Estul Moldovei și stânga Nistrului (1484-1699)*, p. 147-149.

¹⁷ P. G. Dmitriev, I. G. Chirtoagă, *Izmenenia v administrativno-territorialnom ustroistve jentralinoi ciasti Dnestrovsko-Prutskogo mejdurecia v XVII-XVIII vv.* în “*Buletinul A.Ș. a RSSM*”, Seria șt. sociale. 1989, nr. 1, p. 53.

¹⁸ G. Veinstein, *Les çiftlik de colonization dans les steppes du nord de la Mer Noire au XVI siècle*, în “*Istanbul universitesi iktisat fakultesi mecmuasi*”. Cilt. 41, Saya 1-4, 1985, s. 194;

¹⁹ M. Guboglu, *Cercetări în arhivele de peste hotare. Turcia*, în “*Revista arhivelor*”, nr. 4, 1976. p. 414; *Cronici turcești privind Țările Române*, vol. I, București, 1968, p. 362;

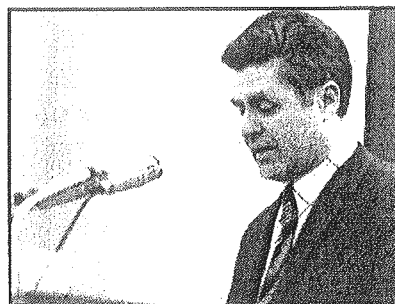
²⁰ T. Gemil, *Op. cit.*, 261-262.

Ion Chirtoagă

In memoriam

NE-A PĂRĂSIT UN RENUMIT SAVANT, ION HÂNCU

La 24 mai 2003 a trecut în lumea celor dreți reputatul arheolog Ion Hâncu, bine cunoscut de către oamenii de știință din republică drept omul care nu și-a precupețit puterile întru stabilirea adevărului istoric.

Născut la 28 iulie 1931 în satul Mateuți (Rezina) într-o familie de țărani, după absolvirea școlii primare încearcă să îmbrățișeze mai multe specialități. În 1955, după terminarea școlii medii, își continuă studiile la Facultatea de istorie a Institutului Pedagogic "Ion Creangă", unde dă dovadă de o mare dragoste de muncă, deprinsă din frageda copilărie, participând și la expediții arheologice organizate pe teritoriul Moldovei.

Având o pregătire temeinică, în 1955 pleacă să-și facă doctoratul la Moscova, în 1958 revenind la Chișinău. Aici lucrează în calitate de laborant, apoi de cercetător științific inferior la Sectorul de arheologie al Institutului de Istorie.

Pasiunea pentru științe îl face să muncească mult asupra tezei de doctorat "Ceramica rurală din Moldova în sec. VI-XVII", în 1960 obținând titlul de doctor în științe istorice. În continuare a desfășurat o vastă activitate științifică, distingându-se ca harnic cercetător al istoriei neamului. În 1963 ocupă funcția de cercetător științific superior la Institutul de Istorie, iar în 1968, după formarea Secției de etnografie, studiul artelor și folclor, de cercetător științific superior la această structură a Academiei nou-create.

Calitățile sale de organizator merituos s-au făcut observate după ocuparea, în 1975, a postului de șef al Sectorului de arheologie al Institutului de Istorie al A.Ș.M., contribuind esențial la crearea condițiilor de păstrare a materialului arheologic acumulat. A depus eforturi susținute în vederea creării unui grup de lucru în scopul studierii istoriei naționale din perioada sec. VI-XIV, ceea ce nu a fost pe placul unor persoane sus-puse.

În 1978 revine în Secția de etnografie, studiul artelor și folclor, începând o nouă perioadă în activitatea sa științifică. Exigent față de sine și de colegii din Sectorul de monumente de istorie și cultură, a cutreierat toată republica înregistrând așezări vechi omenesti, stațiuni, cetăți antice și medievale, în baza cercetărilor elaborând și dând publicității broșuri, liste de monumente arheologice, articole etc.

Activitatea științifică a regretatului Ion Hâncu a căpătat noi contururi în perioada de transformări radicale ale societății, de deșteptare națională, de afirmare a idealurilor naționale. În anul 1990 devine șef de laborator la Universitatea de Stat din Moldova, manifestându-se și ca pedagog iscusit.

Pe parcursul prodigioasei sale activități științifice a realizat și publicat 373 de lucrări, inclusiv 12 monografii de autor, 8 monografii elaborate în colaborare, 30 de broșuri științifice de popularizare, 24 rapoarte de cercetare arheologică. 59 de articole au apărut în diferite

culegeri științifice, 15 articole – în reviste de specialitate, 28 de articole – în almanahuri și enciclopedii, 150 de articole – în ziare etc. Printre cele mai importante lucrări se enumeră: “Vestigii strămoșești din Republica Moldova. Materiale arheologice informativ-didactice” ș.a.

Efectuând săpături arheologice la Hansca, Orheiul Vechi și în alte localități, a acumulat un bogat material arheologic, în baza căruia a făcut importante concluzii științifice, care au vărsat lumină asupra multor probleme controversate în știința istorică. Una dintre cele mai importante concluzii trase este continuitatea neamului românesc.

Amintirea despre Ion Hâncu va rămâne veșnică în memoria colegilor, discipolilor a tuturor celor care l-au cunoscut.

Ion Chirtoagă

...
i
a

...